STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 09924

DER OYFSHTAND IN VARSHEVER GETO

Joseph Kermish

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

ד״ר יוסף קערמיש

דער אויפשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ

די הכנסה פון דעם בוך איז באַשטימט פאַר דער

הילפס-אַרבעט פונעם פוילישן יידנטום

ביכער-סעריע

דאָס פּוילישע ייִדנטום

30

רעדאַקטאָר:

מאַרק טורקאָוו

פאַרלאַגס-לייטער:

אברהם מיטלבערג

מ. פייגענבלום

די רשימה פון דערשינענע בענד — צום סוף פונעם בוך.

ד"ר יוסף קערמיש

דער אויפשטאנד אין ווארשעווער געטאָ

19טער אַפּריל — 16טער מאי 1943

איבערזעצט פון פויליש:

שלמה לאַסטיק

★

אַרויסגעגעבן דורכן

צענטראַל-פאַרבאַנד פון פוילישע יידן אין אַרגענטינע
צוזאַמען מיטן יידישן היסטאָרישן אינסטיטוט אין פוילן.

בוענאָס-איירעס — 1948 — וואַרשע

IMPRESO EN LA ARGENTINA
PRINTED IN ARGENTINE
Copyright by
Dr. JOSEF KERMISZ

Dr. JOSEF KERMISZ

"Der Ojfsztand in Warszewer Geto"

(EL LEVANTAMIENTO DEL GETTO DE VARSOVIA)

Buenos Aires, 1948

Hecho el depósito que marca la Ley 11.723

אינהאַלט

אַריינפיר — — — — — — — — — — — — — — — — — — 9

1. די אַנטשטייאונג פון דער ווידערשטאַנד־באַוועגונג אין וואַרשעווער געטאָ — — — — — — — — — — — — — — 20

2. די צוגרייטונגען צום אויסברוך פון אויפשטאַנד און די ערשטע טעג פון די קאַמפן — — — — — — — — — — — 37

3. די באַציאונג פון די פּאָליאַקן צום יידישן אויפשטאַנד — — — 64

4. פּאַרטיזאַנישע קאַמפן און ריזיקע שריפות — — — — — — 77

5. די לעצטע טעג פון די „אָפּעראַציעס פון גרויסן מאַסשטאַב" — 111

דער פינאַל — — — — — — — — — — — — — — — — 118

הערות — — — — — — — — — — — — — — — — — — 123

רשימה פון פּערזאָנען — — — — — — — — — — — — — 145

רשימה פון דער ביבער־סעריע „דאָס פּוילישע יידנטום" — — — — 149

פּרעסע־שטימען — — — — — — — — — — — — — — — 151

***

די אַרבעט פון ד״ר יוסף קערמיש, וואָס איז אַרויסגעגעבן געוואָרן אין פויליש דורך דער יידישער היסטאָרישער קאָמיסיע אין לאָדזש צום דריטן יאָרטאָג פון דעם העראָאישן אויפשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ, ווערט איצט אַרויסגעגעבן אין אַ יידישער איבערזעצונג, וואָס דער יידישער היסטאָרישער אינסטיטוט אין פוילן האָט צוגעשיקט צום צענטראַל־פאַרבאַנד פון פוילישע יידן אין אַרגענטינע.

די דאָזיקע אַרבעט דערשיינט אַלס 30טער באַנד פון דער ביכער־סעריע „דאָס פוילישע יידנטום" אין צוזאַמענהאַנג מיטן פינפטן יאָרטאָג נאָכן אויפשטאַנד און וואָס איז פאַרבונדן מיט דער אַנטהילונג פון דעם מאָנומענט אויף די חורבות פון וואַרשעווער געטאָ.

די אַרבעט פון ד״ר יוסף קערמיש איז די ערשטע פאָרשונג צו דער געשיכטע פון דעם געטאָ־אויפשטאַנד און גיט אונדז אַן אַלזייטיק בילד פון דעם אָנהויב, אַנטוויקלונג און אונטערדריקונג פון דעם אויפשטאַנד.

עס איז קיין שום ספק נישט, אַז די ווייטערדיקע פאָרשונגען אויפן דאָזיקן געביט וועלן אַריינברענגען נייע עלעמענטן, וואָס וועלן באַרייכערן די דאָקומענטאַציע צו דער געשיכטע פון דעם אויפשטאַנד.

מיר האָבן אָבער געהאַלטן פאַר נויטיק צו באַקענען דעם יידיש־לייענענדיקן עולם מיט דער דאָזיקער ערשטער פאָרשונגס־אַרבעט, וואָס גיט אונדז אַ קלאָרן באַגריף וועגן דער באַדייטונג און פאַרנעם פון דעם אויפשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ.

ד י   ר ע ד א ק צ י ע

בוענאָס־איירעס, אַפּריל 1948.

אַרײַנפֿיר

דער באוואפנטער אפריל-אויפשטאנד אין ווארשעווער געטא איז לחלוטן נישט געווען קיין אימפּראוויזאציע אדער אויסדרוק פון העכסטער פארצווייפלונג. זארגפעלטיק צוגעגרייט אין משך פון עטלעכע חדשים איז ער געקומען אלס רעזולטאט פון באגרייפן די נויטווענדיקייט צו שטעלן א ווידערשטאנד די מערדער פון מיליאניקע יידישע מאסן; פון דער נויטווענדיקייט צו קעמפן „פארן כבוד פון מענטש אין דער וועלט פון דערנידערונג" (בראניעווסקי), איז געווען אן אויסדרוק פון באוווסטזי- מיטן היטלעריזם און פאשיזם, נישט געקוקט אויף זיין אויסגאנג. ניקן, אנטשלאסענעם ווילן צום קאמף מיטן שונא פון דער מענטשהייט,

אט דער לכתחילה פארשפילטער קאמף אויף דעם קליינעם געטא-אפשניט, וואס איז געווען דערווייטערט אויף טויזנטער קילאמעטער פון אלע פראנטן, דער קאמף נישט פארן לעבן, נאר פאר מענטשלעכער ווירדע, פאר א ווירדיקן טויט מיט געווער אין האנט — געהער צו די אמאמייסטן העלדישע און טראגישע קאמפן מיטן פאשיזם, און איז פון די סאמע דראמאטישע, די אממייסטן אויפשווידערנדיקע עפיזאדן פון דער צווייטער וועלט-מלחמה (1). *)

דער אפריל-אויפשטאנד וואס איז געווען אמענגסטן פארבונדן מיט דער — נאך סטאלינגראד — אלץ וואקסנדיקער און זיך אנטוויקלענדי-

*) די אנגעגעבענע נומערן באצייכענען די הערות, וואס דער לייענער וועט געפינען אויף דער זייט 123.

קער ווידערשטאַנד-באַוועגונג אין אַלע ברייטערע טיילן פון לאַנד, וועלכע זענען אַרומגעכאַפּט געוואָרן מיט די פלאַמען פון פּאַרטיזאַנער-קאַמפן (2), האָט אַ גרויסן באַטייט פאַר דער געשיכטע פון די באַפרייאונגס-קאַמפן אין דעם אונטערואָכטן דורכן דייטש פוילן. מען דאַרף, נעמלעך, נישט פאַרגעסן, אַז די לאַנג-דויערנדיקע קאַמפן אויף די וואַרשעווער געטאָ-גאַסן, וועלכע זענען אָנגערופן געוואָרן דורך אַן אָנגעזעענעם פּוילישן שרייבער אַלס „דער טערמאָפּילן-דורכגאַנג פון דער קעמפנדיקער שטאָט וואַרשע״ (דאָבראָוואָלסקי), שטעלן מיט זיך פאָר, נאָך סעפּטעמבער 1939, נאָך כמעט 4 יאָר דייטשער אָקופּאַציע — די ערשטע באַוואָפנטע מאַסן-אַרויסטרעטונג קעגן דעם דייטשן אָקופּאַנט אויף די געביטן פון פוילן, און איז דער וויכטיקסטער קאַמפּס-פּעריאָד פון דער הויפּטשטאָט ביז דעם אויגוסט-אויפשטאַנד פון 1944, און די העלדישקייט פון די אויפשטענדלער פון 1944... פונקט אַזוי — כאָטש צוליב אַנדערע סיבות — טראַגישע ווי דאָס טראַגישע וואַרשעווער געטאָ האָט עפּעס גענומען פון זיך פון יענע טעג״ (דאָבראָוואָלסקי).

אין תוך גענומען איז דער אויפשטאַנד פון געטאָ, וועלכער איז טרעפלעך באַצייכנט געוואָרן אין די ראַדיאָ-אַודיציעס פון דער אַנטי-היטלעריסטישער קאָאַליציע אַלס די צווייטע שלאַכט פאַר וואַרשע, „געווען אומצערייסלעך פאַרבונדן מיטן קאַמף פון פוילישן פאָלק, מיטן קאַמף פון גאַנץ פוילן קעגן דער היטלערישער אָקופּאַציע, פאַר פרייהייט און אומאָפּהענגיקייט פון לאַנד״ (אָסובקאַ-מאָראַווסקי).

אין זיין אויפרוף צו די פּאָליאַקן, אַרויסגעגעבן בעתן אויפשטאַנד, האָט די יידישע קאַמפּס-אָרגאַניזאַציע, דער באַוואָפנטער אָרעם פון קעמפנדיקן געטאָ, אָנגערופן איר געראַנגל אויף לעבן און טויט מיטן אָקופּאַנט אַלס „קאַמף פאַר אונדזער מענטשלעכן, געזעלשאַפטלעכן, נאַציאָנאַלן כבוד און ווירדע״ אונטער דעם לאָזונג „ברודערשאַפט פון געווער און בלוט פון קעמפנדיקן פוילן״, „פאַר אונדזער און אייער פרייהייט״.

די הויפּט-אָנפירונג פון פוילישן מיליטער (וואָיסקאָ פּאָלסקיע), וועלכע איז אויסגעוואַקסן פון קאָמפּראָמיסלאָזן קאַמף אויף לעבן און טויט מיטן היטלערישן אָקופּאַנט, האָט אין דער פולער מאָס אָפּגעשאַצט די

גרויסע פאַרדינסטן פון די געטאָ-קעמפער, אויסצייכנענדיק צום צווייטן יאָרטאָג פון אויפשטאַנד-אויסברוך מיט דעם גרונוואַלד-קרייץ 3 קל. 7 הויפּטקעמפער־אָרגאַניזאַטאָרן פון דער ווידערשטאַנד־באַוועגונג אין וואַר־שעווער געטאָ, מיטן קרייץ ווירטוטי מיליטאַרי 5 קל. — 13 קעמפער און 30 קעמפער — מיטן פאַרדינסט־קרייץ.

עס איז אָן שום ספק אַ פעסטגעשטעלטער פאַקט, אַז דער כוח פון אויפשטאַנד האָט זיך הויפּטזאַכלעך באַזירט אויף דעם געאייניקטן, אַל-געמיין-נאַציאָנאַלן פראָנט פון קאַמף פון דער יידישער געטאָ-באַפעלקע־רונג, אַז דער רוקנביין פון זש. אָ. ב. זענען געווען די פאָלקס־קרעפטן (3). אין אָנבליק פון דעם געמיינזאַמען טויט־שונא האָבן געקעמפט אין איין ריי מיטגלידער פון החלוץ און פּ. פּ. ר., „בונד״ און פועלי־ציון.

„נאָך קיינמאָל, — שרייבט אַן אָנגעזעענער אַנטיילנעמער אין די קאַמפן, — איז נאָך דאָכט זיך נישט געווען אַזאַ האַרמאָנישע און קאָאָר־דינירטע צוזאַמענאַרבעט צווישן מענטשן פון פאַרשידענע פּאַרטייען און פּאָליטישע גרופּירונגען ווי אין דעם דאָזיקן פּעריאָד. מיר זענען אַלע געווען קעמפער פון איין גערעכטיקער זאַך — גלייבע פאַר דער געשיכטע און טויט. יעדער פאַרגאָסענער טראָפּן בלוט האָט געהאַט דעם זעלביקן ווערט״ (4).

אין קעגנזאַץ צום אַרויסטריט בעת דער יאַנואַר־אַקציע, ווען צום קאַמף זענען בלויז אַרויס די אָרגאַניזירטע מיטגלידער פון דער יידישער קאַמפּס-אָרגאַניזאַציע (זש. אָ. ב.) האָבן די אַפּריל-קאַמפן געהאַט אַלע אייגנשאַפטן פון אַ פאָלקס-אויפשטאַנד אין וועלכן ס'האָבן אַנטיילגענומען פאָלקס־מאַסן; פון זיי האָבן זיך אויך רעקרוטירט די אָנפירער פון די קאַמפן.

די הויפּט־ספּרוזשינע פון קאַמף איז געווען די יידישע יוגנט, די קינדער פון פאָלק און די אַרבעטער. די יוגנט וואָס איז געפרעסן געוואָרן פון נקמה־דורשט, אַ קרבנות-גרייטע און העלדישע, האָט זיך געריסן צו טאַט, צום קאַמף. אָט די יוגנט, האָט „געמאַכט אויפלעבן די שאָטנס פון די מכבייער און בר־כוכבא, די שאָטנס פון די יידישע קעמפער פאַר פריי־הייט״ (5) איז געווען דער אַוואַנגאַרד פון אויפשטאַנד, זיין דינאַמישער

כוח, וואָס האָט אַרויסגערופן אַכטונג און באַוואונדערונג אפילו ביי די שונאים.

אין די קאַמפּס־גרופּן זענען אָפט געווען 15-14 יעריקע יינגלעך, וואָס אנשטאַט זיך באַהאַלטן אין די בונקערס האָבן ליבערשט געוואָלט שטאַרבן „נישט ווי אַ מויז אין קעלער, נאָר שטאָלץ, אין קאַמף מיטן בלוטדורשטיקן שונא״ (6).

צום באַדויערן זענען פאַראַן זייער קנאַפּע מקורים וועגן דעם פּאַס־ציגירנדיקן און העלדישן פינאַל פון דער גרויסער טראַגעדיע פון די וואַר־שעווער יידן (7), וועלכע שטעלט מיט זיך, אָן שום ספק, פאַר דאָס ליכ־טיקסטע בלעטל אין דער טראַגישער געשיכטע פון יידישן פאָלק אונטער דער היטלעריסטישער אָקופּאַציע.

דאָס ווערט פאַרשטענדלעך ווען מען נעמט אין אַכט, אַז כמעט אַלע האָבן אָפּגעגעבן זייער לעבן אין דעם נישט גלייכן, העלדישן קאַמף מיטן אָקופּאַנט. צוזאַמען מיט דער פאַרניכטונג פון וואַרשעווער געטאָ זענען אויך פאַרלוירן געוואָרן אויף אייביק די אַקטן און דאָקומענטן פון דער יידישער קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע (זש.אָ.ב.).

די פאָלגנדיקע סטודיע, וועלכע איז אָנגעשריבן געוואָרן אין צוזאַ־מענהאַנג מיטן 3טן יאָרטאָג פון אויסברוך פון אַפּריל־אויפשטאַנד, שטיצט זיך אויף צוטריטלעכע אין געגעבענעם מאָמענט יידישע מקורים, און דער עיקר אויף די ראַפּאָרטן פון ליקווידאַטאָר פון וואַרשעווער געטאָ, גענע־ראַל־מאַיאָר סטראָאָפּ, דער אָנפירער פון דער בריגאַדע ס. ס., וואָס זענען דורך די אַמעריקאַנער געפונען געוואָרן אין בייערן און איינגעשלאָסן גע־וואָרן אין די אַקטן פון אינטערנאַציאָנאַלן טריבונאַל אין נירנבערג. די דאָ־זיקע ראַפּאָרטן אין ענגלישער איבערזעצונג האָט די צענטראַלע יידישע היסטאָרישע קאָמיסיע באַקומען אַ דאַנק דער פריינטלעכער מיטהילף פון נירנבערגער קאָרעספּאָנדענט פון דער פּוילישער פּרעסע־אַגענטור מיכאַל האָפּמאַן.

די ראַפּאָרטן פון גענעראַל סטראָאָפּ, וואָס איז נאָמינירט געוואָרן האַרט פאַר דער ליקווידאַציע־אַקציע פון וואַרשעווער געטאָ, אַלס אָנפי־רער פון ס. ס. און פּאָליציי פון וואַרשעווער דיסטריקט אַנטהאַלטן צוויי

גרונט־טיילן: 1) אַן אַלגעמיינעם ראַפּאָרט א. ק. „ס'איז מער נישט פאַראַן קיין יידן אין וואַרשעווער געטאָ", וואָס איז געשריבן געוואָרן דעם 16טן מאַי, דירעקט נאָכן פאַרענדיקן די „אָפּעראַציעס פון גרויסן מאַסשטאַב" פאַר דער באַראַטונג פון די אָנפירער פון די דיסטריקטן ס. ס. און פּאָליציי פון דער גענעראַל־גובערניע, וועלכע איז פאָרגעקומען דעם 18טן מאַי אין קראָקע און 2) פון טאָג־ראַפּאָרטן וואָס זענען טעלעגראַפיש איבערגעגעבן געוואָרן דעם הויפּט־אָנפירער פון ס. ס. און פּאָליציי פון דער צענטראַל־גובערניע, דעם אָבערגרופּן־פירער קריגער, וועמען גענעראַל סטראָאָפּ איז געווען דירעקט אונטערגעאָרדנט.

צו די ראַפּאָרטן פון סטראָאָפּ, וועלכע זענען דורך אים געהיט געוואָרן ווי אַן אָנדענק־אַלבאָם און וועלכע זענען צוגעשטעלט געוואָרן דעם אינטערנאַציאָנאַלן טריבונאַל דורך דעם אַמעריקאַנער פּראָקוראָר דזשעקסאָן, איינעם פון די הויפּט־פאָרשטייער פון דער באַשולדיקונג אינעם פּראָצעס קעגן די מלחמה־פאַרברעכער, זענען בייגעלייגט געוואָרן פאָטאָגראַפיעס, וואָס געפינען זיך איצט אין די אַקטן פון טריבונאַל אין נירנבערג. די פאָטאָגראַפיעס אילוסטרירן אַלע עטאַפּן פון דער ליקווידאַציע־אַקציע, נעמלעך, אויפשטענדלער אומגעבראַכטע אין קאַמף, ברענענדיקע הייזער, מענטשן שפּרינגענדיקע פון די הייזער, דאָס ארויסטרייבן יידן פון די קאַנאַליזאַציע־רערן מיט דער הילף פון גאַז, מינירונג פון הייזער־בלאָקן און צום סוף דאָס געטאָ אין חורבות.

דער אַלגעמיינער ראַפּאָרט, וועלכער שילדערט אין דער הקדמה אין קורצע ווערטער די געשיכטע פון וואַרשעווער געטאָ, פאַרמאָגט אַ גאַנצע ריי ווערטפולע אָנגאַבן וואָס דערגענצן די טאָג־ראַפּאָרטן, וואָס געבן אַ גענויע באַשרייבונג פון די דייטשע אָפּעראַציעס אין דער צייט פון 19טן אַפּריל ביזן 16טן מאַי 1943 יאָר ד. ה. פון דער דויער־צייט, רעדנדיק מיט סטראָאָפּס שפּראַך, פון „די אָפּעראַציעס פון גרויסן מאַסשטאַב". ס'איז נאָר אַ שאָד, וואָס די טאָג־ראַפּאָרטן, וועלכע פלעגן אָפט איבערגעשיקט ווערן צוויי מאָל אַ טאָג, גיבן אָפט נישט אָן דעם גענויעם געביט פון די קאַמפן.

די ראַפּאָרטן פון סטראָאָפּן שטימען אין אַלגעמיין מיט די יידישע

מקורים (צוקערמאַן, עדעלמאַן, ראטהייזער, באַזשיקאָווסקי, באַרג, נייי־בערג א. א.) (8), אַזוי למשל שטימט כמעט פולשטענדיק די אָנגעגעבענע צאָל דייטשע קרעפטן לויט דער יידישער אָפּשאַצונג מיט די אָנגאַבן פון גענעראל סטראָאָפּ. דערפאַר ווען עס גייט די רייד וועגן די פארלוסטן ביי די דייטשן בעת די שלאַכטן, איז צוליב פאַרשטענדלעכע סיבות פאַראַן אַ גרויסער אונטערשיד צווישן סטראָאָפּן און די יידישע מקורים. די דייטשן שעמענדיק זיך מיט זייערע מפלות האָבן פאַרשפּרייט אַ קלאַנג, אַז מיט דער פאַרטיידיקונג פון געטאָ פירן אָן דייטשע דעזערטירן, (אין דער ווירק־לעכקייט זענען עס געווען יידישע אויפשטענדלער, וואָס האָבן אָפּט גע־קעמפט אָנגעטועגע אין דייטשע מונדירן און העלמען) (9) און האָבן דע־ריבער די אייגענע פאַרלוסטן זיך באמיט אין די אָפיציעלע ראַפּאָרטן פאַרשוויגן. סטראָאָפּ דערמאָנט וואָס אָן אמת אין די ראַפּאָרטן וועגן איי־גענע פאַרלוסטן, נאָר ער פאַרמינערט זיי באַדייטנדיק (10).

ס׳איז אויך נויטיק נעמען אין באַטראַכט, אַז אין די ערשטע טעג פון אויפשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ איז סטראָאָפּ זייער צוריקגעהאַלטן און באַמיט זיך לגמרי פאַרשווייגן די מפלות פון די דייטשן. אַזוי צ. ב. אין זיין ראַפּאָרט פון 19טן אַפּריל דערמאָנט ער בכלל נישט וועגן שווערן קאַמף, וואָס איז פאָרגעקומען אויף מוראַנאָווער פּלאַץ, וועגן וועלכן ער שרייבט אין אַלגעמיינעם ראַפּאָרט פון 16טן מאַי, נאָכן פאַרענדיקן די אָפּעראַציע, ווו די פּרטים פון קאַמף דאַרפן אילוסטרירן די העלדישע מע־שים פון די דייטשן ביים באַקעמפן דעם אויפשטאַנד. דער גענעראל דער־מאָנט אויך נישט מיט קיין איין וואָרט וועגן דעם אַנטייל פון דייטשע עראָפּלאַנען אין די קאַמפן.

נישט געקוקט אויף די אַלע בלויזן, קאָנען סטראָאָפּס ראַפּאָרטן, נאָך אַ קריטישן אַנאַליז, דינען ווי אַן אומגעהויער וויכטיקער און ווערטיקער מקור פאַר דער געשיכטע פון אויפשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ. די ראַ־פּאָרטן האָט דער אַמעריקאַנער פּראָקוראָר מאַיאָר וועלש ריכטיק באַצייכנט אַלס „עפּאָפּייע פון העלדישקייט, וועגן וועלכער אומבאַוווסטזיניק סטראָאָפּ גיט אָפּ אַ באַריכט״. ער שילדערט נעמלעך, דער ס. ס. גענע־ראַל, דער דם־שונא פון יידן, וואָס האָט אין הסכם מיט דער היטלערי־

שער ראסן-טעאָריע זיי אָפּט באַצייכנט אַלס „אונטערמענטשן", ווי אַזוי ער האָט טאָג-איין, טאָג-אויס אויסגעפירט די מערדערלעכע אַרבעט פון דער׳שטיקן דעם יידישן אויפשטאַנד מיט פייער און שווערד, און קודם־כל מיט פייער. דער אַלגעמיינער ראַפּאָרט רעדט אַ סך וועגן דער אומ־באַשרייבלעכער אָפּפערוויליקייט בעת די קאַמפן פון די מיינסטנטיילס דערפאַרענע אויפן פראַנט ס. ס.־לייט פּאָליציי און ווערמאַכט.

דאָס גרויסע פאַרניכטונגס-ווערק איז געלונגען די דייטשן אַדאַנק דעם „ריקזיכטלאָזן אָנווענדן די גאַנצע קראַפט און ענערגיע בייטאָג און ביינאַכט". ווייל וואָס לענגער עס האָט געדויערט דער אויפשטאַנד — איז מודה סטראָאָפּ — אַלץ „גרויזאַמער איז געוואָרן די ס. ס.-פּאָליציי און ווערמאַכט", וועלכע האָבן פון קאַיאָר ביז שפּעט אין דער נאַכט אויסגע-פירט זייער פליכט", „אומדערמידלעך און אין געטרייער חברשאַפט... ווי מוסטערהאַפטע זעלנער", וועלכע האָבן מיט זייער „מוט, קענטעניש, אויסדויער, דאָקומענטירט זייער קאַמפס-גייסט". עס זענען אויך נישט אָפּגעשטאַנען די סאַפּערן-טיילן, וועלכע האָבן אויך מיט „אָפּפערוויליַ־קייט" אויסגעפירט זייער „שווערע אויפגאַבע" פון אויפרייסן בונקערס, הייזער און קאַנאַלן (11).

אָבער נישט ווילנדיק האָט סטראָאָפּ אויך אָפּגעגעבן כבוד די יידישע קעמפער, וועמענס העלדישקייט — ווי ס׳שטרייכט ריכטיק אונטער ב. דודזינסקי — איז געוואָרן אויסשליסלעך און אומבאַשרייבלעך (12). „אויף וויפל — שרייבט בוכשטעבלעך סטראָאָפּ — ס׳איז צוערשט געלונגען כאַפּן באַדייטנדיקע צאָלן יידן, אַזוי איז אין דער צווייטער פאַזע פון דער אַקציע געוואָרן דאָס כאַפּן יידן-אויפשטענדלער כמעט ווי אוממעגלעך. פון צייט צו צייט האָבן אַלץ נייע קאַמפּס-גרופּן אין דער צאָל פון 30-20 און מער חברים אין עלטער פון 18 - 25 יאָר מיט דער זעלביקער צאָל פרויען אויפסנייַ זיך געוואָרפן אין קאַמף. די דאָזיקע קאַמפּס-גרופּן האָבן געהאַט אַ באַפעל צו שטעלן אַ ווידערשטאַנד ביז לעצט און איינגעמען סם אין פאַל ווען זיי וועלן אַריינפאַלן אין טורמע" (13).

אַ סך אָרט — סיי אין דעם אַלגעמיינעם ראַפּאָרט, סיי אין די טאָג־ראַפּאָרטן — גיט סטראָאָפּ אָפּ די קעמפנדיקע מיט אומבאַשרייבלעכן הע־

ראַיזם יידישע מיידלעך, די אויסגעפּרוווטע אין אַלגעמיינעם קאַמף פון דער יידישער אונטערערדישער באַוועגונג מיטן דייטשן אָקופּאַנט און וואָס האָבן די גרעסטע פאַרדינסטן ביים שמוגלען דורך די געטאָ־טויערן געווער און אויפריים־שטאָפן (14). „אין דער צייט פון באַוואָפנטן ווידערשטאַנד — שרייבט ער — זענען פרויען וואָס האָבן געהערט צו די קאַמף־גרופּן, געווען פונקט אַזוי באַוואָפנט ווי די מענער, טייל זענען געווען מיטגלי־דערינס פון דער חלוצישער באַוועגונג. נישט זעלטן האָבן זיי געשאָסן פון צוויי פּיסטאָלעטן איינצייטיק. ס'האָט אָפט פּאַסירט, אַז די דאָזיקע פרויען האָבן פאַרמאָגט פּיסטאָלעטן און גראַנאַטן („באַנאַניקע", האַנט־גראַנאַטן), באַהאַלטענע אין די הויזן ביז דער לעצטער מינוט, בכדי זיי צו באַנוצן קעגן ס. ס., פּאָליציי און ווערמאַכט (15).

זייער פיל אָרט שענקט סטראָאָפּ דעם אָנטייל פון פּאָליאַקן אינעם יידישן אויפשטאַנד, איבערטרייבנדיק אָפט זיינע אינפאָרמאַציעס מיט דער כוונה צו באַרעכטיקן די אייגענע מפּלות אין די אויגן פון זיין שעף, וועלכן ער באַמיט זיך איבערצייגן, אַז די יידן ווי נאַטאָרישע — לויט זיין מיינונג — פּחדנים, וואָלטן נישט געווען אימשטאַנד שטעלן אַזאַ פאַר־ביסענעם ווידערשטאַנד אָן דער הילף פון דרויסן.

בכדי צו הייבן זייער פּרעסטיזש, וואָס איז שטאַרק געפאַלן צוליבן אויפשטאַנד, האָבן די דייטשן פונאַנדערגעשפּרייט קלאַנגען, אַז די „גאַנ־צע וועלט" האָט באַזאָרגט דאָס געטאָ מיט געווער, און ווען אין געטאָ האָט זיך אָנגעהויבן די צווייטע פאַזע פון קאַמפן — די פּאַרטיזאַנקע — איז פון אַלעיא שוכא פונאַנדערגעשפּרייט געוואָרן אַ ידיעה, אַז קיין יידן אין געטאָ איז שוין מער נישט פאַראַן, אַז דאָס פּאַרטיידיקן זיך נאָך בלויז קאָמוניסטן און דייטשע דעזערטירן (16).

שרייבט טאַקע דעריבער סטראָאָפּ אין זיינע ראַפּאָרטן, אַז די יידישע קאַמפס־גרופּן האָבן זיך געפונען אונטער דער אָנפירונג פון „פּוילישע באַנ־דיטן", אַז „פון מאָל צו מאָל האָבן די פּוילישע באַנדיטן געפונען אַ מקום מקלט אין געטאָ", וועלכע ער איז צוליב דער שוואַכקייט פון די קרעפטן באין אופן נישט געווען בכוח צו באַקעמפן.

ווען מיר זאָלן אָפּוואַרפן די גוזמאות, דאַרף פעסטגעשטעלט ווערן,

גענעראל פאָן סטראָאָפּ פארן פראָנט פון זיין מיליטער,
וואָס האָט געקעמפט קעגן געטאָ־אויפשטאנד

מען כאפט־אויף ראַדיאָ־ידיעות וועגן גאנג פון דעם קאמף
קעגן די אויפשטענדלער

אַז דער קערן פון סטראָאָפּס ידיעות זענען אָן ספק ריכטיקע. ס'איז װירק־לעך, װי מיר װעלן שפּעטער זען, צוגעטיילט געװאָרן דעם קעמפנדיקן גע־טאָ הילף דורך פּ. פּ. ר. *) און פּ. פּ. ס. **), װעגן װאָס עס באַהויפּטן סיי די פּױלישע, סיי יידישע מקורים.

פון די יידישע מקורים דאַרפן קודם דערמאָנט װערן די דערציילונ־גען און באַשרייבונגען פון צוקערמאַנען, דר. בערמאַן װי אויך די דערי־נערונגען פון עדעלמאַנען, ראָטהייזערן, באָזשיקאָװסקין, נייבערגן, באַרגן און לעמאַנען.

יצחק צוקערמאַן („אַנטעק"), איינער פון די הויפּט־אָרגאַניזאַטאָרן און פירער פון דער יידישער אונטערערדישער באַװעגונג און קאָמענדאַנט פון זש. אָ. ב. אויף דער אַרישער זייט, האָט פאַרעפנטלעכט אין דער פּרע־סע („דאָס נייע לעבן" 1945, נומ. 2) אַן אינהאַלטרייכן סקיץ „װעגן די צוגרייטונגען צום אויפשטאַנד אין װאַרשעװער געטאָ און פאַרלויף פון די קאַמפן". אַט דער סקיץ איז אַ פראַגמענט פון אַ גרעסערן באַריכט פון דער אָנפירונג פון דער יידישער קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע (זש. אָ. ב.), װעלכע איז אָנגעשריבן געװאָרן אין חודש מערץ פון יאָר 1944 און איבערגעשיקט געװאָרן קיין אויסלאַנד. דעם גאַנצן באַריכט האָט פאַרעפנטלעכט מ. נייי־שטאַדט אין דער אויסגאַבע „דער אומקום און אויפשטאַנד פון די װאַר־שעװער יידן", אַ בוך פון גבית־עדותן און דערינערונגען" (תל־אביב 1946 י.). צוקערמאַנס באַריכט איז אַן אויסערגעװײנלעך אינטערעסאַנ־טער מקור פאַר דער געשיכטע פון דער אונטערערדישער באַװעגונג אין װאַרשעװער געטאָ, װי אויך װעגן די קאַמפן אין צייט פון אויפשטאַנד.

אַ גרויסן באַדייט האָבן פאַר מיר געהאַט די דערינערונגען פון מאַרק עדעלמאַן א. נ. „דאָס געטאָ קעמפט", װאַרשע 1945, װי אויך זיינע אַר־טיקלען װי צ. ב. — „װי אַזוי מיר האָבן געקעמפט אין װאַרשעװער גע־טאָ" („ראָבאָטניק" 1945 נומ. 25) „זיי האָבן געקעמפט" („גלאָס ראָ־באָטשי" 1946 נומ. 109), װעלכע שטעלן מיט זיך פאָר אַן ערשטראַנגיקן

---

*) פּױלישע אַרבעטער־פּאַרטיי.

**) פּױלישע סאָציאַליסטישע פּאַרטיי (לינקע)

מקור פאר דער געשיכטע פון אפריל-אויפשטאנד. דער אויטאר, איינער פון די ערשטע אינסטרוקטארן פון דער געשאפענער אין אנהויב 1940טן יאר, בונדישער קאמפס-ארגאניזאציע, ווי אויך אנגעזעענער אנפירער פון זש. א. ב., נאכהער אנפירער פון א קאמפס-גרופע אויפן געביט פון די בערשטער-שאפן, וועלכע האט זיך אזוי העלדיש אויסגעצייכנט אין צווייטן טאג פון די קאמפן, גיט א גאנצע ריי וויכטיקע ידיעות, וואס געפינען זייער אפט א באשטעטיקונג אין אנדערע מקורים.

זייער פיל פרטים האב איך געשעפט פון די פיל ארטיקלען ווי אויך פון דער רעדע וואס איז געהאלטן געווארן דעם 22-טן אפריל 1945 יאר פון ד"ר אדאלף בערמאן (17). (צ. ב. „דער אונטערערדישער קאמף פון די יידן", „גאזעטא לובעלסקא" 1945 נומ. 13; „דער עפאפייע פון יידישער גבורה", „דאס נייע לעבן" 1945 נומ. 2), ד"ר ב. האט געהערט צו די אנפירער פון דער אונטערערדישער באוועגונג אין ווארשעווער געטא און אן אנגעזעענער ארגאניזאטאר פון דער קאנספיראטיווער הילפס-אקציע פאר די לעבנגעבליבענע יידן.

די דערינערונג פון ראטהייזערן („קאזיק"), („קאמפס־ראפארט", „דאס נייע לעבן" 1945 יאר נומ. 2 פארג. „פון די דערינערונגען פון א יידישן אויפשטענדלער", פאלסקא זבראינא" 1945 נומ. 71), דעם אנגעזעענעם קעמפער און ארגאניזאטאר פון דער רעטונגס-אקציע פון דער יידישער קאמפס-גרופע — איז זייער א וויכטיקער מקור פאר דער געשיכטע פון קאמפן אויפן געביט פון די בערשטער-שאפן און אריבערטראנספארטירן פון א היפשער גרופע פון זש. א. ב. אויף דער „ארישער זייט".

א גרויסן באדייט האט פאר מיר געהאט די גבית־עדות פון די אנטיילנעמער אין אפריל-אויפשטאנד: טוביה באזשיקאווסקי („אין פייער און בלוט", דערינערונגען פון אן אנטיילנעמער אין די קאמפן פון ווארשעווער געטא", „נאווע-סלאווא" 1946, „די ערשטע קעמפער", „אונדזער ווארט" 1946 נומ. 1) ב. בארג („עפיזאדן", „דאס נייע לעבן" נומ. 4, „דער 1טער מאי אין געטא-אויפשטאנד", „דאס נייע לעבן" 1945

נומ. 12), ווי אויך לעאָן נייבערגס („מאריאן") פראַגמענטן פון טאָג-בוך א. ק. „גרוזאָווצי" (חורבניקעס) (18.4 — 26.9 1943) (18).

די בראשור פון אָקופּאַציע-צייט א. ק. „אויף די אויגן פון דער וועלט" (נאַ אָטשאַך שוויאַטאַ), וואָס איז אַרויסגעגעבן געוואָרן דורך פּוילישע אונטערערדישע פאַקטאָרן, שטעלט מיט זיך אויך פאָר אַן אומגעהויער ווערטיקן און אינטערעסאַנטן דאָקומענט.

איך האָב אויך גענאָמען פון די דערינערונגען פון פּאָעט וו. שלענגעל („וואָס איך האָב געלייענט די געשטאָרבענע"), ווי אויך פונעם באַקאַנטן וואַרשעווער זשורנאַליסט הענריק נאַוואָגראָדזקי („דריי טעג אויפן אומשלאַג-פּלאַץ"), „דאָקומענטן און מאַטעריאַלן צו דער געשיכטע פון די יידן אין דער אָקופּאַציע-צייט", באַנד 2. „אַקציעס און אויסזידלונגען".

צום סוף קאָן איך נישט פאַרשווייגן, וויפיל איך האָב צו פאַרדאַנקען די אָבסערוואַציעס פון שרייבער, עדי-ראיה, נעמלעך מיעטשיסלאַוו יאַסטרון („פּאָטענגאַ טשעמנאָסטי" — „די מאַכט פון פינצטערקייט", אָדראָדזעניע" 1945 נומ. 29), סט. ר. דאָבראָוואָלסקי (טערמאָפּילסקע סקאַלי וואַרשאַווי — „די מעטראָפּאָלישע פעלדזן פון וואַרשע", „פּאָלסקאַ זבראָינאַ" 1945 נומ. 72), אַדאָלף רודניצקי („וויעלקאַנאָץ", — „פּסח" „גלאָס ראָבאָטניטשי" 1946 נומ. 109), יאַנוש סטעמפּאָווסקי („דני ניעּנאַזוואַנע" — „טעג נישט אָנגערופענע" ראָבאָטניק 1945 נומ. 95), רחל אויערבאַך („פּסח 1943", „דאָס נייע לעבן 1946 נומ. 12).

פון אָפּהאַנדלונגען דאַרף דערמאָנט ווערן שלמה מענדעלסאָנס אַרבעט א. נ. „דער ווידערשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ" (ייוואָ בלעטער" 1944 באַנד XIII נומ. 1) די אַרטיקלען פון מגר. הערש וואַסער („פון דער געשיכטע פון אויפשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ", „דאָס נייע לעבן" 1946 נומ. 12), „זעלנער אָן געווער" (פאַרג. די אויסגאַבע פון נוישטאַדטן) (19). מאַיאָר סט. ניענאַלטאָווסקים („צו הילף דעם קעמפנדיקן געטאָ", „פּאָלסקאַ זבראָינאַ", 1946 נומ. 94), ב. מאַרקס („צום יאָרטאָג פון אויפשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ", „טריבונאַ וואָלנאָשטשי" 1946 נומ. 92) (20).

ד״ר יוסף קערמיש

אין דער ארבעט איבער דער שטודיע האבן מיר פריינטלעך געהאָלפן עטלעכע פערזאָן, וועלכע איך וויל אויף דעם אָרט אויסדריקן מיין הייסן דאנק. אין דער ערשטער ריי: רחל אויערבאך, נאכהער דעם ד״ר פיליפ פרידמאן, דעם רעד. מיכאל האָפמאן, בלומע וואסער, דעם ארכיוויסט וו. איוואן, ווי אויך דער פריינדין ליזע טאפלאָוויטש.

I

די אנטשטייאונג פון דער ווידערשטאַנד־באַוועגונג אין וואַרשעווער געטאָ

נאָך אַ צייט פאַר די דייטשע מערדערישע אַקציעס האָט דער יידישער געזעלשאַפטלעכער אַקטיוו אין וואַרשעווער געטאָ געפירט אַ קאָנספּיראַטיווע טעטיקייט. ס׳זענען דאָ, נישט געקוקט אויפן מערדערישן טעראָר, געווען טעטיק כמעט אַלע פּאָליטישע פּאַרטייען און אידעאישע ריכטונגען. עס האָבן זיך באַוויזן אומלעגאַלע צייטונגען, ס׳האָט עקזיסטירט אַ נעץ פון אומלעגאַלע שולן און קולטור־אינסטיטוציעס. אַ פאַרצווייגטע אַרבעט האָט געפירט דער אָרגאַניזירטער דורכן ד״ר ע. רינגעלבלום צענטראַלער יידישער אַרכיוו, וועלכער האָט אויפגעזאַמלט אַ סך דייטשע דאָקומענטן און עדות־זאָגונגען פון עדי־ראיה, ווי אויך רעפּאָרטאַזשן, אָפּהאַנדלונגען וכדומה (21).

ווען עס האָבן אָנגעהויבן אָנקומען אַלאַרמירנדיקע ידיעות וועגן מאַסן־מאָרדן אין ווילנע, סלאָנים, באַראַנאָוויטש, ווי אויך וועגן פאַרגאַזעווען יידן אין כעלמנאָ הייבט אָן אַלץ מער באַהערשן די מוחות אין וואַרשעווער געטאָ, די אידעע פון באַוואָפנטן ווידערשטאַנד, וואָס האָט שוין פון לאַנג געצייפּט. עס אַנטשטייען די ערשטע קאַמפּס־גרופּן ביי די יוגנט־אָרגאַניזאַציעס (22).

אין רעזולטאַט פון די אדורכגעפירטע, אַ דאַנק דער איניציאַטיוו פון פּ. פּ. ר., באַראַטונגען אין סוף פעברואר 1942, מיטן סאָוויעטישן פּאַ־

ראשוטיסט אנדריי שנידט אין וועלכע עס האָבן קודם־כל אנטיילגענומען די פאָרשטייער פון פועלי־ציון (לינקע), דאַן די רעפּרעזענטאַנטן פון „השומר הצעיר", פועלי־ציון (צ. ס.) און „דרור", ווערט געשאַפן אין מערץ 1942 דער יידישער אַנטיפאַשיסטישער בלאָק (23). זיין עיקר־אויפגאַבע איז געווען אויסצושולן קאַמפּס־גרופּן צום קאַמף מיטן פאַשיזם, ווי אויך אָרגאַניזירן הילף פאַר די קרבנות פון פאַשיזם. די אָרגאַניזאַציע האָט אָנגעהויבן אַרויסגעבן אַ צייטונג א. נ. „דער רוף". אין אַ קורצער צייט אַרום אַנטשטייען קאַמפּס־פינפטלעך, אין וועלכע ס׳טרעטן אריין מאַסנהאַפט יוגנטלעכע, הונדערטער אַרבעטער און האַנדווערקער. אויף אַזאַ אופן איז דעם מיליטערישן אַפּטייל פון אַנטיפאַשיסטישן בלאָק, בראש פון וועלכן עס זענען געשטאַנען: א. שמידט, יוסף קאַפּלאַן, מרדכי טענענבוים, דער שפּעטערדיקער קאָמענדאַנט פון זש. אָ. ב. אין ביאַליס־טאָק, פישלזאָן און הערש לאַנד, געלונגען צו שאַפן אויף די יסודות פון שטרענגסטער קאָנספּיראַציע אַ גרויסע צאָל קאַמף־פינפטלעך (24). דאָך איז צוליב דער דורכאויסיקער איזאָלאַציע פון געטאָ נישט געלונגען אָנ־בינדן אַן ערנסטן קאָנטאַקט מיטן אונטערערדישן פּוילן. דאָס האָט אומ־מעגלעך געמאַכט נישט נאָר דאָס קויפן געווער, נאָר אפילו נויטיקע האַנט־ביכער. נישט געקוקט דערויף זענען די קאַמף־פינפטלעך פון אַנטיפאַשיס־טישן בלאָק אַדורכגעגאַנגען אַ מיליטערישע אויסשולונג; און זיי האָבן אין דער צייט פון אַפּריל־אויפשטאַנד געוויזן מוסטערן פון אומבאַשרייב־לעכער גבורה און העלדנמוט.

אין פּעריאָד פון דער ערשטער „אויסזידלונג"־אַקציע אין וואַרשע־ווער געטאָ (22.7 - 21.9 1942), וואָס איז פאָרגעקומען ביי פולשטענדי־קער פּאַסיוויקייט מצד דער טעראָריזירטער, דערהדריקטער און דעמאָראַלי־זירטער, דורך הונגער און שרעק, יידישער באַפעלקערונג, איז צו קיין מאַסן־קאַמף נישט דערגאַנגען. ביי דעם רוב פון דער יידישער באַפעלקע־רונג איז נאָך דאַן די אידעע פון אַקטיוון ווידערשטאַנד נישט געווען פּאָ־פּולער. עס האָט ביי די ברייטע מאַסן געהאַמעוועט דעם ווילן צום באַ־וואָפנטן קאַמף, דאָס געשפּענסט פון קאָלעקטיווער פאַראַנטוואָרטלעכקייט, ווי אויך די בליץ־שנעלע טעמפּאָ פון דייטשער אַקציע, וועלכע האָבן אומ־

מעגלעך געמאַכט יעטװעדע איניציאַטיװ, און צולעצט „די טראַגעדיע פון כסדרדיקע אילוזיעס און די פייניקונג פון פאַלשע האָפענונגען, װאָס פלעגט פאַרשפּרייטן די טיװולאַנישע דייטשע צביעות״ (ד״ר בערמאַן); איבעריקנס האָט די מאַסע, פונקט אַזוי װי אין אַנדערע שטעט בעת די ערשטע אַקציעס, אַ צעטומלטע דורך דער ליגנערישער דייטשער פּראָפּאַגאַנדע, נישט געגלויבט אין פיזישן אומקום און האָט געהאַלטן, אַז אויב ס׳װעט צוגעשטעלט װערן דער געפאָדערטער קאָנטינגענט פאַר דער אויסזידלונג, װעט די רעשט פון געטאָ בלייבן אויף אָן אָרט. אויף אַזאַ אופן איז די דייטשן געלונגען צעטיילן די יידישע באַפעלקערונג אויף צװיי טיילן: איינע אַ פאַראורטיילטע צום אומקום, און די צװייטע — װאָס האָט געהאַט די האָפענונג צו בלייבן ביים לעבן (25). די קעמפער האָט אויך אוממעגלעך געמאַכט דעם קאַמף אויף אַ גרעסערן מאַסשטאַב דאָס פעלן פון געװער און אַמוניציע.

דעם 28טן יולי 1942 י. אין גאַנג פון דער אַקציע, איז אויף דער זיצונג פון „החלוץ״ און יוגנט־אָרגאַניזאַציעס װאָס געהערן צו אים: „השומר הצעיר״, „דרור״, און „עקיבא״, באַשלאָסן געװאָרן שאַפן אַ יידישע קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע (זש. אָ. ב.) און ס׳איז אויסגעטיילט געװאָרן אַ שטאַב אין װעלכן עס זענען אַריין: שמואל ברעסלאַװ, יצחק צוקערמאַן, צביה לובעטקין, יוסף קאַפּלאַן און מרדכי טענענבוים (26). אויף דער אַרישער זייט זענען אַרויסגעשיקט געװאָרן: טאָסיע אַלטמאַן, פרומקע בלאָטניצקע, לאה פערלשטיין, און אריה װילנער (יורעק) בכדי אָנצובינדן אַ קאָנטאַקט מיט דער פּױלישער אונטערערדישער באַװעגונג און באַקומען געװער פאַר דעם געטאָ (27).

צום באַדויערן האָבן די פּאָרגענומענע פרװון אין אויגוסט 1942 אָנצובינדן אַ קאָנטאַקט מיט דער „אַרמיא קראַיאָװאַ״ — בכדי צו באַקומען הילף ביים אָרגאַניזירן דעם באַװאָפנטן װידערשטאַנד קעגן די דייטשע אַקציעס — אָנגעטראָפן אויף אַ נעגאַטיװער שטעלונג מצד די פּױלישע מיליטערישע מאַכט־אָרגאַנען (28). אין אַזעלכע באַדינגונגען האָט די יידישע װידערשטאַנד־באַװעגונג זיך באַגרענעצט בלויז צו ספּאָראַדישע אַקטן פון דיװערסיע און סאַבאָטאַזש (29). מען האָט קאָלפּאָרטירט אומ־

לעגאַלע אויפרופן אין וועלכע מען האָט דערקלערט, אַז די אויסזידלונג קיין טרעבלינקע און טראַווניק באַדייטן טויט און גערופן צו פּאַסיוון און אַקטיוון ווידערשטאַנד. מען האָט בעת דער אַקציע פונאַנדערגעטיילט טויזנטער מענטשן פאַלשע „אַרבעטס-שיינען״, מען האָט אַרויסגערופן די-ווערסיע-שׂרפות אין די בלאָקן, וואָס זענען פאַרלאָזט געוואָרן דורך יידן און פון וועלכע די דייטשן האָבן אַרויסגעפירט דאָס צוגענומענע פאַרמעגן. באַזונדערס איז דערצו אויסגענוצט געוואָרן די נאַכט פון 20טן אויגוסט, בשעת דעם אָנפאַל פון סאָוויעטישע באָמבאַרדיר-אַעראָפּלאַנען אויף וואַר-שע (30). אין דעם זעלביקן טאָג האָט די יידישע קאַמפּס-אָרגאַניזאַציע אָפּגעגעבן איר ערשטן שאָס. ישׂראל קאַנאַל האָט שווער פאַרוואונדעט מיט צוויי רעוואָלווער-שאָסן דעם קאָמענדאַנט פון דער יידישער פּאָליציי יוזעף שערינסקי, וועלכער האָט מיטן באַזונדערן אייפער אָנגעפירט מיט די „לאַ-פּאַנקעס״ (כאַפּעלישן). ס׳איז אויך אויסגעפירט געוואָרן אַן אַטענטאַט אויף דעם אָפּיציר פון דער יידישער מיליץ, שמערלינג, דעם מערדער פון אומשלאַג-פּלאַץ, לײדער איז דער אַטענטאַט נישט געלונגען (31).

אויף דעם צווייטן טאָג האָט מען באַקומען די ערשטע הילף פון דער „פּאָלקס-גוואַרדיע״ (גוואַרדיאַ-לודאָוואַ): 9 רעוואָלווערן און 5 האַנט-גראַנאַטן.

דאָך איז די דייטשן געלונגען צו דערשטיקן די ווידערשטאַנד-באַ-וועגונג ביי איר סאַמע אָנהויב. ס׳איז אַרעסטירט געוואָרן יוסף קאַפּלאַן און ס׳איז אויך דערמאָרדעט געוואָרן אויפן גאַס שמואל ברעסלאַוו. אויפן פּאָסטן איז אויך געפאַלן אַ סך פריער אַנדריי שמידט, איינער פון די קאַמפּס-פירער פון געטאָ; לעוואַרטאָוסקי (דער אַלטער יוסף) — סעקרע-טאַר פון ראַיאָן קאָמיטעט פון פּ. פּ. ר. אין געטאָ און דער פירער פון פּועלי ציון לינקע — שכנא זאַגאַן זענען פאַרנומען געוואָרן בעת דער אַקציע (32).

ווען די ווידערשטאַנד-באַוועגונג וואָלט דאַן דיספּאָנירט מיט געווער, וואָלטן אָן שום ספק די געשעענישן געהאַט אינגאַנצן אַן אַנדערן פאַר-לויף (33).

נאָך דער ערשטער אַקציע, וועלכע האָט פאַרשלונגען לויט די דייט-

טשע קוועלן אזש 310.322 קרבנות און נאך וועלכער עס זענען נאמינעל פארבליבן 33.400 יידן באשעפטיקטע אין פאבריקן און אויף דייטשע ארבעטס־פלעצער, אין דעם 3.000 באאמטע פון יידנראט און זיינע אנ־שטאלטן. פאקטיש איז מיט די, וואס ס'איז געלונגען זיך אויסבאהאלטן געווען ביז 60.000 פערזאן (34). ווען ס'איז קלאר געווארן די שטרעבונג פון די דייטשן פולשטענדיק פארניכטן די יידן, איז דער ווילן צום קאמף אויף לעבן און טויט, צווישן דער איבערגעבליבענער יידישער באפעלקע־רונג, וועלכע איז איבערהויפט באשטאנען פון מענטשן אין יונגן און מי־טעלן עלטער, געווארן אלץ רייפער, און זיך געהארטעוועט ווי שטאל אין פייער פון דעם שוידערלעכסטן טראר אין דער געשיכטע (35).

אין דעם פעריאד איז געשאפן געווארן דער אונטערערדישער יידי־שער נאציאנאלער קאמיטעט, אין באשטאנד פון וועלכן ס'זענען אריין כמעט אלע עקזיסטירנדיקע יידישע ארגאניזאציעס, דעמאקראטישע און פראגרעסיווע, ציוניסטישע און סאציאליסטישע: די ארבעטער פארטייען פועלי ציון (לינקע און צ. ס.), החלוץ, די ציוניסטישע-סאציאליסטישע יוגנט-ארגאניזאציעס „השומר הצעיר", „דרור", „גורדוניה", אלגעמיינע ציוניסטן און פ. פ. ר. דער יידישער נאציאנאל קאמיטעט, וועלכער האט צוגעצויגן צו מיטארבעט פיל טוער פון צענטראלע הילף־ און זעלבסט־הילף-ארגאניזאציעס, ווי אויך ברייטע קרייזן פון אומפארטייאישע, איז געווארן די וויכטיקסטע געזעלשאפטלעך-פאליטישע רעפרעזענטאנץ פון אונטערערדישן געטא.

ניט געקוקט אויף די אידעאישע חילוקי-דעות, האבן די ריכטונגען וואס זענען אריין אין באשטאנד פון דעם יידישן נאציאנאלן קאמיטעט (זש. ק. נ.) זיך פאראייניקט אויף דער פלאטפארם פון באוואפנטן קאמף מיטן שונא (36).

אדאנק דער איניציאטיוו פון דער אנפירונג פון דער חלוצישער קאמף־ארגאניזאציע, ווי אויך פון פרעזידיום פון צ. ק. פון „בונד" ווערט ארום 20־טן אקטאבער 1942 י. געשאפן אן א. ג. קאארדינאר־קאמיטעט אין באשטאנד פון וועלכן עס גייען אריין פארשטייער פון אלע עקזיס־טירנדיקע פאליטישע פארטייען (37) די יידישע קאמפס-ארגאניזאציע

(זש. א. ב.) אין וועלכער עס האָבן זיך איצט פאראייניקט כמעט אַלע טע־טיקע אין געטאָ קאַמף־אָפּטיילונגען, איז אנערקענט געוואָרן אַלס דער באַוואָפנטער אָרעם פון קאָאָרדיניר־קאָמיטעט, פון זש. ק. נ. און „בונד״ (38). אַזוי אַרום האָט דער זש. אָ. ב. רעפּרעזענטירט כמעט די גאַנצע יידישע געזעלשאַפט, נאָר איר אַוואַנגאַרד האָבן מיט זיך פאָרגעשטעלט די אַרבעטער־אָרגאַניזאַציעס פון פּ. פּ. ר. „בונד״ און פּועלי־ציון, ווי אויך די ציוניסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס „השומר״ און החלוץ (39). ס׳איז אויך אויסגעטיילט געוואָרן אַ שטאַב פון זש. אָ. ב. בראָש מיט דעם 24 יעריקן קאָמענדאַנט מרדכי אניעלעוויטש, אַן אָנגעזעענעם קאָנספּיראַטיוון טוער פון דער ציוניסטישער יוגנט־גרופּע „השומר״ (אָרגאַניזאַציע־אָפּטייל) (40) אַלס זיין פאַרטרעטער: יצחק צוקערמאַן (אַנטעק) פון החלוץ (באַוואָפנונג־אָפּטייל). אין באַשטאַנד פון שטאַב זענען אריין מאַרעק (עדעלמאַן) פון „בונד״ (אויספירונג) (41), מיכאַל ראָזנפעלד פון פּ. פּ. ר., וועלכער איז נאָכן אויפשטאַנד אומגעקומען בעת די פּאַרטיזאַנער־קאַמפן; הערש בערלינסקי פון פּועלי־ציון לינקע (פּלאַנירונג) און יוחנן מאָרגענשטערן (פינאַנס־אָפּטייל) (42).

ס׳דאַרף אונטערגעשטראָכן ווערן, אַז אין שטאַב פון זש. אָ. ב. האָט זיך נישט געפונען קיין איין פּראָפעסיאָנעלער אָפיציר (43) הגם מען האָט בעתן אויפשטאַנד אומעטום גערעדט, אַז מיט די קאַמפן אין געטאָ האָבן אָנגעפירט אָפיצירן.

דער הויפּטציל פון דער יידישער קאַמפס־אָרגאַניזאַציע איז געווען — שטעלן אַ באַוואָפנטן ווידערשטאַנד אין פאַל ווען עס וועט זיך איבער־חזרן די פאַרניכטונגס־אַקציע (44).

נאָך דער ערשטער אַקציע איז דאָס וואַרשעווער געטאָ איינגעשרומפּן געוואָרן ביז די פאָלגנדיקע געביטן:

1. — לעשנאָ (פון ראָג קאַרמעליצקע און לעשנאָ), נאָר די גראַדע נומערן (פון נר. 34 ביז נר. 80) ביז ראָג זשעלאַזנע. דער אָפּשניט פון זשעלאַזנע ביז נאָוואָליפּיע, סמאָטשע ביז נאָוואָליפּקי, די אומגראַדע ביז קאַרמעליצקע; קאַרמעליצקע אומגראַדע — ביז לעשנאָ. ס׳האָבן זיך

דאָ געפונען די שאָפּן פון טעבענס און שולץ (דער גרויסער שאָפּ), ק. ג. שולץ (קליינער שאָפּ) ראָהריך, האָפּמאַן, האַלמאַן און שילינג.

2. — דאָס געביט פון צענטראַלן געטאָ: די גראָדע נומערן פון גענשע ביז סמאָטשע, פון סמאָטשע ביז פּאַריסאָווער פּלאַץ, שטשענשליווע, סטאַווקי, פּאָקאָרנע, מוראַנאָווער פּלאַץ צווישן פּאָקאָרנע און נאַלעווקעס, פּראַנציסקאַנער גראַדע ביז באָניפראַטערסקע, דאָ האָבן זיך געפונען די אַמטן פון יידנראַט, ווי אויך די „פּלאַצוווקע" פון ס. ס. „ווערטערפאַסונג", וועלכע האָט געהאַט פאַר אַן אויפגאַבע קאָנפיסקירן דאָס יידישע פאַרמעגן נאָך די „אויסגעזידלטע". אויף דעם שטח פון די גראַדע נומערן הייזער-בלאָקן אויף די נאַלעווקעס, האָבן זיך געפינען די פאַבריקן פון דייטש בראָוער און די וווינונגען פון זיינע יידישע אַרבעטער.

3. — דאָס געביט פון די בערשטער: („הערעס אונטערקונפטס-פערוואַלטונג") צווישן פראַנציסקאַנסקע אומגראַדע, וואָלאָווע גראַדע, שוו. יערסקע גראַדע און באָניפראַטערסקע.

4. — דאָס געביט פון אַזוי גערופענעם „קליינעם געטאָ" צווישן פּאַנסקע, זשעלאַזנע וואַליצעוו, פּראָסטע, טשעפּלע און טוואַרדע. ס'האָבן זיך דאָ געפונען די פיליעס פון טעבענס וואַרשטאַטן און דאָס געטאָ פאַר די יידישע אַרבעטער (45).

די געמויערטע וואַנט, וואָס האָט אַרומגערינגלט דאָס געטאָ אויף אַ לענג פון 16 קלמ. און הויך פון 3 מ. האָט אָפּגעטיילט די יידן פון דער וועלט. פון אינעווייניק זענען געווען אָפּגעטיילט פונאַנאַנד באַזונדערע געביטן, און אַפילו פאַבריקס-בלאָקן, באַשווערנדיק אַזוי אַרום דעם קאָנטאַקט. טאָג-טעגלעך האָבן די יידן באַצאָלט מיט זייער לעבן פאַרן וואַגן באַוועגן זיך איבער די אָפּגעשטאָרבענע גאַסן אין משך פון טאָג (46).

היות דאָס געטאָ איז געווען צעטיילט אויף אַ סך בלאָקן, וואָס האָבן נישט געהאַט קיין שום קאָנטאַקט מיטאַנאַנד, איז די זש. אָ. ב. געווען געצוווּנגען צו פירן די אַרבעט אויף באַזונדערע געביטן (47). עס ווערן געשאַפן סוף יאַנואַר 1943, 22 קאַמפּס-גרופּן (48).

צום באַדויערן איז כמעט ווי נישט געווען אין געטאָ קיין געווער. עס איז געלונגען צו באַקומען עטלעכע רעוואָלווערן ביי דער פּאָלקס-גוואַר-

דיע (גוואַרדיאַ לודאָווא). דאַן ווערן אויסגעפירט צוויי אַטענטאַטן אויף יידישע פאַרעטער: דעם קאָמענדאַנט פון דער יידישער פּאָליציי יאַקוב לייקין (29טן אָקטאָבער) און אויפן פאַרשטייער פון יידנראַט אין אויס־זידלונגס־שטאַב י. פירסטן. די יידישע קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע איז אַזוי אַרום געוואָרן פּאָפּולער. חוץ לזה פירט אוים די זש. אָ. ב., וועלכע איז דאָס רוב באַשטאַנען פון סאָציאַליסטישער יוגנט, עטלעכע טעראָריסטישע אַקטן איבער יידישע מייסטערס, וועלכע האָבן זיך באַזונדערס געלאָזט פילן די אַרבעטער. די באַמיאונגען פון די יידישע פאַרשווערער צו באַקו־מען געווער ביי דער דעלעגאַטור פון דער רעגירונג טרעפן אָן אויף גרויסע שוועריקייטן. בעת איינער פון אַזעלכע שטראָף־עקספּעדיציעס אויפן גע־ביט פון האַלמאַנען (סטאָלער־שאָפּ) האָט די דייטשע ווערקשוץ פאַרכאַפּט דריי קעמפער און זיי אַריינגעזעצט אין אָרטיקן אַרעסט. ביינאַכט האָט די קאַמפּס־גרופּע פון געביט פון די ראָהריך־שאָפּ אונטער דער אָנפירונג פון ג. פרישדאָרף אַנטוואָפנט די דייטשע וואַך און באַפרייט די אַרעס־טאַנטן. אין העלפט נאָוועמבער, ווען ס׳איז פאַרהעלטניסמעסיק געווען רואיק, האָבן די דייטשן געפרווט אַרויספירן עטלעכע הונדערט יידן פון פאַרשידענע שאָפּן בלומרשט אויף אַרבעט אין קאָנצענטראַציע־לאַגער אין לובלין, האָט דאַן דער קעמפער וו. ראָזאָווסקי אויסגעבראָכן אַ פאַרקראַ־טעוועט פענצטערל אין לאַסט־וואַגאָן, אַרויסגעוואָרפן דורך דעם 7 מיידע־לעך, און דערנאָך אַליין אַרויסגעשפּרונגען (49).

אין אָקטאָבער 1942, האָט מרדכי טענענבוים אַלס מיטגליד פון דער דעלעגאַציע וואָס האָט רעפּרעזענטירט דעם יידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט אין וואַרשע, זיך געטראָפן מיט דעם רעפערענט פאַר יידישע ענינים ביים באַפולמעכטיקטן פון דער פוילישער רעגירונג אין וואַרשע, מיטן שעף פון פּראָפּאַגאַנדע און פּרעסע ביי דער אָנפירונג פון ציוויל־קאַמף (קיעראָוו־ניצטווא וואַלקי ציווילנעי) אין וואַרשע, און מיט אַ פאַרשטייער פון פּוי־לישן מיליטער, בכדי אַרומצורעדן די באַדינגונגען און אופנים פון אַקטי־ווער מיטאַרבעט פון די פוילישע בירגער, וועלכע זענען פאַרשפּאַרט גע־וואָרן דורכן אָקופּאַנט אין געטאָ, מיט דער אומאָפּהענגיקייט־באַוועגונג אין לאַנד. נאָך עטלעכע קאָנפערענצן איז פעסטגעשטעלט געוואָרן די אי־

דענטישקייט פון דער שטעלונג בנוגע די מעטאָדן פון קאַמף מיטן אָקופּאַנט און די אַבסאָלוטע איינשטימיקייט פון די אָנשויאונגען אויף דעם ווידעראויפבוי און באַפעסטיקונג פון דער אומאָפּהענגיקייט פון לאַנד. אין רעזולטאַט פון דער זיך אַנטוויקלענדיקער צוזאַמענאַרבעט זענען מיטגלידער פון פאַרטייען און פאַרבאַנדן, וואָס זענען אַריינגעגאַנגען אין באַשטאַנד פון יידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט, אַריינגעצויגן געוואָרן אין אַלע סעקטאָרן פון דער באַוועגונג, אָנהייבנדיק פון קאָלפּאָרטאַזש פון דער אומאָפּהענגיקייט-פּרעסע, און ענדיקנדיק מיט דער מיטבאַטייליקונג אָדער זעלבסשטענדיקן אויספירן אַ רייי דיווערסיע-און סאַבאָטאַזש-אַקטן, אין די גרענעצן פון דער א. ג. „ג. ג." (גענעראַל גובערניע). אין גאַנג פון דער צוזאַמענאַרבעט „זענען איינגעשטעלט געוואָרן חברישע באַציאונגען, וואָס אַנטשפּרעכן מענטשן, וועלכע דינען דער זעלביקער זאַך". (50).

ס'איז אויך באַוווסט, אַז אין נאָמען פון זש. ק. נ. האָט יורעק (אריה ווילנער) זיך באַמיט מיט דער הילף פון דער אָנפירונג פון פּוילישן ססוימינג „אָנבינדן אַ קאָנטאַקט צווישן דער פאָרשטייערשאַפט פון דער יידישער געזעלשאַפט מיט די ציווילע און מיליטערישע אָרגאַנען אין לאַנד (א. ק.), ווי אויך באַקומען הילף פאַר דער זש. אָ. ב." און ווירקלעך איז אָנגעבונדן געוואָרן אַ קאָנטאַקט אויפן סמך פון צוויי אידענטישע דעקלאַראַציעס פון יידישן קאָאָרדינירן-קאָמיטעט, אונטערגעשריבענע דורך יורעקן און מיקאָליי פיינערן, וועלכע זענען אַדרעסירט געווען צו דעם הויפּט-קאָמענדאַנט און צו דעם רעגירונגס-דעלעגאַט.

דער הויפּט-קאָמענדאַנט „גראָט" האָט געענטפערט דער יידישער פאָרשטייערשאַפט אויף זייער דעקלאַראַציע, אין באַפעל פון 11טן נאָוועמבער 1942 י. די דעקלאַראַציע איז גענומען געוואָרן צו קענטעניש, די אויסגעדריקטע קאַמפּס-גרייטקייט — געלויבט.

די יידישע פאָסטולאַטן האָבן געצילט צו באַקומען געווער און פאַך־הילף ביים צוגרייטן דעם ענדגילטיקן קאַמף פון וואַרשעווער געטאָ.

אויף די צודרינגלעכע בקשות איז אויסגעטיילט געוואָרן אין דעצעמבער 1942 י. דער זש. אָ. ב. 10 רעוואָלווערן מיט אַ נישט גרויסער צאָל אַמוניציע. דאָס געווער איז געווען אין אַ זייער שלעכטן צושטאַנד און

האָט נאָר טיילווייז געקאָנט אויסגענוצט ווערן. די זש. אָ. ב. האָט געפּאָדערט אַ מער ממשותדיקע הילף, מעלדנדיק וועגן דער גרייטקייט איבערוויילן אַ גרעסערע טייל פון אירע פאָנדן אויף איינקויפן געווער (51).

נאָכן באַקומען פון דער ארמיא קראַיאָווא דאָס דערמאָנטע געווער, האָט די יידישע קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע זיך אָנגעהויבן צוגרייטן צו אַ גרעסערער נקמה־ארויסטרעטונג קעגן דער יידישער פּאָליציי (52), אויף דעם 22טן יאַנואַר 1943, — אין 6 חדשים נאָך דער גרויסער זומער־אַקציע פון 1942.

אין משך פון די עטלעכע חדשים נאָך דער ערשטער אַקציע האָבן די וואַרשעווער יידן זיך צוגעגרייט באַהעלטענישן אין קעלערס און אויף בוידעמער. זיי האָבן די צימערן אין זייערע וווינונגען אָפּגעטיילט מיט פאַלשע ווענטלעך, געבויט דאָפּלטע סופיטן א. א. וו. (53).

אין דער צייט פון דער צווייטער ליקווידאַציע־אַקציע וואָס איז פאָרגעקומען אין די טעג פון 18טן - 21טן יאַנואַר 1943, האָבן די דייטשן, נאָך פיל־חדשימדיקן שטראָפלאָזן פאַרניכטן פון געטאָ, אָנגעטראָפן אויף אַן אומגעריכטן ווידערשטאַנד.

אין אָנפאַנג־מאָמענט פון דער יאַנואַר־אַקציע האָבן זיך פון 50 קאַמפּס־גרופּן פאַרבאַריקאַדירט בלויז 4, שטעלנדיק צום ערשטן מאָל אין געטאָ אַ באַוואָפנטן ווידערשטאַנד. די רעשט קעמפער האָט דאָס אומגעריכטע אריינטרעטן פון די דייטשן אין געטאָ געטראָפן נישט צוגעגרייט און זיי האָבן נישט געקאָנט צוקומען צו די געווער־סקלאַדן.

די יידישע קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע מאַכט דורך די פייער־פּראָבע אין דער ערשטער גרעסערער גאַסן־שלאַכט, וועלכע איז פאָרגעקומען ביי דער קרייצונג פון ניסקע און זאַמענהאָף, ווו עס פאַלן אַ סך יידישע קעמפער. דאָ האָט די קאַמפּס־גרופּע, וועלכע איז אַרויס פון מילע 64, זיך געוואָרפן אויף אַ דייטשער עסקאָרטע און זי אַנטוואָפנט (54). עס קומט צו גרעסערע צוזאַמענשטויסן אין די מויערן: זאַמענהאָף 40 און 56, מוראַנאָווסקע 44, מילע 34, 41, 63, פראַנציסקאַנסקע 22. אָנגעפירט מיט די אָפּטיילונגען, וואָס האָבן דאַרט געקעמפט, האָבן יצחק צוקערמאַן, אליעזר געלער, אריה ווילנער. באַזונדערס האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט זייער מוט

און קאַלטבלוטיקייט זכריה אַרטשטיין, בנימין וואַלד און הענעך גוטמאַן (55).

צווישן אַ געוויסער פּאַרטיע יידן, וואָס איז געפירט געוואָרן צום אומשלאַג־פּלאַץ האָט זיך געפונען אַ גרופּע פון „השומר הצעיר" מיטן קאָמענדאַנט פון זש. אָ. ב. אַניעלעוויטש בראש, וועלכע איז געכאַפּט געוואָרן אין אַ סיטואַציע, וואָס האָט אוממעגלעך געמאַכט אַ וועלכן עס איז ווידערשטאַנד. ווען די פּאַרטיע איז פאַרבייגעגאַנגען עק זאַמענהאָף און ניסקע, האָבן די קעמפער פון „השומר הצעיר" באַוואָרפן די וואַך מיט גראַנאַטן. צווישן די דייטשן איז געוואָרן אַ פּאַניק, פיל ס. ס.־לייט זענען געהרגעט געוואָרן. אויסנוצנדיק די פּאַניק איז די גאַנצע גרופּע יידן זיך פונאַנדערגעלאָפן. יידישע קעמפער האָבן זיך דאַן פאַרבאַריקאַדירט אין אַ קליין הייזעלע אויף ניסקע, פון וואַנעט זיי האָבן נאָכער באַשאָסן די אָנקומענדיקע דייטשע פאַרשטאַרקונגען. נישט קאָנענדיק זיך אַריינקריגן אין הייזל, האָבן די דייטשן עס אונטערגעצונדן (56). די קעמפער האָבנדיק אויסגעשאָסן די לעצטע קוילן זענען אומגעקומען. פון דער גאַנצער גרופּע האָט זיך באַוויזן אַרויסקריגן בלויז דער קאָמענדאַנט אַניעלעוויטש, וועלכער האָט זיך מיט הווילע העגט אַ וואַרף געטאָן אויף אַ דייטש, אַרויסגעריסן בײַ אים די ביקס און ווייטער געקעמפט. ס'איז אים דאַן, ווי על־פּי נס, געלונגען אַנטלויפן.

צום ערשטן מאָל האָבן וואַרשעווער יידן געזען דייטשן ליגן אין קאַלוזשעס בלוט. די דייטשע קאַרעטקע פון גיבע הילף האָט אַרומגעקרייזט איבערן געטאָ. צום ערשטן מאָל האָט מען געזען דייטשן פויזן אויף דער ערד, אונטער מויערן, איינגעבויגענע, גייענדיקע מיט פאַרזיכטיקע טריט, פול מיט שרעק פאַר אַ יידישער קויל. צום ערשטן מאָל האָבן ס.ס.־לייט מורא געקראָגן אַריינגיין אין קעלערן און באַהעלטענישן.

אונדז איז אויך באַקאַנט אַ פראַגמענט פון קאַמף אויף זאַמענהאָף 56 - 58. אויפן דריטן שטאָק האָבן זיך צונויפגעקליבן בײַ אַ 40 קעמפער פון „דרור" צו וועלכע עס האָט זיך שפּעטער פאַראייניקט אַ גרופּע פון „גורדוניה". זייער גאַנצע באַוואָפענונג איז באַשטאַנען פון 4 רעוואָלווערן, 3 גראַנאַטן, אייזערנע לאָמען, צינד־פלעשער און „אַנדערע קאַמפּס כלי־

זין״. דער באוווסטער העברעאישער פאעט יצחק קאצענעלסאן, וואס האט זיך געפונען אין דער גרופע האט זיי צוגעגעבן קאמפס־מוט. „איך בין גליקלעך — זענען געווען זיינע ווערטער — וואס איך שטארב צוזאמען מיט קעמפנדיקע חלוצים. מיר שטארבן מיטן באוווסטזיין וועגן דער אייביקייט פון יידישן פאלק״. ווען די דייטשן זענען אריין אין הויז, האט זכריה ארטשטיין אויסגעשאסן פון הינטן ארום. אויפן ארט זענען געפאלן צוויי דייטשן. הענעך גוטמאן, און נאך אים אלע איבעריקע, זענען ארויסגעלאפן אויף די שטיגן, און באשאסן די דייטשן וואס זענען געבליבן אין דרויסן. דער קאמף איז אויך פארגעקומען מיט דער הילף פון לאמען און פלעשער. אויף די טרעפ איז דערהרגעט געווארן איין דייטש, ס׳איז געפאלן דער קעמפער מאיר פינקעלשטיין. די דייטשן איז נישט געלונגען ארויסצושלעפן פון דעם הויז קיין איין ייד. נאך דעם קאמף האט כמעט די גאנצע קאמפס־גרופע זיך אפגעטראגן דורך דעכער פון 4 שטאקיקע מויערן, בארעקטע מיט אייז און שניי, אויף מוראנאווסקע 44 (57).

אויף דעם נייעם ארט איז ווידער געקומען צו א צוזאמענשטויס מיט די דייטשן. ווען דורך דעם ערשטן געווארפענעם, דורך די קעמפער, גראנאט איז דערהרגעט געווארן א דייטש, איז זיך די רעשט שונאים פונאנדערגעלאפן.

צו אן ערנסטן קאמף איז דערגאנגען אויף מילע 34 אין קיבוץ פון „דרור״. א גאנצע ריי קעמפער האבן פארנומען די אנגעמערקטע לויטן פלאן פאזיציעס אין פארשידענע ווינקלען פון הויז, און ביי די ארייננגאנג אין הויף. אין די פארטאגיקע שעהן, דינסטיק דעם 19טן יאנואר, האט זיך אויפן הויף באוויזן א גרעסערע אפטיילונג פון ס. ס.־לייט, און אויפגעפאדערט די יידן צו פארלאזן די דירות. אבער קיין איין ייד האט נישט אויסגעפילט דעם באפעל. ווען די דייטשן האבן זיך געפונען אויף די טרעפ וואס פירן צו די העכערע שטאקן, האבן די קעמפער זיי באשאסן מיט א האגל פון קוילן. די דייטשן האבן אנגעהויבן אנטלויפן, איבערלאזנדיק אויפן ארט 5 טויטע און אזא צאל פארוווּנדעטע. אין עטלעכע שעה ארום איז געקומען א גרעסערע גרופע דייטשן און אנגעהויבן זוכן די יידישע קעמפער, וועלכע האבן אין צווישנצייט זיך באוויזן אפצוטראגן דורך די

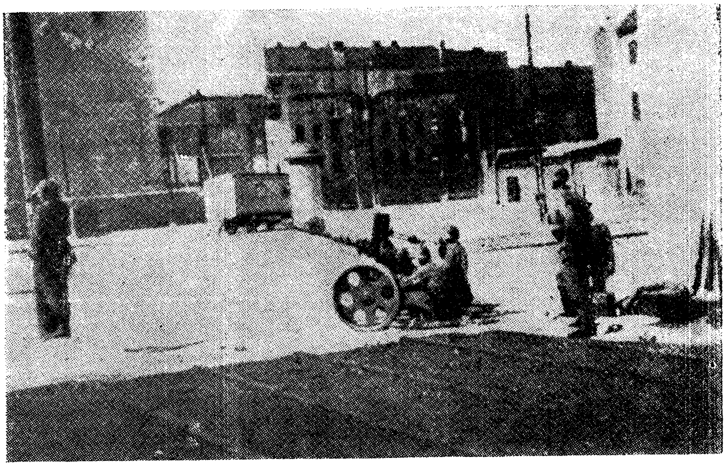

די דייטשן באָמבאַרדירן דאָס געטאָ

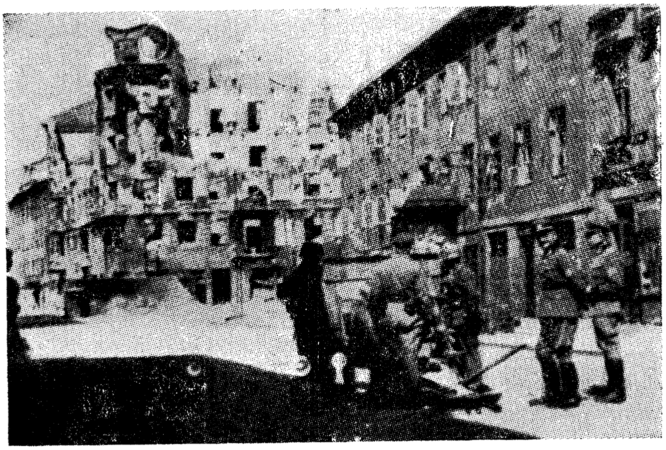

דעכער אויף זאמענהאף 39. די דייטשן איז בלויז געלונגען ארויסצו־שלעפן פון די באהעלטענישן א צאל יידן, וועלכע זיי האבן דערשאסן אין הויף (58).

אויך אויפן געביט פון שולצס שאפ ווארפן די קעמפער גראנאטן אויף די ס. ס.־לייט, וואס נעמען אנטייל אין דער אקציע. פאר דעם באַ־וואפנטן ווידערשטאנד האט זיך שפעטער מערדערלעך נוקם געווען אין שולצס ארבעטער אויפן אומשלאג־פלאץ בראנדט אליין, איינער פון די גרעסטע הענקער פון די ווארשעווער יידן (59).

אויפן געביט פון שולצס שאפ איז געפאלן דער יידישער קעמפער א. פיינער (60). א צווייטער קעמפער, ישראל קאנאל האט העלדיש אטא־קירט די דייטשן אין די שאפן פון טעבענס און שולץ (61).

איינע פון די קאמפס-גרופן, וואס איז נאך נישט געווען באוואפנט, האבן די דייטשן געכאפט און אוועקגעפירט אויפן אומשלאג-פלאץ. פארן ארייגגיין אין די וואגאנעס האט דער קעמפער ב. פעלץ געהאלטן א קורצע רעדע. אין רעזולטאט האט קיינער פון די אריבער 60 מאן נישט געוואלט ארייגגיין אין די וואגאנעס. אלע זענען אויפן ארט דערשאסן געווארן דורך דעם שעף פון דעם שטראפלאגער טרעבלינקע I, פאן אויפפען (62).

ס'האט אפט געטראפן, אז די געכאפטע פלעגן אויסברעכן די ווענט־לעך און ארויסשפרינגען פון לויפנדיקן צוג. א הייפל יידן איז אפילו גע־לונגען צו אנטלויפן פון טרעבלינקע גופא (63).

אין צוזאמענהאנג מיט דעם אומגעריכטן ווידערשטאנד, זענען די דייטשן געווען געצוווגנען איבעררייסן די אקציע, אין רעזולטאט פון וועל־כער עס זענען ארויסגעשיקט געווארן קיין טרעבלינקע 6.500 יידן (64). בסך־הכל איז אין רעזולטאט פון די קאמפן דערוואָרבן געווארן עטלעכע ביקסן און מאשין-געווער; געהרגעט אדער פארוווּנדעט 50 דייטשן (65).

דאס אויפהויבן, צום ערשטן מאל, דורך די אפטיילונגען פון זש. א. ב. די פאן פון באוואפנטן קאמף פאר פרייהייט און מענטשלעכער ווירדע האט געמאכט א שטארקן רושם סיי אין דער פוילישער, סיי אין דער יידי־שער געזעלשאפט. אלטע יידן האבן געבענטשט די קעמפער. מ'האט גע־קושט אויפן גאס די טויטע קערפערס (66). די קעמפער האט מען אומע־

טום אויפגענומען ווי דערלייזער־באפרייער. איבער גאנץ ווארשע זענען ארומגעגאנגען קלאנגען וועגן הונדערטער געהרגעטע דייטשן, וועגן דעם גרויסן כוח פון זש. א. ב. (67).

און ווירקלעך האבן די יידישע קעמפער, כאטש שוואך באוואפנטע, קלאר באוויזן אין די טעג פון 18 - 21טן יאנואר זייער מוט און העלדיש־קייט. אדאנק זיי האט דאס געטא אויפגעהערט צו זיין „א דזשונגל פון געיאגטע חיות, איז געווארן א פראנט (68). וואס עס איז כאראקטעריס־טיש פארן יאנואר־ארויסטריט, איז דאס פעלן פון מאסן־פאקטאר אין די קאמפן, וועלכער וועט ערשט ארויסטרעטן בעת דעם אפריל־אויפשטאנד. ווי די זאך זאל נישט זיין האבן די פארשפארטע אין געטא דערזען, אז א באוואפנטער ווידערשטאנד קעגן די דייטשן איז מעגלעך. פון דאן אן איז די אידעע פון קאמף געווארן פאפולער אין געטא.

אזוי ארום איז דער באוואפנטער יאנואר־אויפשטאנד, הגם נאך א נישטיקער לויטן פארנעם, אויסגעוואקסן צום באדייט פון א סימבאל, איז געווארן די פרעלודיע צום אפריל־אויפשטאנד אין געטא (69).

דאס גאנצע אונטערערדישע פוילן איז געווען פול מיט אנערקענונג פאר דער יידישער ווידערשטאנד־באוועגונג. די צייטונג „פשעז וואלקען דא זוויציענסטווא" (דורך קאמף צום נצחון) האט געשריבן דעם 20טן יא־נואר 1943: „דעם גרעסטן לויב פארדינט דער ארויסטריט, בעת דער לעצ־טער ליקווידאציע־אקציע, פון דער קאמפס ארגאניזאציע מיט געווער אין האנט. ס'איז אפילו דערגאנגען צו א פארמעלער שלאכט אויף זאמענ־האף־גאס, פון וואנעט די געשטאפאוועס און זשאנדארמען זענען אנטלאפן. די יידן האבן זיך פארטיידיקט מיט גראנאטן און רעוואלווערן. עס זענען פאראן 20 געהרגעטע געשטאפאוועס און זשאנדארמען, אויסער דעם א סך פארוואונדעטע" (70).

„זשעטשפאספאליטא פאלסקא" פון 25טן יאנואר 1943 האט אפילו געשריבן, איבריקנס נישט ריכטיק, אז די דייטשן האבן שבת דעם 23טן יאנואר אראפגעבראכט אין געטא טאנקן און אז זיי האבן פיל הייזער אונטערגעצונדן (71).

סוף יאנואר 1943 האט די זש. א. ב. באקומען פון שטאב פון א. ק. (ארמיא קראיאווא) 10 גרויסע רעוואלווערן און 50 גראנאטן. ס'קומט

דאַן פּאַר אַ רעאָרגאַניזאַציע פון זש. אָ. ב. אַלס אָנפירער פון צענטראַלן געטאָ ווערט באַשטימט ישראל קאַנאַל, פון געביט פון די בערשטער־שאָפּן — מאַרעק עדעלמאַן, פון די פאַבריקן פון טעבענס — אליעזר געלער. 22 קאַמפּס־גרופּן, זענען געווען צו דער דיספּאָזיציע פון דער יידישער קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע: 11 — פון די יוגנט־באַוועגונגען, וואָס געהערן צום החלוץ („דרור" — 5, „השומר הצעיר" — 4, „עקיבא" — 1, „גורדוניה" — 1), פּ. פּ. ר. — 4, „בונד" — 4, פּועלי־ציון לינקע — 1, פּועלי־ציון פאַראייניקטע מיט צ. ס. — 1, הנוער הציוני — 1 (72).

עס דאַרף אויך באַטאָנט ווערן, אַז אויסער די קאַמפּס־גרופּן פון זש. אָ. ב. האָבן עקזיסטירט אין וואַרשעווער געטאָ קאַמפּס־גרופּן (אָרגאַניזירט און אָנגעפירט דורך פּאָליטישע פּאַרטייען, צ. ב. פּ. פּ. ר. און פּועלי־ציון), וועלכע האָבן צוליב טעכנישע סיבות נישט אָנגעהערט צו דער קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע, זענען אָבער געווען אונטער איר אידעאָלאָגישער השפּעה. זיי האָבן ווי פאַרגעשטעלט זש. אָ. ב. קאַדרען. חוץ לזה זענען געווען באַוואָפנטע גרופּן אין די בונקערס, וואָס האָבן זיך געשטעלט אַלס אויפגאַבע דאָס שיצן מיט געווער אין האַנט הונדערטער יידן. עס האָבן אויך עקזיסטירט אַ סך קאַמפּס־גרופּן פון אַזוי גערופענע „ווילדע", וואָס האָבן נישט אָנגעהערט צו דער קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע. פון זיי האָבן זיך איבערהויפּט רעקרוטירט די באַרימטע קעמפער — „גרוזאָוועצעס" (חורבהניקעס), וועלכע האָבן זיך נאָך פאַרטיידיקט נאָכן פאַרענדיקן די אָפּעראַציעס פון „גרויסן מאַסשטאַב", אין דער צייט פון יוני ביז סעפּטעמבער 1943 (73).

אין תוך גענומען איז נישט געווען קיין איין יידישע גרופּע, וועלכע זאָל נישט פאַרבינדן דעם פּאַסיוון ווידערשטאַנד מיט דער נויטווענדיקייט פון באַזיצן געווער, מיט וועלכן מען האָט זיך באַזאָרגט צווישן אַנדערע אויפן פּאַריסאָווער פּלאַץ, ווו ס'איז פאָרגעקומען דער געהיימער שמוגל פון געווער דורך די געטאָ־ווענט (74).

אין רעזולטאַט האָט דאָס וואַרשעווער געטאָ געציילט נישט קיין הונדערטער, נאָר טויזנטער יידישע קעמפער, וואָס זענען געשטאַנען אונטער דער השפּעה פון יידישן נאַציאָנאַלן קאָמיטעט, קאָאָרדינירקאָמיטעט און זש. אָ. ב. (75).

אַלע קאַמפּס־גרופּן פון זש. אָ. ב., צעטיילט אויף דריי הויפּט געביטן, האָבן געוווינט בשכנות פון די אָפּעראַציע־פּונקטן. די קאָנצענטראַציע האָט געהאַט פאַר א ציל דאָס געפינען זיך אין אַלאַרם־צושטאַנד און קאַמפס־גרייטקייט (76). 9 קאַמפּס־גרופּן זענען קאָנצענטרירט געוואָרן אין צענטראַלן געטאָ, 8 — אויפן געביט פון די ווארשטאַטן פון טעבענס און שולץ, 5 אין געטאָ פון בערשטער־שאָפּ (77).

אין דער נאָענט פון די געטאָ־ווענט האָבן טאָג און נאכט געוואַרט פאַטרולן וועלכע האָבן באַדאַרפט באַצייטנס צווויסן געבן וועגן דער זיך אָנרוקנדיקער געפאַר.

די יידישע קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע האָט נישט נאָר אָרגאַניזירט דעם אַקטיוון ווידערשטאַנד נאָר האָט מיט אַלע מיטלען געוועקט די מאַסן צו פּאַסיוון ווידערשטאַנד, צום צוגרייטן פאַרמאַסקירטע אונטערערדישע בונ־קערס און איבערערדישע באַהעלטעניש. די יידישע מאַסן אָן א הינטער־לאַנד פון דערפער און וועלדער, אָן מעגלעכקייטן זיך צו באַוועגן, זיך אי־בערטראָגן פון שטאָט צו שטאָט, פאַרמאַכטע ווי אין א שטייג, זענען נישט אַריינגעפאַלן אין תהום פון שרעק און רעזיגנאַציע, נאָר זענען צוגעטראָטן צו באַפעסטיקן זיך פון אינעווייניק. אין דער ערד, אונטער מויערן, אונ־טערן אַספאַלט, אויף ווייסטענישן און רואינען זענען אנטשטאַנען בונ־קערס (78).

אין משך פון לאַנגע וואָכן האָט מען געגראָבן אונטערערדישע דורכ־גענג, וואָס פירן אויסער די געטאָ־ווענט און מען האָט פאַרלייגט מינעס (79). די פאַרבינדונג מיט דער וועלט איז אָנגעהאַלטן געוואָרן דורך דער פאַרמיטלונג פון די יידישע אַרבעטס־קאָלאָנעס, וועלכע זענען געווען באַ־שעפטיקט אויף דער „אַרישער" זייט, אויף די א. ג. „פלאַצוווקעס", נאָכ־הער דורך ווענט, אונטערערדישע דורכגענג, געדרייטע אויף א מוילוואָרף־אופן, דורך קעלער־לעכער־דורכגראָבונגען אָדער קאַנאַלן. דורך אָט די וועגן פלעגט אָנקומען אין געטאָ געווער (80).

ווי ס'איז צו זען האָבן זיך צו דער ליקווידאַציע אין וואַרשעווער גע־טאָ געגרייט נישט בלויז די דייטשן, נאָר אויך די יידן, וועלכע האָבן צוגע־גרייט די פאַרטיידיקונג אין משך פון א ריי וואָכן אויסערגעוועגלעך אָנ־געשטרענגטער אַרבעט.

II

די צוגרייטונגען צום אויסברוך פֿון אויפֿשטאַנד און די ערשטע טעג פֿון די קאַמפֿן

בעת זיין פֿאַרברענגען אין וואַרשע אין יאַנואַר 1943 האָט הימלער אַרויסגעגעבן אַ פֿאַראָרדענונג דעם ס. ס. און פּאָליציי-פֿירער פֿון וואַרשעווער דיסטריקט אַריבערצופֿירן קיין לובלין די געווער־פֿאַבריקן און אַנדערע אונטערנעמונגען פֿון מיליטערישן כאַראַקטער, וואָס האָבן זיך געפֿונען אין געטאָ, צוזאַמען מיטן גאַנצן פּערסאָנאַל און מאַשינען. נאָך דעם דורכפֿאַל פֿון דער יאַנואַר־אַקציע האָבן די דייטשן פֿאַרשטאַנען, אַז עס איז פֿאָרגעקומען אַ גרויסע ענדערונג אין באַוווסטזיין און שטעלונג פֿון די איבערגעבליבענע ביים לעבן וואַרשעווער יידן. מיט דעם פֿאַקט האָבן די דייטשן זיך געמוזט רעכענען.

וועלנדיק אויסמיידן פֿאַרלוסטן, האָבן זיי באַשלאָסן אַ סוף צו מאַכן צו דער עקזיסטענץ פֿון געטאָ אויף אַ „פֿרידלעכן" וועג, האַבנדיק דאָ אויפֿן אויג צוויי עיקר-צילן: 1) באַקומען אַרבעטספֿעאיקע עלעמענטן פֿאַר מיליטערישע פּראָדוקציע-צוועקן, אויף אַזוי לאַנג ווי אַט די עלעמענטן וועלן זיין נויטיק — 2) אָפּטיילנדיק די „אַרבעטספֿעאיקע" פֿון די „נישט פּראָדוקטיווע", וועלכע זענען אין זייער ווייט גרעסטער טייל אויך געווען אַרבעטספֿעאיק נאָר האָבן אויסגעמיטן צו אַרבעטן אין דייטשע אונטערנעמונגען, האָבן די דייטשן געשטרעבט אָפּצושוואַכן דאָס געטאָ און עס מאָראַליש ברעכן.

אָנהויב פֿעברואַר האָבן די דייטשע פֿאַבריקס-אייגנטימער אַנטוויקלט

אַ ברייט פאַרמאָסטענע אַקציע, כדי צו צעטומלען די יידן, אַן אַקציע, וואָס האָט פּראָפּאַגירט דאָס שאַפן צווישן די אַרבעטער פון די שאָפּן פּרייוווי־ליקע גרופּן צום אַרויספאָר. „וואַרשע וועט בלייבן יודנריין״ — האָבן זיי דערקלערט אויף ספּעציעל גערופענע אַרבעטער־פאַרזאַמלונגען, און בלויז די, וואָס וועלן אַרויספאָרן קיין פּאָניאַטאָוו און טראַווניק, וועהין מען האָט געזאָלט אַריבערפירן די שאָפּן, וועלן באַקומען ברויט און די גאַראַנטיע אַז זיי וועלן „אַדורכהאַלטן דעם קריג״ (81).

די אָנפירונג מיט דער פּראָפּאַגאַנדע איז געווען אין די הענט פון טעבענס שותף, שטעהמאַן, אַ דעגענערירטן קאָמעדיאַנט, אַ מענטש וואָס האָט זייער גוט געוווּסט וועגן דער געפּלאַנטער פולשטענדיקער ליקווי־דאַציע. דאָס האָט ער, דער קאָמעדיאַנט, וואָס האָט זיך דערוואָרבן אַ געוויסע פּאָפּולאַריטעט צווישן די יידישע אַרבעטער מיט דער געמאַכטער לגבי זיי גינציקייט, אין פּאַטעטישע רעדעס געמאָלט פאַר די צוהערער פּרעכטיקע בילדער פון קינפטיקן לעבן נאָך דער „אויסזידלונג״ אויפן פּאָן פון דער „צויבערפולער נאַטור״ (82).

איינצייטיק האָבן די דייטשן אַראָפּגעבראַכט פון לובלין 12 יידישע „פּאָראַרבעטער״ כדי צו געווינען די יידן פון געטאָ פאַר דעם פּרייוויליקן אַרויספאָר. אָבער אין דער צווייטער נאַכט נאָך זייער קומען, צווינגט זיי די זש. אָ. ב. תיכף זיך אָפּטראָגן צוריק. די דייטשן האָבן דאָס נאָך נישט געהאַלטן פאַר פאַרשפּילט. בכדי צו אונטערשטרייכן דעם „ציוויל״ כאַ־ראַקטער פון דער אויסזידלונג, איז אַלס „אויסזידלונגס קאָמיסאַר״ (באַ־פולמעכטיקטער פאַר איבערזידלונג פון די געווערקשאַפטן פון יידישן ראַ־יאָן אין וואַרשע) באַשטימט געוואָרן נישט קיין ס. ס.-פאַרשטייער, נאָר וואַלטער צ. טעבענס, דער באַלעבאָס פון 12 טויזנט יידישע קנעכט, דער איינגנטימער פון דער גרעסטער מיליטערישער מונדירן־פאַבריק אין געטאָ. דאָס האָט באַדאַרפט שאַפן דעם איינדרוק, אַז דער אַרויספאָר קיין טראַווו־ניק אָדער פּאָניאַטאָוו הייסט באַקומען דאָרט אַרבעט אין דייטשע אונ־טערנעמונגען.

צו די ערשטע אונטערנעמונגען, וואָס האָבן באַדאַרפט ליקווידירט ווערן, האָבן געהערט: האַללמאַנס סטאָלער שאָפּ און די בערשטער וואַר־

שטאָטן. די זש. אָ. ב., דער איינציקער רעאַלער יידישער מאַכט־פאַקטאָר אין געטאָ, האָט דאַן פאָרגענומען אַ תיכפדיקע קעגן־אַקציע און דאָס אַזוי אין וואָרט ווי אין טאַט. זי לאָזט אַרויס עטלעכע אויפרופן, וואָס ווערן אויסגעקלעפּט אויף די הייזער און ווענט פון געטאָ, רופנדיק צו אַקטיוון און פּאַסיוון ווידערשטאַנד.

אַלס ענטפער אויפן רוף אַרויסצופאָרן, סוף פעברואַר, פון האַללמאַנס סטאָלער שאָפּ, וואָס האָט געציילט ביי אַ טויזנט אַרבעטער, האָבן זיך געמאָלדן סך־הכל 25 מאַן. אַ טאָג פאַר דער אָנגעזאָגטער אויסזידלונג פון האַללמאַנס פאַבריק האָט אַן אָפּטייל פון דער יידישער קאַמפּס־אָרגאַני־זאַציע זיך אַריבערגעקראָגן דורך די פאַבריקס־ווענט און אונטערגעצונדן די געביידעס, דאָס גאַנצע רויסטאָף און די שוין איינגעפּאַקעוועטע מאַשי־נען. די דייטשן, וואָס האָבן זיך געפונען אויפן געביט פון די וואַרשטאַטן, זענען אַנטלאָפן אין בהלה, אַזוי אַז די אָפּטיילונגען פון זש. אָ. ב. האָבן זיך צוריקגעצויגן אָן פאַרלוסטן. דער היזק, וואָס איז געמאַכט געוואָרן די דייטשן צוליבן איבערפאַל האָט באַטראָפן אַריבער אַ מיליאָן זלאָטעס. אין דעם אַרויסגעגעבענעם צומאָרגנס קאָמוניקאַט האָבן די דייטשן גע־רעדט וועגן אַן אַדורכגעפירטן דיווערסיע־אַקט מצד פאַראַשוטיסטן. נאָר די יידישע באַפעלקערונג האָט גוט געוווסט ווער עס איז געווען דער גורם פון דער דיווערסיע (83).

אָנהויב מערץ האָבן די דייטשן גערופן אַרויסצופאָרן דעם בערשטער־שאָפּ, ווו עס האָבן געאַרבעט 3.500 מאַן, נאָר אויך אָן רעזולטאַטן. קיי־נער האָט זיך צום אַרויספאָר נישט געמאָלדן. איינצייטיק האָט די זש. אָ. ב. אַרויסגערופן מיט ספּעציעל־פּרעפּאַרירטע צינד־פלעשער (מיט פאַר־לאַנגזאַמטע אָנצינדער) אַ שריפה אין טראַנספּאָרט פון די בערשטער־מאַ־שינען, וואָס זענען געשטאַנען פאַרלאָזענע אין די וואַגאָנען אויפן אומ־שלאַג־פּלאַץ (84). חוץ לזה האָט אַ יידישע קאַמפּס־אָפּטיילונג באַפרייט אויף די אויגן פון דער דייטשער וואַך אַ גרופּע פון 60 יידן, אַרעסטירטע אויפן געביט פון שולצס שאָפּן. אויף אַזאַ אופן איז דער אויטאָריטעט פון זש. אָ. ב. אויסגעוואַקסן נישט נאָר אין די אויגן פון דער יידישער

באפעלקערונג; עס האבן זיך זייער ערנסט מיט איר געמוזט רעכענען אויך די דייטשן.

שבת, דעם 13טן מערץ, אין געגנט פון מילע און זאמענהאף איז פארוואונדעט געווארן פון א רעוואלווער־שאס דער דייטשער „ווערקשוץ" (פאבריקס־וועכטער), וועלכער איז געקומען נאך יידישע ארבעטער. די ידיעה האט זיך בליץ־שנעל פונאנדערגעשפרייט איבערן גאנצן געטא ארויסרופנדיק גרויסע פאניק. אין א ווײלע ארום זענען געקומען עטלעכע אויטאס מיט זשאנדארמעריע, וואס האט ארומגערינגלט די מילע גאס ביז מוראנאווער פלאץ. עס האט זיך גלייך אנגעהויבן א שיסעריי און אויפרייסן פון גראנאטן. מיט דער אקציע האבן אנגעפירט די טרויעריק־בארימטע ס. ס.-לייט קלאסטערמייער און בלעשער. אלס קרבנות זענען געפאלן יידן ארויסגעשלעפטע פון די בונקערס אין די הייזער מילע נר. 2, 22, מוראנאווסקע 25, צוזאמען ארום 400 יידן (85).

אין דער נאכט פון 14טן אויפן 15טן מערץ האט די זש. א. ב. פונאנדערגעקלעפט אויפרופן אין וועלכע זי האט גערופן זיך אנטקעגנצושטעלן די דייטשע פארארדענונגען אונטערשטרייכנדיק, אז „די פריוואטיקע אויסזידלונג באדייט נישט עפעס אנדערש, ווי אומפארמיידלעכער אומקום פון געטא". דעם 20טן מערץ האט טעבענס ארויסגעהאנגען נעבן די אויפרופן פון זש. א. ב. זיינע אייגענע פלאקאטן, — דער גרעסטער טייל פון זיי איז, אגב, דורך די יידישע קעמפער וואס האבן זיך וועגן דעם דערוווסט קאנפיסקירט געווארן גלייך אין דרוקעריי, (86) — מיט פאלגענדיקן אינהאלט:

„צו די יידישע באוואפנונגס־ארבעטער אין יידישן קווארטאל. די קאמענדאנטור פון דער קאמפס־ארגאניזאציע האט פונאנדערגעהאנגען אין דער נאכט פון 14טן אויפן 15טן מערץ אן אויפרוף, אויף וועלכן איך וויל ענטפערן. איך שטעל קאטעגאריש פעסט, אז: 1) וועגן אן אויסזידלונגס־אקציע איז בכלל נישטא קיין רייד; 2) נישט דעם הער שולץ, נישט מיר האט קיינער נישט געהייסן אונטער רעוואלווער דראאונג אדורכפירן אזא אקציע; 3) דער לעצטער טראנספארט איז נישט פארלוירן געגאנגען. ס'איז ווערט צו באדויערן, וואס די ארבעטער פון ה' שולץ

האָבן זיך נישט צוגעהערט צו זיינע גוטווונטשנדיקע עצות. איך באַדויער דעריבער וואָס איך בין געצוווּנגען געוואָרן איבערפירן אייגעם פון די וואַרשטאַטן, בכדי אויסצונוצן די פאַראַנענע טראַנספּאָרט־מעגלעכקייטן. ס׳איז פאַראָרדנט געוואָרן, אַז די פאַמיליע־נעמען פון די אַרבעטער, וואָס זענען אָנגעקומען קיין טראַווניק, זאָלן גלייך פעסטגעשטעלט ווערן און אַז זייער באַגאַזש זאָל איבערגעפירט ווערן צוזאַמען מיט זיי. די באַהויפּטונג, אַז די באַגלייטער פון צווייטן טראַנספּאָרט פון פּראָסטע גאַס קיין פּאָניאַטאָוו, ווייסן נישט, וואָס איז געשען מיטן טראַנספּאָרט, באַצייכן איך ווי אַן אומווירדיקן אויפרייצן די באַוואָפנונגס־אַרבעטער און אַ געמיינעם ליגן. די מיטגלידער פון דער עסקאָרטע זענען אַלע געבליבן דאָרטן, זיי האָבן אָפּגעשיקט דעם צוג און אַליין פיל מאָל געקומען אויף לאַסט־אויטאָס צוזאַמען מיט די אַרבעטער פון פּאָניאַטאָוו, בכדי איבערצופירן זייער מעבל א. ד. גל. דער באַגאַזש איז נישט אָפּטראַנספּאָרטירט געוואָרן פון פּראָסטע און געפינט זיך אונטער דער אויפזיכט פון יידישן אינזשעניער ליפשיץ, וועלכער איז גרייט וועגן דעם צו ערטיילן אינפאָרמאַציעס צו יעדער צייט. דער באַגאַזש וועט אָפּגעשיקט ווערן מיטן נאָענטסטן טראַנספּאָרט קיין פּאָניאַטאָוו. אין טראַווניק און פּאָניאַטאָוו האָט יעדער אַרבעטער באַקומען און פאַרמאָגט זיין גאַנצן באַגאַזש, זיין פּערזענלעך אייגנטום. יידישע באַוואָפנונגס־אַרבעטער, גלויבט נישט די, וואָס ווילן אייך אַריינפירן אין אַ טעות. מען וויל אייך אויפהעצן, בכדי אַרויסרופן פּאַלגן, וועלכע זענען אומפאַרמיידלעך. אין די באַהעלטענישן איז נישטאָ קיין שום זיכערקייט און דאָס לעבן איז דאָרט אוממעגלעך, אַזוי אויך אויף דער אַרישער זייט. די בלויזע אומזיכערקייט און אומטעטיקייט וועט מאָראַליש צעברעכן די צוגעוווינטע צו אַרבעט באַוואָפנונגס־אַרבעטער. איך פרעג אייך, פאַרוואָס קומען צו מיר רייכע יידן פון דער אַרישער זייט און בעטן מיך איך זאָל זיי צונעמען צו דער אַרבעט; זיי האָבן גענוג געלט, בכדי צו לעבן אויף דער אַרישער זייט, נאָר זיי קענען דאָרט נישט אויסהאַלטן. מיט דער פולער איבערצייגונג קאָן איך אייך בלויז ראָטן: פאָרט קיין טראַווניק, פאָרט קיין פּאָניאַטאָוו, ווייל דאָרט זענען פאַראַן לעבנס־מעגלעכקייטן און דאָרט וועט איר איבערוואַרטן דעם קריג. די קאָמענ־

דאנטור פון דער קאמפס־ארגאניזאציע וועט אייך נישט העלפן מיט פוס־טע צוזאגן. מען פארקויפט אייך פאר גראבע סומען ערטער אין די באַ־העלטענישן, שפעטער וועט מען אייך ווידער ארויסטרייבן אויף דער גאס און אייך איבערלאזן אויף אייגענעם באראט. איר האט שוין אליין גענוג דערפארונג מיט די אפנארערישע טריקן. גלויבט נאר די דייטשע פאר־וואלטער פון די געווערקשאפטן, וועלכע ווילן מיט אייך צוזאמען פירן די פראדוקציע אין פאניאטאווו און טראווניק. נעמט מיט אייך מיט אייערע ווייבער און קינדער, ווייל אויך וועגן זיי זארגט מען!״

טעבענס איז אוועק אזוי ווייט, אז דורך דער מיטהילף פון זיינע יידישע משורתים האט ער זיך דערלויבט איינצולאדן די זש. א. ב. אויף א „זאכלעכע קאנפערענץ״. דאך האט די דייטשע פראפאגאנדע קיין פרוכט נישט געגעבן. קיינער האט איר נישט געגלויבט. אויב ס׳האבן זיך צוגע־שטעלט א פאר יידן, האט זיי געצוווּנגען דערצו דער הונגער און די האפ־נונגסלאזע סיטואציע (87). עס האבן זיך דאן די דייטשן געווענדעט צום יידנראט, אז ער זאל די אקציע אדורכפירן. דעמאלט האט דער יידנראט דורך דער פארמיטלונג פון ד״ר שיפער פארבעטן די קאמפס־ארגאניזאציע אויף א באראטונג. די איינלאדונג איז אפגעווארפן געווארן מיט פאראכ־טונג. דאן האט דער פארזיצער פון יידנראט אינזש. מארק ליכטענבאום געגעבן די דייטשן פאלגנדיקן כאראקטעריסטישן ענטפער: „איך האב נישט קיין מאכט אין געטא; עס הערשט דא אן אנדער רעגירונג״. אזוי ארום האבן זיך די דייטשע פלענער געענדיקט מיט א פולשטענדיקן דורכ־פאל. עס איז זיי דאס מאל נישט געלונגען צעברעקלען די כוחות פון דער איבערגעבליבענער יידישער באפעלקערונג (88), וועלכע האט אן שום באווארעניש אויסגעפירט די באפעלן פון דער יידישער קאמפס־ארגא־ניזאציע (89), וואס די פאלקס־מאסע האט גערופן „די פארטיי״ (90).

די קאמפס־ארגאניזאציע, האט זיך אויסגעצייכנט אפגעגעבן א דין וחשבון וועגן דעם, אז אלע וועגן פון געטא פירן צום טויט און זי האט באשלאסן קעמפן (91). זי האט דעריבער פונאנדערגעוויקלט אן ענערגי־שע טעטיקייט, וואס איז אונטערגעהאלטן געווארן דורכן גאנצן געטא. אויף די רייכע איינוווינער פון געטא האט זי ארויפגעלייגט ספעציעלע

שטייערן וואָס זענען באַשטימט געוואָרן אויף איינקויפֿן געווער. אַפֿילו דער יודנראַט איז געווען געצוואונגען איינצוצאָלן 250 טויזנט זל. און דער אַפּראָוויזאַציע אַפּטייל — 710 טויזנט זל. די בעקערס און סוחרים האָבן צוגעשטעלט אַ קאָנטינגענט שפּייז. די געלט־הכנסות פֿון זש. אָ. ב., וואָס האָבן אין משך פֿון דריי חדשים באַטראָפֿן 10 מיליאָן זל. זענען איבערגעשיקט געוואָרן אויף דער „אַרישער" זייט, כדי איינצוקויפֿן געווער און אויפֿרייס־מאַטעריאַלן. מען האָט געצאָלט פֿאַר אַ „וויס" און אַ „פּאַראַבעללום" 10־15 טויזנט זל. אין גרונט גענומען ווערט דאָס געווער אַדורכגעשמוגלט אויף אַן ענלעכן אופֿן ווי שפּייז. די אַקטיוויסטע פֿאַרבינדלער מיט דער אַרישער זייט זענען געווען: טאַדעק (טוביה), פֿראַניאַ בעאַטוס, זיגמונט פֿרידריך, מיכאַל קלעפּפֿיש, צעלמענסקי, פֿייגע פּעלטעל (וולאַדקע) און פֿיל אַנדערע. מיכאַל קלעפּפֿיש, אַ באַגייסטערטער קעמפֿער, האָט אָרגאַניזירט, אין פֿאַרשטענדיקונג מיט פּ. ס. און וו. ר. נ. אין פֿעברואַר חודש, אין אַ גרויסן מאַסשטאַב דעם איינקויף פֿון אויפֿרייס־ און צינד־מאַטעריאַלן (צ. ב. 2.000 ליטער בענזין און נאַפֿט, עטלעכע צענדליק קילאָגראַם פּאָטאַש־כלאָרעק), און פֿאַרלייגט אין געטאָ אַ פֿאַבריק פֿון גראַנאַטן און (מיט בענזין און כלאָראַן) צינד־פֿלעשער („מאָלאָטאָוו־קאָקטייל"). די גרויסע צאָל פּראָדוצירטע געווער, כאָטש פּשוטע און פּרימיטיווע, האָט באַדייטנדיק פֿאַרשטאַרקט די פֿייער־קראַפֿט פֿון זש. אָ. ב., אַזוי אַז אויף יעדן קעמפֿער איז אויסגעפֿאַלן צו איין רעוואָלווער (10־15 לאָדונגען), 4־5 גראַנאַטן, 4־5 צינד־פֿלעשער; און ענדלעך אויף יעדער ראַיאָן 2־3 ביקסן. אין גאַנצן געטאָ איז געווען בלויז איין אויטאָמאַטישער רעוואָלווער.

אַרויסגייענדיק פֿון דער ריכטיקער הנחה אַז די זש. אָ. ב. וועט קענען שטעלן אַ דערפֿאָלגרייכן ווידערשטאַנד, אויב זי וועט אונטער זיך האָבן די פֿולע און אַבסאָלוטע אונטערשטיצונג פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג, איז זי צוגעטראָטן מיט דער גאַנצער אַנטשלאָסנקייט און קאָמפּראָמיסלאָזער שטרענגקייט צום קאַמף מיט די עלעמענטן, וואָס האָבן זיך געלאָזט אויף פֿראַט, מיטאַרבעטנדיק מיטן דייטש אָדער וואָס האָבן זיך אומווירדיק אויפֿגעפֿירט. ווער פֿון אָט די לייט האָט זיך נישט באַהאַלטן

אויף דער אַרישער זייט, איז געטויט געוואָרן דורך דער זש. אָ. ב. עס זענען אויסגעפירט געוואָרן טויט-אורטיילן כמעט אויף אַלע יידישע געשטאַפּאָוצעס. קייער פון זיי האָט נישט געוואַגט צו קומען אין געטאָ. ווען איינמאָל האָבן זיך 4 געשטאַפּאָוצעס צופעליק באַוויזן אין געטאָ — ווערן דריי פון זיי דערמאָרדעט און איינער שווער פאַרוווּנדעט. צווישן די אומגעבראַכטע דורך דער קאַמפּס-אָרגאַניזאַציע האָט זיך אויך געפונען דער ד"ר אַלפרעד נאָססיג (93). וועגן יעדן אויסגעפירטן דורך דער זש. אָ. ב. טויט-אורטייל איבער פאַרעטער און געשטאַפּאָ-אַגענטן, פלעגט געמאָלדן ווערן דער ברייטער עפנטלעכקייט דורך ספּעציעלע פּלאַקאַטן. אַזוי אַרום איז אָפּגערייניקט געוואָרן די אַטמאָספער און עס האָבן פרייער אָפּגעאָטעמט די רעשטלעך פון וואַרשעווער יידנטום, וואָס האָבן אדורכגעמאַכט די שווידערלעכסטע פּרווּוונג פון פייער און בלוט (94). די יידישע קעמפער האָבן פאַר אַט דער אַקציע באַקומען דעם צונאָמען „נקמה־נעמער פון פאָלק" (95).

די זש. אָ. ב. האָט געווונען די הערצער פון די יידישע מאַסן ערב דער אָנקומענדיקער אַקציע, זי איז געוואָרן דער אָרגאַניזאַטאָר פון אַקטיוון און פּאַסיוון ווידערשטאַנד, זייער איינציקע האָפענונג. די יידישע באַפעלקערונג איז ווירקלעך געווען דעצידירט צום קאַמף מיטן שונא — דעם מערדער, דעצידירט אין קיין פאַל זיך נישט אונטערצוגעבן. צווישן טויזנטער מענער, פרויען, זקנים און קינדער האָט אויפגעוואַכט דער ווילן צו ווידערשטאַנד, וואָס האָט נייטראַליזירט דעם נאַטירלעכן פּחד, די שרעק פאַר טויט און ליידן (96).

ווען בעת די „לאַפּאַנקעס" האָט מען פאַרהאַלטן עטלעכע צענדליק יידן בכדי זיי איבערשיקן קיין פּאָניאַטאָוו, האָט אַ באַוואָפנטע גרופּע פון זש. אָ. ב. זיך אַריינגעריסן אין וואַכשטוב, טעראָריזירט די שטייענדיקע אויף דער וואַך פּאָליציאַנטן און באַפרייט אַלע פאַרהאַלטענע (97). צוליב דעם האָבן די דייטשן באַשלאָסן די געכאַפּטע יידן גלייך אָוועקפירן צום אומשלאַג-פּלאַץ. אָבער די זש. אָ. ב. שטעלט אויס צווישן איניקע בלאָקן קאַמפּס-גרופּן, וועלכע שלאָגן אָפּ די געכאַפּטע (98). די זשאַנדאַרמעריע האָט אָנגעהויבן אַ קעגן-אַקציע. זיי האָבן אַרויסגעשלעפּט יידן פון די

הייזער און זיי גלייך דערשאָסן אויפן אָרט, זיי האָבן אויך דערשאָסן אַ טייל יידן ביים פּאַוויאַק (99).

די דייטשן, וועלכע האָבן גערופן דאָס געטאָ „מעקסיקאָ", „באַנדי-טען־שטאַדט", איבערצייגנדיק זיך באַשיימפּערלעך, אַז די וואַרשעווער יידן וועלן פרייוויליק נישט אַרויספאָרן, האָבן באַשלאָסן ליקווידירן דאָס געטאָ פאַר יעדן פּרייז. דער ס. ס. און פּאָליציי-פירער פון וואַרשעווער דיסטריקט האָט באַצייטנס אַרויסגעגעבן אַ באַפעל זיך צוגרייטן צו דער אַקציע פון גרויסן מאַסשטאַב, וואָס האָט אין הסכם מיטן פּלאַן געדאַרפט דויערן 3 טעג (100). עס איז כאַראַקטעריסטיש, אַז אַט־די צוגרייטונגען זענען פאָרגעקומען פונקט אין דער זעלביקער צייט, ווען די ליגנערישע דייטשע פּראָפּאַגאַנדע האָט געשטעמפּלט די מכלומרשטע מערדערייען פון די באָלשעוויקעס אונטער סמאָלענסק (101).

זונטיק, דעם 18־טן אַפּריל אין אָוונט איז זיך פונאַנדערגעגאַנגען אַ קלאַנג, אַז אויף מאָרגנס וועט פאָרקומען די אַקציע. פון מויל צו מויל זע-נען געגאַנגען ידיעות, אַז ס'איז פאַראָרדנט געוואָרן אַלאַרם-גרייטקייט ביי דער גראַנאַטאָווער (פּוילישער) פּאָליציי, אַז אין וואַרשע געפינען זיך גרייטע צו בלוט-פאַרגיסונג אָפּטיילונגען פון לעטן און אוקראַינער (102). פיל מענטשן זענען געווען איבערצייגט, אַז ס'ווערט ליקווידירט בלויז דאָס צענטראַלע געטאָ, וואָס פאַרמאָגט 20 טויזנט יידן, און אַז די שאָפּן דראָט גאָרנישט (103). דער סטראַטעגישער פּלאַן פון שטאַב פון זש. אָ. ב. וואָס איז זאָרגפעלטיק צוגעגרייט געוואָרן נאָך דער יאַנואַר־אַקציע (104), איז געווען אַ זייער איינפאַכער. נאָך עטלעכע אַטאַקעס אויפן שו-נא, וואָס האָבן די דייטשן באַדאַרפט פאַרשאַפן גרויסע פאַרלוסטן, וועלן די יידישע קעמפער איבערגיין צו פאַרטיזאַנער־קאַמף. אין לאַבירינט פון געטאָ וועט דער שונא, וואָס וועט אומאויפהערלעך געמאַטערט ווערן דורך איבערפאַלן פון הינטער מויערן, פענצטער, חורבות, זיין געצוואונגען חדשים־לאַנג צו קעמפן. „ווען מיר זאָלן קריגן — האָט אַ טאָג פאַר דער אַקציע געזאָגט דער קאָמענדאַנט אַניעלעוויטש — אַזאַ סכום געווער, אַמו-ניציע און אויפרייס־מאַטעריאַלן וואָס מיר באַדאַרפן, וואָלטן די קאַמפן

אין געטאָ געקאָסט דעם שונא טייכן בלוט. מיר וועלן באַווייזן, וואָס הייסט גלויבן און זיכערקייט אין אייגענע כוחות״ (105).

מאָנטיק דעם 19טן אַפּריל 1943 (י״ד ניסן, ערב פּסח) האָט זיך אָנגעהויבן דער לעצטער, דער טראַגישסטער אַקט פון וואַרשעווער געטאָ, וועלכער האָט באַדאַרפט זיין אַ מתנה פאַרן „פירער״ צו זיין געבוירן־טאָג. צוויי ביינאַכט זענען אויסגעשטעלט געוואָרן וואַכן אין אַ 25-מעטערדיקן אָפּשטאַנד פונאַנאַנד אַרום די אויסערלעכע געטאָ־מויערן. די וואַך איז באַשטאַנען פון דער דייטשער זשאַנדאַרמעריע, גראַנאַטאָווער פּאָליציי ווי אויך פון אוקראַאינישער און ליטווישער פּאָליציי (106). לענגאויס וואָלאָווע און שווו. יערסקע זענען געשטאַנען פּאַטרולן אין העלמען אויף יעדע 10-12 מעטער. די שטילקייט פון דער פינצטערער נאַכט האָבן איבערגעריסן די שאָסן פון אויטאָמאַטן ביים אַקאָמפּאַניאַמענט פון שווערע קוילנוואַרפער און צושפּיל פון ביקסן.

דאָס געביט פון די בערשטער־פאַבריקן איז נאָכאַנאַנד באַלויכטן געוואָרן ווי מ׳וואָלט דאָרט עמעצן געזוכט. עס האָבן זיך אַ שאָט געטאָן ראַקעטעס און גראַנאַטן אין די הויפן פון די הייזער־בלאָקן אויף שווו. יערסקע 36-38, וואָלאָווע 2-4-6. באַזונדערס זענען דאָ באַשאָסן געוואָרן די פענצטער, וואָס האָבן אַרויסגעקוקט אויפן גאַס (107).

די אַלאַרמירטע יידישע קאַמפּס־גרופּן באַקומען די לעצטע אינסטרוקציעס פון זייערע קאָמאַנדירן. אַזוי צ. ב. האָבן די קאַמפּס־גרופּן פון טעבענס און שולצם ראַיאָן באַקומען זייערע אינסטרוקציעס פון שטאַב, וואָס האָט זיך געפונען אין אַ גוט איינגעאָרדנטן און פאַרמאַסקירטן בונקער־טונעל אויף לעשנאָ 74, וועלכער האָט געפירט אויף לעשנאָ 71 מיט אַן אַרויסגאַנג אויף דער „אַרישער זייט״, און וועלכער איז געווען באַזאָרגט מיט וואַסער, גאַז, עלעקטרישע באַלויכטונג, צוויי ראַדיאָ־אַפּאַראַטן א. א. וו. די גרופּן האָבן, אין הסכם מיטן פּלאַן, אָפּגעמאַרשירט צו די אָנגעמערקטע פונקטן אויף סמאָטשע 4, 8, 10, נאָוואָליפּקי 51, 41, 61-63, לעשנאָ 74 (108).

אַלע יידישע קאַמפּס־גרופּן פאַרנעמען שוין 2.15 ביינאַכט זייערע פּאָזיציעס ביי די שליסל־פּונקטן פון געטאָ, וואָס פאַרמאַכן דעם צוטריט

צו די הויפּט-גאַסן (109). דורך די אָפּגעשטאַרבענע הויפן זענען אַדורכ־גענגאַנגען די שליחים פון זש. אָ. ב. אַנזאָגנדיק, אַז „ס'וועט זיך אָנהויבן פאַרטאָג", און גערופן צו ווידערשטאַנד (110). די אַלאַרמירטע ציווילע באַפעלקערונג האָט זיך גלייך אָוועקגעלאָזן צו די צוגעגרייטע בונקערס, באַהעלטענישן, קעלערס און בוידעמער. כמעט יעטוועדער בונקער האָט געהאַט זיינע באַוואָפנטע פאַרטיידיקער. דעם 19טן איגדערפרי האָבן זיך אויף די געטאָ-ווענט באַוויזן אויפרופן, וואָס האָבן גערופן די יידן צו אַ באַוואָפנטן ווידערשטאַנד. עס זענען געווען אויך אויפגעשריבן די לאָזונ־גען: „שטאַרבן מיט כבוד" (111).

אין גאַנג פון דער קאַמפּף־אַקציע, וואָס האָט געבראַכט די דייטשן אַזוי פיל סיורפּריזן, האָט סטראָאָפּ געפּרוווט פאַרענטפערן זיין מפּלה מיט דער גרויסער צאָל יידישע באַהעלטענישן. די יידן געמלדעך — ווי עס ראַ־פּאָרטירט סטראָאָפּ — באַקומענדיק אין דער צווייטער העלפט 1942 יאָר אַ פאַראָרדענונג צוצוגרייטן באַהעלטענישן קעגן לופט־אַנגריפן, האָבן אויסגענוצט די געלעגנהייט און זיך אויפגעבויט בונקערס אויפן פאַל פון אַן אַקציע (112). גענעראַל סטראָאָפּ האָט זיך נישט געקענט אָפּוווּנדערן פון דער סיסטעם אונטערערדישע באַהעלטענישן און אונטערערדישע דורכ־גענג אין געטאָ, וואָס זענען פאַראייניקט געווען מיט די קאַנאַליזאַציע רערן, און וועלכע — ווי ער שטעלט פעסט — האָבן דערמעגלעכט די יידן אָנצוהאַלטן אַן אונטערערדישע קאָמוניקאַציע (113). ער האָט צום סוף פעסטגעשטעלט, אַז פיל בונקערס האָבן פאַרמאָגט מעבל, וואַש-טיש־לעך און וואַנע-צימערן, געווער־זאַפּאַסן, אַמוניציע און אויך שפּייז, וואָס האָט געקאָנט קלעקן אויף עטלעכע חדשים (114).

4 אַזייגער פאַרטאָג זענען די דייטשן אין קליינע גרופּן, איינציקווייז, פאַרוויין און צו דריי אַריינגעטראָטן אויפן צווישן-געטאָ-געביט, פאַר־מירנדיק דאָ פלוטאָנען און ראָטעס. 4.30 האָט פּאַסירט פאָלגנדיקער פאַל: דער הויפּט־שטורם־פירער פון ס. ס. קאָנראַד, דער שעף פון „ווערט-ערפאַ־סונג"־אַמט מיט זיין סוויטע האָט אונטערן אויסרייד, אַז ער פירט עט־לעכע הונדערט יידן צו דער אַרבעט, זיי געפּרוווט פאַרקערעווען צום אומ־שלאַג-פּלאַץ. אָבער שוין 5 אַזייגער איז די קעמפער געלונגען אַרויסצוי־

רייסן די יידן פון די מערדער-הענט. קאנראד איז קוים ארויס מיטן לעבן. בעת דער שיסעריי זענען געפאלן טויטע און פארוואונדעטע. די דייטשע וואך אויף דזשיקע גאס דערהערנדיק די שיסעריי האט זיך צוריקגעצויגן. א סך יידן, אויסנוצנדיק די בהלה זענען אנטלאפן אין פוילישן ראיאן (115).

7 אזייגער טרעטן אריין אויפן געביט פון געטא טאנקן און פאנצער־אויטאס. פון דרויסן שטעלן די דייטשן אויס ארטילעריע. ערשט דאן טרעטן אריין אין געשלאסענע רייען ס. ס.־אוועס אין די אויסגעשטאר־בענע גאסן פון צענטראלן געטא (116). 8 אזייגער נעמט איבער די אנ־פירונג מיט דער אקציע, דער געקומענער דעם 17טן אפריל קייןווארשע ניי־נאמינירטער אנפירער פון ס. ס. און פאליציי פון ווארשעווער דיס־טריקט גענעראל מאיאר פון פאליציי-סטראאפ, דער קאמאנדיר פון ס. ס. בריגאדע (117).

לויט די יידישע מקורים זענען די דייטשע קרעפטן באשטאנען פון 2.000 מאן און פון טאנקן, גיכשיסנדיקע ארמאטלעך, דריי לאסט־אויטאס מיט אמוניציע און אמבולאנסן. אין אויסזידלונגס־שטאב האבן זיך גע־זאלט געפונען צווישן אנדערע פאלגנדיקע אפיצירן פון ס. ס. און געשטא־פא: מיכעלזאן, האנדטקע, העפלע, מירעטשקא, בארטעטשקא, בראנדט און מענדע (118). לויט די גענויע דייטשע אנגאבן וואס שטימען אין אל־געמיין מיט די יידישע, האבן די קרעפטן וואס האבן אנטיילגענומען אין דער אפריליקער ליקווידאציע־אקציע פון ווארשעווער געטא דורכשניט־לעך באטראפן טעגלעך 36 אפיצירן, 2.054 אונטעראפיצירן און זעלנער, אין דעם דער שטאב 11, ס. ס. פאנצער־געווער גרענאדירן און רעזערוו באטאליאנען III ווארשע, 404 (אין דעם 4 אפיצירן), ס. ס. שול־רעזערוו־באטאליאן פון קאוואלעריע, וואס האט סטאציאנירט אין ווארשע, 386 (אין דעם 5 אפיצירן), I באטאליאן פון 22 רעגימענט ס. ס. פאליציי — 97 (3 אפיצירן), III באטאליאן — 137 (3), סאפערן — 7 (1 אפיציר), פוילישע פאליציי — 467 (4 אפיצירן), פייערלעשער — 166, לייכטע ארטילעריע באטאליאן III — 24 (2 אפיצירן), חוץ לזה אפטיילונגען פון אינזשיניעריש-סאפערישע רעזערוו-באטאליאנען, רעזערוו־באטאליאנען פון

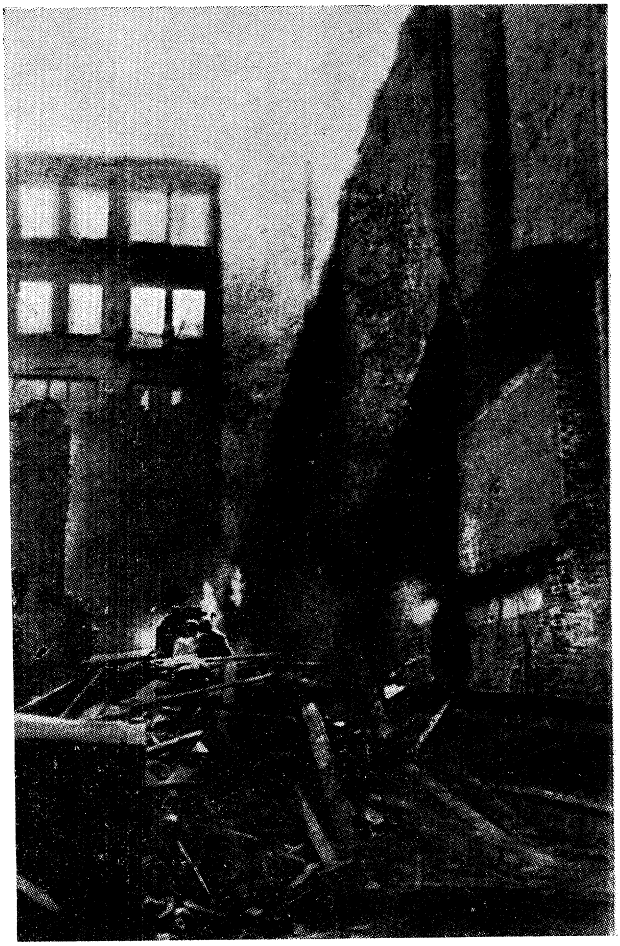

אויפגעריסענע יידישע הייזער אין געטאָ

רעמבערטאָװ און גורא קאַלװאַריא (גער) — 79 (3), דער באַטאַליאָן „טראַװו־ביקי" — 337 (2 אָפיצירן) (119).

דער גרעסטער טייל ס. ס.־לייט, װאָס האָט גענומען אַן אָנטייל אין דער ליקװידאַציע־אַקציע האָט אַדורכגעמאַכט אין משך פון 4-3 װאָכן ספּעציעלע צוגרייט־איבונגען (120).

סטראָאָפּ גיט אָן, אַז אין מאָמענט פון איבערנעמען די אָנפירונג האָט ער ארויסגעגעבן אַ באַפעל אָנצוהייבן די אַקציע דער פאָרמאַציע ס. ס., װאָס האָט געציילט 868 מאַן, דערונטער 18 אָפיצירן (121).

װען די דייטשן האָבן זיך צעלייגט אין אַ לאַגער ביי דער קרייצונג פון די גאַסן מילע און זאַמענהאָף, האָבן די פאַרבאַריקאַדירטע אין פיר ראָגן פון דער יידישער גאַס קאַמפּס־גרופּן פון שומרים, פּ. פּ. ר.־אָװצעס, דרור און בונד, געעפנט אַ קאָנצענטרירט פייער, װאָס װערט לויט סטראָאָפּן כאַראַקטעריזירט אַלס „אַ שטאַרק און גוט צוגעגרייט" און איז באַשטאַנען פון עקספּלאָזיע פון גראַנאַטן פון אייגענער אויסאַרבעטונג, סעריעס פון אויטאָמאַטישן רעװאָלװער און ביקסן. נאָך די ערשטע שאָסן פון אויטאָמאַטישן רעװאָלװער און טרעפלעך געװאָרפענע גראַנאַטן אין די געשלאָסענע רייען פון די ס. ס.־לייט איז די גאַס פּוסט געװאָרן. מען האָט לגמרי נישט געזען די גרינע מונדירן, די דייטשן האָבן זיך באַהאַלטן אין די קראָמען און טויערן פון דערבייאיקע הייזער. עס איז בלויז פאַרגעקומען אַן אויסבייט פון איינצלנע שאָסן. און אין 15 מינוט אַרום פירן אַריין די „העלדישע" ס.ס.־אָװצעס אין דער אַקציע טאַנקען, װעלכע דערנענטערן זיך האַרט צו די באַריקאַדן פון די פאַרטיידיקער און װעלכע דאַרפן שיצן די דייטשן בעת זייער צוריקציען זיך. אָבער װען דער ערשטער טאַנק איז פאַרברענט געװאָרן צוזאַמען מיט דער מאַנשאַפט פון אַן אויפרייס פון אַ צינד־פלאַש, האָבן די צװיי אַנדערע טאַנקן און פאַנצער־װאָגנס, אויך באַװאָרפענע מיט צינד־פלעשער, נישט געװאַגט זיך דערנענטערן צו די פּאָזיציעס פון זש. אָ. ב. נאָך די זיך צוריקציענדיקע טאַנקן זענען אַנטלאָפן די דייטשן, װערנדיק באַגלייט מיט טרעפלעכע שאָסן און גראַנאַטן. לויט די יידישע מקורים האָבן דאָ די דייטשן געליטן זייער גרויסע פאַרלוסטן. צוקערמאַן האַלט, אַז די דייטשן האָבן פאַרלוירן 200 טויטע און פאַרװונדעטע, ערעלמאַן

זאָגט, אַז פון „קעסל"־זאַמענהאַנג איז קיין איין דייטש נישט אַרויס לעבע־דיק, די זש. אַ. ב. האָט בלויז פאַרלוירן איין קעמפער (122). סטראָאָפ זייענדיק מודה אין זיין ראַפּאָרט, אַז אַ טאַנק איז צוויי מאָל אונטערגע־צונדן געוואָרן, אַז די יידן איז געלונגען צעשטויבן די ס. ס.־אישע קאַמפּס־איינסן, איינשליסלעך די טאַנקן און פּאַנצער־וואַגנס, האָט ער דאָך די איי־גענע פאַרלוסטן צוליב פאַרשטענדלעכע טעמים פאַרקלענערט ביז אַ מיני־מום, נעמלעך ביז 12 מאַן, אין דעם 6 ס. ס.־לייט און 6 פון באַטאַליאָן „טראַווניק". ער דערציילט אפילו נישט דאָס, וואָס ער דערמאָנט אויף אַן אַנדער אָרט, אַז אין דעם טאָג איז געפאַלן דער סערזשאַנט פון דער „גראַ־נאַטאָוועער" פּאָליציי יוליאַן זיעלינסקי (123).

גענעראַל סטראָאָפּ האָט אַרויסגעגעבן אַ באַפעל, ווי ער ראַפּאָרטירט דעם זעלביקן טאָג, באַנייען די אַטאַקע אונטער זיין פּערזענלעכער אָנפי־רונג. ווירקלעך האָבן די דייטשן אין צוויי שעה אַרום אויסגעשטעלט אויפן צווישן־געטאָ־געביט אַרמאַטן און חוץ דעם באַשאָסן די פּאָזיציעס פון זש. אַ. ב. דורך אַרמאַטן וואָס זענען אַוועקגעשטעלט געוואָרן אויפן קראַשינ־סקי־פּלאַץ. די דייטשן האָבן געצילט אין שוו.־יערסקע און פון הינטער שוו.־יאַן גאַס אויף די באַניפּראַטן. פון דאַנעט האָבן זיי געצילט דאָס פייער אויף מוראַנאָווסקע (124). עס האָט זיך אָנגעהויבן די פאָרמעלע באַלאַגערונג פון געטאָ (125). צוליב סטראַטעגישע טעמים האָבן די דיי־טשן אונטערגעצונדן די הייזער אויף דלוגע גאַס, וועלכע זענען געשטאַ־נען בשכינות מיטן געטאָ, און אַוועקגעשטעלט שווערע מאַשינגעווער אויף די שכינותדיקע דעכער (126).

נאָך אַן אַרטילערישער צוגרייטונג האָט זיך אַ גרעסערע גרופּע דייטשן אַריינגעריסן אין געטאָ, זייענדיק זיכער, אַז מען וועט שוין נישט אָנטרעפן קיין ווידערשטאַנד. פלוצלינג האָבן פון די פענצטער פון זאַ־מענהאָף 29 אָנגעהויבן פליען גראַנאַטן. דאָס האָט איינע פון די יידי־שע קאַמפּס־גרופּן, וועלכע האָט ביז איצט נישט געשאָסן און אַזוי אַרום נישט פאַראַטן איר עקזיסטענץ, אַטאַקירט צום צווייטן מאָל אויף דעם זעלביקן אָרט די דייטשן, וועלכע האָבן דאָ איבערגעלאָזט ביי 50 טויטע (127). גענעראַל סטראָאָפּ דערציילנדיק וועגן דעם, אַז די קאָנטראַטאַקע

פון קעגנער איז געוואָרן איבערגעחזרט, ראַפּאָרטירט דעם שעף זיינעם קריגערן, אַז דער שונא איז געצוווּנגען געוואָרן זיך צוריקציִען אין קעלערן פון בונקערס און קאַנאַלן, און אַז עס איז אים געלונגען כאַפּן אַן ערך 200 ייִדן (128).

אַביסל פריער, פאַר דעם ערשטן קאַמף ביי דעם צונויפטרעף פון מילע און זאַמענהאָף, איז געקומען צו אַ צוזאַמענשטויס אויף די נאַלעווקעס, וווּ צוויי פאַרבאַריקאַדירטע גרופּן האָבן פאַרטיידיקט די גאַס. דער קאַמף האָט געדויערט 7 שעה. אונטער דער געדיכטער באַשיסונג פון ייִדישע קעמפער, זענען די דייטשן געווען געצוווּנגען זיך פון דאַנען צוריקציִען איבערלאָזנדיק פיל טויטע. יעדער ווײַלע האָבן דייטשע אַמבולאַנסן אָפּגעפירט פאַרוווּנדעטע צום זאַמלפּונקט אויפן פּלעצל נעבן יידנראַט.

אויף ראָג גענשע האָט זיך געפונען אַ דייטשער אָבסערוואַציע-פּונקט פאַר אַוויאַציע, וועלכער האָט סיגנאַליזירט די עראָפּלאַנען, וואָס האָבן אָן אויפהער געקרייזט איבערן געטאָ, אין וועלכן אָרט עס געפינען זיך די קעמפער (129).

אין דער זעלביקער צייט זענען פאָרגעקומען פאַרביסענע קאַמפן אויפן מוראַנאָווער פּלאַץ (130). לויט סטראָאָפּס ראַפּאָרט האָט דאָ געקעמפט די הויפּט־גרופּע פון זש. אָ. ב. פאַרייניקט מיט פּוילישע קעמפער, וועלכע דער דייטשער גענעראַל רופט אָן באַנדיטן. ביים קוילנוואַרפער וואָס איז אַוועקגעשטעלט געוואָרן אויפן דאַך האָט געפלאַטערט די רויט־ווייסע און ווייס־בלויע פאָנען, „אַלס צייכן פון ברודערשאַפט, אין נאָמען פון קאַמף פאַר געמיינזאַמע רעכט צום לעבן, קעגן דעם פאַרהאַסטן שונא" (131). אָט די פאָנען האָט גענעראַל סטראָאָפּ אויפגענומען ווי אַ פּראָוואָקאַציע און זיי זענען געוואָרן — ווי ער ראַפּאָרטירט — דעראָבערט אויפן צווייטן טאָג פון די קאַמפן דורך אַ ספּעציעלער דייטשער שטורעם-גרופּע. אין דעם קאַמף איז געפאַלן, פון אַן אויפגעריסענעם גראַנאַט וואָס איז געוואָרפן געוואָרן דורך אַ ייִדישן קעמפער, דער ס.ס.-אישער אונטער־שטורמפירער דעמקע, פון ס.ס.-אישן קאַוואַלעריע רעזערוו-באַטאַליאָן (132).

די ייִדן האָבן זיך דאָ פאַרביסן פאַרטיידיקט, אָפּשטויסנדיק אין אי־

בערמענטשלעכן געראנגל דעם אנגריף פון שונא. עס איז אונטערגעצונדן געוואָרן אַ דייטשער טאַנק, דער צווייטער פון ערשטן קאַמפּס-טאָג; די יידן האָבן אויך דערשלאָגן צוויי קוילנוואַרפער און אַ סך אַנדערע געווער (133).

ס׳איז אויך נויטיק צו דערמאָנען פון ערשטן קאַמפּס-טאָג — די געלונגענע אַטאַקעס פון אַ קאַמפּס-גרופּע, וואָס זענען געפירט געוואָרן פון די הייזער אויף לעשנאָ 74 און סמאָטשע 8 און 10. פון ערשטן הויז האָט דער פירער פון דער לאָקאַלער קאַמפּס-גרופּע געוואָרפן אַ גראַנאַט אין דער דערנענטערנדיקער זיך גרופּע ס. ס.־אָווצעס, ווי אויך דריי צינד־פלעשער, נאָך דעם האָבן די קעמפער זיך צוריקגעצויגן אָן פאַרלוסטן אין הויז אויף נאָוואָליפּקי 63, וווּ עס איז געשטאַנען קאַמפּסגרייט אַ צווייטע קאַמפּס-גרופּע (העניעקס). צווישן די דייטשן זענען געווען טויטע און פאַרוווּנדעטע.

12 בייטאָג, ווען ס׳האָט זיך פון סמאָטשער זייט דערנענטערט אַ גרופּע שאוליסטן*), וואָס איז געגאַנגען אין דער ריכטונג פון נאָוואָליפּיע, האָט אַ קאַמפּס-גרופּע, וואָס האָט זיך געפונען אין די הייזער סמאָטשע 8 און 10 גלייך זיי אָנגעהויבן צו באַשיסן. פון צווייטן שטאָק זענען געוואָרפן געוואָרן גראַנאַטן. אין רעזולטאַט זענען געבליבן ליגן אויפן ברוק פיל טויטע און פאַרוווּנדעטע (134).

פאַרנאַכט־צו איז שוין נישט געווען אויפן געביט פון געטאָ קיין איין דייטש. עס האָט נאָר ווייטער געדויערט די אַרטילערישע באַשיסונג פון דער זייט פון קראַשינסקי פּלאַץ און אַנדערע פּאָזיציעס, ווי אויך פון צייט צו צייט באָמבאַרדירונגען פון דער לופט (135).

דער ערשטער טאָג פון די קאַמפן האָט זיך פאַרענדיקט מיט אַן אָנספּקדיקן נצחון פון זש. אָ. ב., וואָס האָט איר איבערגעוויכט פאַרדאַנקט דעם, וואָס זי האָט אַטאַקירט אומגעריכט, גיך און פון גוט פאַרמאַסקירטע פּאָזיציעס (136).

אַלע דייטשע קאַמפּס-איינסן זענען צוריקגעצויגן געוואָרן אין די באַ־

---

*) ליטווישע פאַשיסטן.

ראַקעס און בלויז די אַרומרינגלונג פון געטאָ איז פאַרשטאַרקט געוואָרן דורך 250 ס.ס.־אָוועס. חוץ לזה האָבן די דייטשן אַנגענומען מאַסמיט־לען בכדי אוממעגלעך צו מאַכן די יידן זיך צו באַהאַלטן אין די קאַנאַלי־זאַציע־רערן.

די דייטשע קאַמפּס־גרופּן, וואָס זענען געשיקט געוואָרן אין די זיי באַקאַנטע באַהעלטעניש, מיט דעם באַפעל אַרויסשלעפּן פון דאָרט די איינוווינער און פאַרניכטן די בונקערס, האָבן געכאַפּט ביי 380 יידן (137). אין דער ווירקלעכקייט זענען אין די דייטשע הענט אַריינגעפאַלן איבער־הויפּט די יידן, וואָס האָבן זיך לגמרי נישט אויסבאַהאַלטן, וואָס האָבן רעזיגנירטע, פאַרמאַטערטע און טעראָריזירטע געוואַרט „עס זאָל שוין געשען וואָס ס׳איז זיי באַשערט". געשלאָגענע מיט בייטשן — שרייבט אַן עד־ראיה — געמזיקטע מיט קאָלבעס פון ביקסן דורך אוקראַינישע משורתים זענען זיי געלאָפן אונטערן אַקאָמפּאַניאַמענט פון בעסטיאַלישן געלעכטער פון די מערדער, צווישן פייף פון נאַהייקעס און כריפּענדיקע אויסגעשרייען: „שנעל, שנעלער" (138).

אונטער דער וואַנט אויף גענשע גאַס, אונטער די פענצטער פון יודנ־ראַט איז געווען דער זאַמלפּונקט. „דאָ גיסט זיך אריין דער מענטשן־ים, אהער קומען אַלץ נייע און נייע פאַרטריבענע".

אויפן הויף פון יידנראַט, וואָס איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַן עקזעקוציע־פּלאַץ האָט מען גלייך אויף אָן אָרט דערשאָסן עלטערע יידן, קינדער און יונגטלעכע, וואָס פלעגן באַשטימט ווערן דורך בראַנדטן און זיינע געהילפן. ווען דאָס געזעמל אויף גענשע גאַס איז שיטערער געוואָרן, איז אָנגעקומען אַן ס.ס.־מאַן אין דער שפּיץ פון אַן אוקראַינישער אָפּטיי־לונג. מען האָט אויסגעשטעלט די איבערגעבליבענע צו דריי אין אַ ריי און זיי געפירט צום אומשלאַג־פּלאַץ דורך די גאַסן פראַנציסקאַנער, גענשע, זאַמענהאָף צו סטאַווקי. אייניקע הייזער זענען שוין דאָ אונטערגעצונדן געוואָרן.

אופן אומשלאַג־פּלאַץ האָבן די קרבנות איבערגעלעבט אַן אמתן גיה־נום. ביינאַכט האָבן עטלעכע דרייסטע אומזיסט געפּרוווט זיך אַרויסקריגן פון דער הויף פון פינפטן שטאָק דורך אַ קלאַדקע וואָס איז איבערגע־

וואָרפן געוואָרן אויף אַ דאַך פון אַ שכינותדיקן הויז אויף ניזקע. צום באַ־דויערן איז דער ערשטער פּליט, אַ געטראָפענער דורך דער קויל פון וועב־טער אראָפגעפאַלן אויף דר'ערד.

אויף צומאָרגנס 4 בייטאָג האָט האַנדטקע, איינער פון די פאַרברע־כערישסטע דייטשע מערדער אַדורכגעפירט די סעלעקציע, ווו ער האָט פּינקטלעך אָפּגעטיילט פרוי פון מאַן, מוטער פון קינד „די, רעכטס צו די וואַגאָנעס, יענע לינקס אויפן הויף ווו מען מאָרדעט". אַ טייל יידן האָט מען דעם זעלביקן טאָג ארויסגעשיקט קיין טראַווניק (139).

דער צווייטער טאָג פון דער אַקציע האָט זיך אָנגעהויבן פון קאָנצענ־טרירן גרעסערע גרופּן פון ס.ס.־לייט אויפן שטח פון צווישן-געטאָ און אויף דער „אַרישער זייט". די קאַמפּס-איינסן, מיט וועלכע עס האָט דיס־פּאָנירט גענעראַל סטראָאָפּ אין דעם טאָג האָבן באַטראָפן 1293 מאַן, אין דעם 31 אָפיצירן, נעמלעך ס.ס.־אַישער רעזערוו־באַטאַליאָן פון גרענאַ־דירן פון פּאַנצער־געווער (694 מאַן), ס.ס.־אַישער רעזערוו־באַטאַליאָן פון קאַוואַלעריע (460 מאַן). פּאָליציי (171 מאַן), זיכערהייטס-פּאָליציי (50 מאַן), באַטאַליאָן „טראַווניקי" (151 מאַן). חוץ לזה פון ווערמאַכט: איין צען צענטימעטערדיקע האוביצע (8 מאַן), איין פייער-וואַרפער, סאַפּערן, אינזשעניערן (18 מאַן), דריי אַרמאַטן פון קאַליבר 2,28 צמ. (26 מאַן), איין פראַנצויזישער און צוויי שווערע טאַנקן, פּאַנצער־וואָגנס מיט געווער פון ס.ס., מעדיצינישע הילף.

ליידנדיק דעם ערשטן טאָג פון קאַמף אַ מפּלה, האָט גענעראַל סטראָאָפּ נאָמינירט אַלס קאָמאַנדיר פון די אָפּעראַציעס פון 20טן אַפּ־ריל דעם פּאָליציי־מאַיאָר שטאַרנאַגעל. 7 אַזייגער פרי זענען פאָרמירט געוואָרן 9 שטורעם-גרופּן, יעדע צו 37 מאַן, וואָס זענען באַשטאַנען פון פאַרשידענע קאַמפּס-איינסן, וואָס האָבן באַדאַרפט אַדורכזוכן דאָס גע־טאָ. די דייטשע הויפּטקרעפטן גייען נישט אַריין אין די באַוווינטע גע־ביטן. דער שונא איז מער פאָרזיכטיקער ווי דעם פאַריקן טאָג.

נאָכן פעסטשטעלן, אַז אין דער נישט באַוווינטער טייל פון געטאָ, ווו עס געפינען זיך עטלעכע שאָפּן, זענען פאַראַן זייער שטאַרקע ווידער־שטאַנד־נעסטן פון די אויפשטענדלער, וואָס מאַכן אוממעגלעך אַדורכ־

גיין דעם טאַנק, האָבן צוויי שטורעם-גרופּן אַטאַקירט די קעמפּער „כדי צו מאַכן אַ וועג פאַרן טאַנק". בעת אָט דער אָפּעראַציע זענען צוויי ס.ס.־אָוצעס פאַרוואונדעט געוואָרן (140).

ארום דריי בייטאָג איז אַן אָפּטיילונג פון 300 ס.ס.־אָוצעס, אין געשלאָסענע רייען, צוגעקומען צום טויער פון די בערשטער, ווו ס'איז געשטאַנען אויף דער וואך אַ שטאַרקע אָרטיקע גרופּע פון יידישע קעמפער. אַ צווייטע גרופּע פון דאַנען, האָט געגומען אָנטייל אין די קאַמפּן אויפן געביט פון צענטראַלן געטאָ. ווען די דייטשן האָבן זיך אויף אַ ווייל פאַרהאַלטן, האָבן אונדזערע קעמפער מיט דער הילף פון עלעקטרישן שטראָם אַרויסגערופן דעם אויפרייס פון דער מינע. לויט די יידישע מקורים (עדעלמאַן, ראַטהייזער) זענען דאַן געפאַלן ביי 80 - 100 טויטע און פאַרוואונדעטע דייטשן (141). מען האָט געזען פליענדיקע אין דער לופט טיילן פון קערפּערס (142). סטראָאָפּ, וועלכער דערמאַנט בלויז שעמעוודיק וועגן דער אָפּעראַציע, פאַרקלענערט טענדענציעז זיינע פאַרלוסטן. אין דעם ראַפּאָרט פון יענעם טאָג רעדט ער בלויז וועגן 7 פאַרוואונדעטע, פון דעם 6 ס.ס.־אָוצעס און איינער פון באַטאַליאָן „טראַווניק", הגם אביסל ווייטער אין דעם זעלביקן ראַפּאָרט רעדט ער שוין פון אַ שווער פאַרוואונדעטן פון „ווערמאַכט", וועלכן ער האָט בכיוונדיק „פאַרגעסן" אַריינרעכענען אין דער זעלביקער „סומע" פון פאַרלוסטן. איינס איז זיכער, אַז די דייטשן זענען פון דאָרט אַנטלאָפן גאָר גיך, באַגלייטע דורך קוילן פון יידישע קעמפער (143).

אין אַזעלכע באַדינגונגען האָט גענעראַל סטראָאָפּ באַפוילן אָפּרייניקן די נישט־באַוווינטע געטאָ-טייל, בכדי צו קאָנען ליקווידירן די עקזיסטירנדיקע דאָרט שטאַרקע ווידערשטאַנד־צענטערן, הגם ער האָט זיך אָפּגעגעבן אַ דין וחשבון, אַז דאָס וועט זיין אַ שווערע אָפּעראַציע (144). דעריבער האָט זיך שוין אין די פאַרטאָגיקע שעהן באַוויזן דער דירעקטאָר פון בערשטער-שאָפּ ד"ר לאָוס און האָט תיכף צונויפגערופן אַ קאָנפערענץ פון די פאַרוואַלטער פון די וואַרשטאַטן. ער האָט דערקלערט, אַז אין צוזאַמענהאַנג מיט די געשעענישן אין געטאָ מוזן די אַרבעטער פון שאָפּ אויף צו מאָרגנס אַרויספאָרן קיין פּאָניאַטאָוו (145). צוליב דעם זעל-

ביקן טעם האט שוין 12 אזייגער טעבענס אויפגעפאדערט טעלעפאניש, אז אלע ארבעטער פון זיין „ווערק״ זאלן זיך שטעלן ביזן 21טן, 10 פרי אויפן אומשלאג-פלאץ, בכדי „ארויספארן צו די ארבעט-ווארשטאטן קיין טראווניק און פאניאטאוו״, ווייל ווי ער האט פארזיכערט, מוז ווארשע ביז 12 אזייגער פון קומענדיקן טאג ווערן „יודנריין״. די יידישע אנפי־רונג פון שאפ האט אין דעם ענין עטלעכע שעה קאנפערירט מיט טעבענס, וועלכן ל. פריוועס האט געמאלדן, אז קיין שום יידישער ארבעטער קאן נישט האבן קיין צוטרוי צו אן אויסזידלונג אן זייגע ארבעטס-מכשירים, אן מאשינעס. אויף דעם איז געקומען אן ענטפער, אז אויפן געביט פון פאניאטאוו זענען פאראן פארטיקע פאבריקן, אין וועלבע מען וועט גלייך קאנען צוטרעטן צו דער ארבעט. פריוועס האט דאן אנגעוויזן אויף דעם, אז די איינוווינער פון די פאראדנע שטאקן האבן נישט די מעגלעכקייט ארייגצוגיין אין זייערע דירות, איינצופאקן זיך צום ארויספארן, ווייל זיי ווערן פון הינטער דער מויער באשאסן און באווארפן מיט גראנאטן, און האט פארגעלייגט איבעררייסן די באלאגערונג אויף דריי שעה. טעבענס האט זיך וועגן דעם ענין געווענדט צו דער „בעפעלשטעלע״, און געקומען צוריק מיט אן אפזאג. ביי אזא זאכלאגע האבן אלע יידן באשלאסן לי־בערשט זיך לעבעדיקערהייט פארמאכן אין די קברים, איידער זיך איבער־געבן אין די הענט פון די מערדער (146).

נאכן אויפרייס פון דער מינע האט סטראאפ פאראָרדנט דריי אזיי־גער בייטאג די באלדיקע עוואקואציע פון די בערשטער. ס׳האבן זיך גע־מאלדן פרייוויליק בלויז 28 יידן. אין קנאפע צוויי שעה ארום נאך דער ערשטער שלאכט, האבן די דייטשן זיך אנגעהויבן איינציקווייז צוריק־קערן, אפהיטנדיק דערביי זייער שטארקע פארזיכטיקייט און באמיענדיק זיך אין קאמפס-ארדענונג ארייגקריגן אויפן געביט פון די בערשטער. זיי זענען גלייך באווארפן געווארן מיט גראנאטן און צינדפלעשער, אין רע־זולטאט פון וואס עטלעכע דייטשן האבן זיך פארוואנדלט אין לעבעדיקע פאקלען. פון 30 דייטשן, וואס האבן זיך אריינגעקריגן אויף דעם געביט פון דער זייט פון בלאק אויף פראנציסקאנסקע, זענען ארוים גאנץ בלויז עטלעכע. דאס איז געווען דער צווייטער פולער נצחון פון קעמפער (147).

„דאָס, וואָס מיר האָבן איבערגעלעבט — האָט געשריבן דער קאָמענדאַנט אַניעלעוויטש צו זיין פאַרטרעטער צוקערמאַן נאָך צוויי טעג קאַמפן אין געטאָ — לאָזט זיך נישט איבערגעבן מיט ווערטער. מיר גיבן זיך אָפּ אַ דין-וחשבון פון איינס: דאָס, וואָס איז געשען, האָט איבערגעשטיגן אונדזערע סאַמע דרייסטע טרוימען. די דייטשן זענען געצוווּנגען געוואָרן צוויי מאָל אַנטלויפן פון געטאָ. איין אָפּטיילונג אונדזערע האָט אויסגעהאַלטן אויף אירע פּאָזיציעס אַריבער 40 מינוט, אַ צווייטע אָפּטיילונג האָט אויסגעהאַלטן זעקס שעה. אַ מינע, וואָס מיר האָבן פאַרלייגט אויפן געביט פון די בערשטער האָט אויפגעריסן. עטלעכע פון אונדזערע אָפּטיילונגען האָבן אַטאַקירט די דייטשן און זיי פאַרטריבן. אונדזערע פאַרלוסטן אין מענטשן זענען מינימאַלע. עס איז אומגעקומען י. ער איז געפאַלן מיט אַ העלדן-טויט ביי דער מאַשין-ביקס. איך האָב דאָס געפיל, אַז עס געשעען גרויסע זאַכן, אַז דאָס, אויף וואָס מיר האָבן געוואָגט, האָט אַ דערהויבענער באַדייטונג"... (148).

און אָט איז געשען אַן אומדערוואַרטע זאַך. צוויי העכערע אָפיצירן פון ס. ס. אין דער באַגלייטונג פון ד״ר לאָוס האָבן זיך באַוויזן אין הויף אויף שוו. יערסקע 32 — וואָלאָווע 6 מיט אַראָפּגעלאָזטע אויטאָמאַטן און ווייסע בלימלעך אין די קלאַפּעס, פאַרגעלייגט אַ 15 מינוטיקן וואָפנשטילשטאַנד בכדי דערמעגלעכן אַרויסנעמען די געהרגעטע און פאַרווונדעטע און אויסגעדריקט די גרייטקייט איבערפירן אַלע איינוווינער אין די לאַגערן פון פּאָניאַטאָוו און טראַווניק. אַלס ענטפער זענען געפאַלן שאָסן פון אַלע שטאָקן, פון כמעט אַלע פענצטער. באַזונדערס האָבן זיך די דייטשן געלאָזט פילן פאָלגנדיקע קעמפער: דער אַלטער וועטעראַן דיאַמאַנד, וואָס האָט פּינקטלעך געצילט, דבורה, וואָס האָט אַזוי פאַרביסן געשאָסן, אַז זי האָט אפילו אַרויסגערופן פאַרוווּנדערונג ביי די דייטשן, קאַזשיק (ס. ראַטהייזער) און שלאַמעק שוסטער, דער 17-יאָריקער קעמפער, וועלכער האָט זיך שפּעטער אויסגעצייכנט אין איינעם פון די שענסטע שלאַכטן, וואָס זענען געפירט געוואָרן דורך די יידישע קעמפער נאָכן אויפדעקן דעם בונקער אויף פראַנצישקאַנסקע 30, און וועלכער איז שפּעטער אומגעקומען אויף דער „אַרישער זייט".

ווען עס האט פארפעלט גראנאטן, האט דער יונגער שלאמעק א ווארף געטאן א צינד־פלאש, און געטראפן אין העלם פון א דייטש, וועלכער איז גלייך געבליבן שטיין אין פלאמען (149).

ביי אזא זאכלאגע האט סטראאפ געגעבן א באפעל דער ארטילעריע באשיסן דעם געביט פון די בערשטער. ס׳זענען צו דער אפעראציע באנוצט געווארן 3 צוויי־צענטים. ארמאטן; די באדינונג פון די ארמאטן, ווי ס׳איז אליין מודה סטראאפ, האט געהאט צוויי געהרגעטע. עס האט אנגעהויבן די באשיסונג א 10 צענטים. האוביצע (שווערער ארמאט) (150). די דייטשן באשיסן דעם בלאק פון אלע זייטן, באמיענדיק זיך פאר יעדן פרייז זיך אריינקריגן אויף דעם געביט. אויף איינער פון די בוידעמער אויף שוו.-יערסקע 24 זענען די קעמפער פלוצלינג ארומגערינגלט געווארן דורך דייטשן, וואס האבן אונטערגעצונדן דאס הויז. אין גאנג פון שלאכט קומען צו הינטנארום סעוועק דונסקי און יונגהייזער און ווארפן א גראנאט. בעת דער אטאקע אויף דעם פייער־שפייענדיקן, פון הינטערן קוימען, צ. ק. מ. (שווערע מאשין־ביקס) קומט אום מיט א העלדישן טויט מיכאל קלעפפיש, וועלכער ווערט אדורכגעלעכערט מיט א סעריע קוילן פון אן אויטאמאט (151). ער איז אין ערשטן יארטאג פון אויפשטאנד אין ווארשעווער געטא, באלוינט געווארן נאכן טויט דורך דער הויפט־אנפירונג פון פוילישן מיליטער מיטן קרייץ ווירטוטי מיליטארי.

די האלטונג פון די קעמפער איז געווען אזא העלדישע, אז די דייטשן האבן באשלאסן זיך אפצוזאגן פון דירעקטן קאמף.

דעם זעלביקן טאג זענען אונטערגעצונדן געווארן די הייזער און הייזער־בלאקן ווו די דייטשן האבן אנגעטראפן אויף א ווידערשטאנד, נעמלעך: אויף די נאלעווקעס די נומערן 33, 35, 37; אויף מילע — די נומערן 19, 28, און זאמענהאף 28. אלס ענטפער אויף די שריפות האבן די אויפשטענדלער אונטערגעצונדן די סקלאדן פון „ווערטערפאסונג״, וואס האבן פארמאגט סחורות אין דער ווערט פון עטלעכע צענדליק מיליאן זלאטעס (152).

סטראאפ, כדי צו ראטעווען זיין פרעסטיזש, ראפארטירט דעם זעלביקן טאג, אז די ווידערשטאנד־צענטערן אין דער נישט באוווינטער טייל

פון געטאָ זענען דערשטיקט געוואָרן דורך דער סאַפּערישער קאַמפּס־גרו־פּע און די פייער־וואַרפער, דערביי איז 1 זעלנער אַדורכגעשאָסן געוואָרן די לונגען און אַז צוליב דעם צופאַלנדיקן אָוונט האָט ער איבערגעריסן די אַקציע, אַז אויף מאָרגן וועט דער ווידערשטאַנד-צענטער, אויף וויפל די באַדינגונגען וועלן דערלויבן, בלאָקירט ווערן ביינאַכט און ווידער אַטאַ־קירט ווערן, אַז צולעצט איז געלונגען 9 דייטשע שטורעם-גרופּן זיך אַריינ־קריגן אין די צפון-גרענעצן פון געטאָ און אויפדעקן 9 באַהעלטענישן, די איינוווינער פון וועלכע זענען בעתן שטעלן אַ ווידערשטאַנד פאַרניכטעט געוואָרן און די באַהעלטענישן אויפגעריסן געוואָרן אין דער לופט. סטראָפּ איז נישט געווען אימשטאַנד אָנצוגעבן די פאַרלוסטן פון די יידן. פון זיין ראַפּאָרט ווערט בלויז באַוווסט, אַז ס׳איז די דייטשן געלונגען כאַפּן 506 יידן, פון וועלכע די „פיזיש געזונטע" זענען געהאַלטן געוואָרן באַזונדער פאַר דעם טראַנספּאָרט קיין פּאָניאַטאָוו (153).

עס האָט דערפאַר דער דייטשער גענעראַל נישט ראַפּאָרטירט וועגן דעם, אַז אויפן צווייטן טאָג פון דער אַקציע האָבן די דייטשן זיך אַריינ־געריסן אויפן געביט פון געוועזענעם שפּיטאָל „טשיסטע" אויף גענשע 6, וו זיי האָבן אויסגעשאָסן אַלע קראַנקע אין די בעטן, און נאכהער האָבן זיי דאָס הויז צוזאַמען מיט דעם אנשטאַלט פאַר אַפּראָוויזאַציע באַ־וואָרפן מיט באָמבעס (154).

סטראָאָפּס אָפּטיילונגען פאַרכאַפּן אויסער דעם באַדרייטנדיקע זאַפּאַסן צינד-פלעשער, גראַנאַטן, אַמוניציע, אויך מיליטערישע מונדירן (155).

אויף צומאָרגנס האָבן די אָפּעראַציעס זיך אָנגעהויבן 7 אַזייגער אינ־דערפרי. עס איז גלייך איין דייטשע קאַמפּס-גרופּע, אַ געשטאַרקטע דורך סאַפּערן און שווערע אַרטילעריע, אַרויסגעשיקט געוואָרן אויפן געביט פון די בערשטער-שאָפּן, וו עס איז פעסטגעשטעלט געוואָרן דאָס עקזיסטירן פון אַ גרויסער צאָל בונקערס און אונטערערדישע דורכגענג, פון וואַנען די אויפשטענדלער האָבן געשאָסן. סטראָאָפּ האָט באַשלאָסן אויפרייסן די טונעלן און אונטערצינדן דעם גאַנצן בלאָק. ס׳איז אונטערגעצונדן געוואָרן דער בערשטער־געביט פון אַלע זייטן. אין איין מינוט איז דער גאַנצער בלאָק געשטאַנען אין פלאַמען. דאָס איז געווען די ערשטע ריזיקע שריפה

אין געטאָ. די דייטשן האָבן גלייך אונטערגענומען שריט בכדי ניט צו דער־לאָזן פארשפרייטן זיך פון פייער אויף דער אַרישער זייט. צוליב דער מוראדיקער שריפה זענען די יידן געצוווּנגען געוואָרן צו פאַרלאָזן זייערע באַהעלטענישן (156). די גאַנצע מאַסע יידן, וועלכע די דייטשן זענען נישט אומשטאַנד געווען צו געפינען, נישט געקוקט אויף אַלע זוכענישן, האָט אין דער נאַכט פון 21טן אויפן 22טן אַפּריל פאַרלאָזט די באַהעל־טענישן אונטער די דעכער און אין די קעלערן און געפּרוּווט זיך ראַטעווען דורך אַנטלויפן פון פייער. זייער פיל מענטשן, גאַנצע משפחות, אַרומגע־כאַפּטע דורך פלאַמען זענען געשפּרונגען פון די פענצטער אויף די פון פריער אַראָפּגעוואָרפענע מאַטראַצן, אָדער וויכע מעבל־טיילן, אָדער האָבן זיך באַמיט אַראָפּלאָזן אין דער נידער מיט דער הילף פון צונויפ־געבונדענע ליילעכער און ד. גל. אַלע זענען אויפן אָרט אומגעבראַכט געוואָרן. אייניקע האָבן נאָך געפּרוּווט מיט צעבראָכענע גלידער זיך שלעפּן דורך דער גאַס צו הייזער־בלאָקן, וואָס זענען אָדער טיילווייז, אָדער אינ־גאַנצן נישט געווען אַרומגעכאַפּט דורך דער שריפה (157).

די קעמפער באַשליסן פאַר יעדן פּרייז זיך אַריינקריגן אין צענ־טראַלן געטאָ. די פלאַמען רירן אָן די קליידער, פון דעם צעגליטן שאָסיי צינדן זיך אָן די פּאָדעשוועס. צוויי אַזייגער ביינאַכט, איינער נאָכן צווייטן, אין שיך אַרומגעוויקלטע מיט שמאַטעס בכדי מען זאָל נישט הערן זייערע טריט, אונטער אַ געדיכטער באַשיסונג, אין דער העכסטער שפּאַנונג, הויבן אָן די קעמפער זיך אַריינקריגן דורך אַ קליינעם לאָך אין וואַנט, וואָס איז פון דריי זייטן באַוואַכט פון זשאַנדאַרמעריע, אוקראַינער און „גראַנאַטאָווע" פּאָליציי.

עס זענען גליקלעך אַדורכגעגאַנגען גוטמאַנס, בערלינסקיס און גרינ־בוימס גרופּן: יורעק בלאָנעס גרופּע האָט געשיצט פון הינטן. אין מאָ־מענט, ווען די ערשטע קעמפער פון דער גרופּע זענען אַרויס אויפן גאַס האָבן די דייטשן באַלויכטן דאָס אָרט. דאַן האָט ראָמאַנאָוויטש מיט אַ טרעפלעכן שאָס פאַרלאָשן דעם רעפלעקטאָר. אַלע קאַמפּס־גרופּן האָבן זיך אַזוי אַרום אַריינגעריסן אויף פראַנציסקאַנסקע 30 און תיכף אָנגעבונדן אַ קאָנטאַקט מיט דעם הויפּט־שטאַב אויף מילע 18 (158).

אויפן דריטן טאָג פון דער אַקציע זענען די דייטשע הויפּטקרעפטן געווען באַשטימט צום אָפּרייניקן די נישט־באַוווינטע טיילן פון געטאָ פון דרום ביז צפון. פאַרן צוטרעטן צו דער אָפּעראַציע, ווי ס׳האָט פייער־לעך געמאָלדן סטראָאָפּ, איז געלונגען „כאַפּן" 5.200 יידן, באַשעפטיקטע אין אונטערנעמונגען וואָס האָבן זיך געפונען אונטער דער אויפזיכט פון באַוואָפנונגס־קאָמיסאַר (די קאָ־בעטריבן), וועלכע מען האָט אונטער אַ קאָנוואָי פון דער באַוואָפנטער וואַך אָפּגעפירט צו דער באַן־סטאַציע.

חוץ דעם זענען געשאַפן געוואָרן דריי גרופּעס נישטערער, צו וועל־כע מען האָט צוגעטיילט ספּעציעלע שטורעם־גרופּן מיט דער אויפגאַבע צו אַטאַקירן און אויפרייסן באַקאַנטע בונקערס. די אָפּעראַציע האָט אָבער געמוזט איבערגעריסן ווערן צוליב דער צופאַלנדיקער נאַכט. וועגן פאַרלויף פון דעם קאַמף, וועלכער איז פאָרגעקומען, ראַפּאָרטירט קורץ סטראָאָפּ, אַז די יידן האָבן זיך באַנוצט מיט דעם זעלביקן געווער וואָס דעם פאַריקן טאָג, איבערהויפּט אויפרייס־מאַטעריאַלן פון אייגענער פּראָ־דוקציע. צום ערשטן מאָל האָבן אין דעם טאָג די דייטשן זיך אָנגעטראָפן אויפן אָנטייל פון פרויען, מיטגלידערינס פון דער „יידישער פרויען קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע (חלוצישע באַוועגונג)". לויט דעם ראַפּאָרט, זענען אין דעם קאַמף ביים אויפרייסן די בונקערס, אומגעקומען — 150 יידן און יידישע אויפשטענדלער און אַרום 80 אויפשטענדלער גופא. חוץ דעם איז די דייטשן געלונגען צו כאַפּן פינף טויזנט דריי הונדערט יידן. די איי־גענע פאַרלוסטן גיט אָן סטראָאָפּ ווי געוויינלעך אַלס זייער קליינע, אינ־גאַנצן 5 פאַרוואונדעטע (צוויי פּאָליציאַנטן, צוויי ס.ס.־לייט, איינער פון באַטאַליאָן „טראַווניק"); די דייטשן האָבן אויך פאַרכאַפּט ביקסן, רע־וואָלווערן, גראַנאַטן, אויפרייס־מאַטעריאַלן, פערד, און אויך מונדיר־טיילן פון ס.ס. (159).

אין משך פון דער גאַנצער נאַכט פון 21טן אויפן 22טן האָט מען גע־שאָסן פון די בלאָקן פון די שאָפּן, וואָס האָבן באַדאַרפט עוואַקואירט ווערן.

דעם 22טן אַפּריל האָט גענעראַל סטראָאָפּ אָנגעהויבן די אָפּעראַציעס מיט אַרויסשיקן אַן אַטאַקירנדיקע קאָלאָנע בכדי כאַפּן די יידן, וועלכע האָבן

זיך נאָך געפונען אין די הייזער-בלאָקן פון די בערשטער, וואָס זענען שוין אין גרעסטן טייל געווען אָדער פאַרברענט, אָדער נאָך געשטאַנען אין פלאַמען. דעם בלאָק, פון וועלכן די ס.ס.-לייט זענען אָנגעגריפן געוואָרן, האָבן זיי גלייך אונטערגעצונדן. די דייטשע באַנדיטן איז דאָן געלונגען אויסשיסן אַ טייל יידן, וואָס האָבן געפרוווט אַנטלויפן. זיי האָבן אויך געכאַפּט אַרום 180 יידן אין די הויפן פון בערשטער-געביט (160).

צוליב דער שריפה זענען די איינוווינער פון בונקער אויף שוו.-יער־סקאַ 28, ווו ס'האָבן זיך געפונען אַרום 80 קינדער, געצוווּנגען געווען אַרויס אויף דער ברענענדיקער גאַס. די מענטשן האָבן זיך שוין געפונען אויפן ראַנד פון משוגעת. אייניקע האָבן אָנגעהויבן שפּרינגען, שרייען, זיך וואַרפן אויף די דייטשן, וואָס האָבן אַרומגערינגלט די הייזער. אין דער לופט האָט זיך געטראָגן דער שאַרפער ריח פון געסמאַלעט מענטשלעך פלייש.

עס האָבן אויך געברענט הייזער אויף פראַנציסקאַנסקע גאַס. אין איינעם פון די הייזער (פראַנציסקאַנסקע 27) זענען האַלב נאַקעטע נשר־פים אַרומגעלאָפן אינמיטן הויף. די קוילן האָבן געפייפט פון אַלע זייטן; די יידן האָבן אויפן קול געדאַווענט. עס האָט אויך געברענט די מוראַ־נאָווסקע גאַס. די גאַסן פון צענטראַלן געטאָ זענען געווען פול מיט טויטע מענטשן, געהרגעטע פערד און ביקסן-גילזן (161).

נאָך מיטאָג האָבן די דייטשן דערוואָרבן אַ געוויסן דערפאָלג. ווי ס'האָט ראַפּאָרטירט סטראָאָפּ האָט מען געכאַפּט 1.100 יידן אויף „אויס־זידלונג", חוץ לזה זענען פאַרהאַלטן געוואָרן 203 יידן און אויפשטענד־לער, אויסער דעם זענען 16 בונקערס אויפגעריסן געוואָרן און 80 צינד־פלעשער פאַרכאַפּט געוואָרן. וואָס שייך די דייטשע פאַרלוסטן איז לויט סטראָאָפּן בלויז געפאַלן איין ס. ס.-מאַן (דערהרגעט) און איין פּאָליציי־סערזשאַנט — פאַרווונדעט אין די לונגען.

די דייטשע הויפּטקרעפטן האָבן ווייטער געפירט די אָפּרייניקונגס־אַקציע פון די נישט־באַוווינטע געטאָ-טיילן, וואָס איז אָנגעהויבן געוואָרן נאָך אין פאַריקן טאָג. אומעטום האָבן די דייטשן אָנגעטראָפן אויף אַ שטאַרקן ווידערשטאַנד, וועלכער פלעגט זיך ענדיקן מיט אויפרייסן —

דורך די סאַפּערן אַנטדעקטע — בונקערס, דערביי פּלעגן אונטער די רואי־נען אומקומען אַ גרעסערע צאָל יידן צוזאַמען מיט די אויפשטענדלער. אין אַ גאַנצער ריי פאַלן — זאָגט סטראָאָפּ — „איז איינגעזעען געוואָרן פאַר נויטווענדיק זיך באַנוצן מיט פייער בכדי אויסצורויכערן די באַנדעס, דאַ־קעגן די אַקציע פון כאַפּן די יידן וואָס האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין די קאַנאַליזאַציע־רערן האָט כמעט קיין רעזולטאַטן נישט געגעבן, צוליב דעם וואָס די יידן איז געלונגען פאַרלייגן די עפענונגען" (162).

אין די טעג פון 21טן אויפן 22טן אַפּריל זענען די דייטשע קאַמפּס־גרופּן עטלעכע מאָל אַטאַקירט געוואָרן פון אויסערן געטאָ, פון דער אַרי־שער זייט. ווי עס גיבן איינשטימיק אָן צוקערמאַן און עדעלמאַן זענען דער אַטאַקירנדיקער צד געווען די יידישע קאַמפּס־גרופּן, וואָס זענען גע־ווען צונויפגעזאַמלט אויף די געביטן פון טעבענס און שולץ, זיי האָבן באַוואָרפן די אָפּטיילונגען פון ס.ס. מיט גראַנאַטן, אין רעזולטאַט פון וועלכע עס זענען געפאַלן טויטע און פאַרוווּנדעטע. די קעמפער האָבן זיך דער עיקר באַמיט שטערן די דייטשן אין רעגולערן צופלוס פון מי־ליטער צום צענטראַלן געטאָ. פון די באַלקאָנען, פענצטער, דעכער, באַ־וואַרפן זיי מיט גראַנאַטן און באַשיסן די אויטאָס פון די ס.ס.־לייט. אין איינעם פון די טעג האָבן די קעמפער ראַזאָווסקי און שלאַמעק געוואָרפן אַ צוויי קילאָגראַמיקע באָמבע אויף אַן אַדורכפאָרנדיקן אויטאָ מיט ס.ס.־לייט, גורם זייענדיק גרויסע פאַרלוסטן ביים שונא (163).

ווען צום גענעראַל סטראָאָפּ איז דערגאַנגען די ידיעה האָט ער תיכף אַרויסגעשיקט, דעם 21טן, ספּעציעלע קאַמפּס־גרופּן אויף דער אַרישער זייט און אין איין פאַל — ווי עס ראַפּאָרטירט דער הויפּט־קאָמאַנדיר פון דער אַקציע — זענען גענומען געוואָרן אין געפאַנגענשאַפט „35 פּאָליאַקן, באַנ־דיטן־קאָמוניסטן", וועלכע די דייטשע פאַרברעכער האָבן גלייך ליקווי־דירט. אויך דעם 22טן אַפּריל איז פאָרגעקומען אַן עקזעקוציע פון עט־לעכע אויפשטענדלער, וועלכע — ווי ס'גיט איבער סטראָאָפּ — זענען אומגעקומען מיטן אויסגעשריי: „זאָל לעבן פּוילן!", „זאָל לעבן מאָסקווע!" (164).

III

די באַציאונג פון די פּאָליאַקן צו דעם יידישן אויפשטאַנד

דער אויפשטאַנד אין געטאָ האָט אין די ערשטע טעג נאָך זיין אויס-ברוך געמאַכט אַ זייער שטאַרקן איינדרוק אויף די איינוווינער פון וואַר-שע, וואָס זענען מיט אַנדערטהאַלבן יאָר שפּעטער אַליין אַרויס אין אַ העלדישן קאַמף מיט דעם זעלביקן שונא. דער העלדישער קאַמף פון די יידישע אויפשטענדלער האָט אַרויסגערופן אין די פּראָגרעסיווע קרייזן פון דער פּוילישער געזעלשאַפט עכטע סימפּאַטיע פאַר די קעמפנדיקע און מיטלייד פאַר די קרבנות פון דייטשער בעסטיאַלישקייט. גאַנץ וואַרשע האָט גערעדט וועגן די אויפטוען פון די יידישע אויפשטענדלער, וועגן זייער העלדנמוט, איבערטרייבנדיק אָפט די דייטשע מפּלות. עס זענען אַרום-געגאַנגען קלאַנגען וועגן טויזנטער געהרגעטע דייטשן, צענדליקער צעשלאָ-גענע טאַנקן (165).

צו דעם גאַסן-לידל, וואָס האָט פאַרמאָגט געגראַמטע צוויי שורות-דיקע סטראָפן:

א האַק, אַ מאָטיקע, אויף טרעפּ, אויף שטאָק
ביינאַכט מען יאָגט, מען כאַפּט בייטאָג.

א האַק אַ מאָטיקע, מעסער, טעלער
ס'פאַרשפּילט דעם קריג דער דומער מאַלער.

א האַק אַ מאָטיקע, מעסער, טעלער

די דייטשן אָבסערווירן זייער פאַרניכטונגס־אַרבעט

טראָג זיך אַף דייטש וואָס שנעלער.
איז צוגעקומען נאָך אַ סטראָפע:
אַ האַק, אַ מאָטיקע, ווישטאַ-העטאַ
יידן שיצן גוט דאָס געטאָ (166).

די גאַנצע אונטערערדישע פרעסע, אויסער דער ענדעקישער „וואָל-קאַ", איז געווען פול מיט אַנערקענונג פאַר דעם יידישן אויפשטאַנד.

„דזיען וואַרשאַווי" האָט דעם 24־טן אַפּריל געשריבן צוו. אַנד.: „מיר קאָנען נישט — נישט אויסדריקן מיטגעפיל און אכטונג פאַר דער יידישער באַפעלקערונג, וואָס האָט איבערגעריסן מיט דער פּאַסיוויטעט און פירט אַן ענערגישן, כאָטש האָפנונגסלאָזן קאַמף מיט הונדערטפאַכיק איבערוועגנדיקע כוחות פון די היטלעריסטישע הענקער"...

„מישל פּאַנסטוואָווא" (אַפּריל) האָט געשריבן: „די יידן פון אַן אומבאַהאָלפענער, געמאַרדעוועטער דורך די דייטשע פאַרברעכער סטאַדע, האָבן זיך דערהויבן צום גבורה פון אַ קעמפנדיק פאָלק. אויב נישט פאַר דער אייגענער עקזיסטענץ — ווייל אין אַנבליק פון דער אַבסאָלוטער איבערוואָג פון שונא איז עס אוממעגלעך, איז בכדי צו מאַניפעסטירן זיינע רעכט אויף נאַציאָנאַלער עקזיסטענץ. די פּוילישע געזעלשאַפט קוקט אויף דער דערשיינונג מיט אכטונג, געבנדיק זיי מאָראַלישע אונטערשטיצונג און ווינטשנדיק, אַז דער ווידערשטאַנד זאָל דויערן וואָס לענגער".

„נאָווע דראָגי" (יוני) האָט געשריבן צוו. אַנד.: „אויף די מויערן פון קעמפנדיקן וואַרשעווער געטאָ איז געהאָנגען אַ פּוילישע פאָן. די יידן האָבן באַנייט די סעפּטעמבער־טראַדיציע פון דער הויפּטשטאָט — קאַמף פאַרן כבוד — אונטער דעם צייכן פון דער פּוילישער רעפּובליק".

„פּשעז וואַלקען דאָ זוויציענסטווא" (מאַי): „...די האַלטונג פון די יידן, וואָס האָבן זיך געבאַפּט פאַר געווער... וועקט אכטונג. זיי קעמפן און שטאַרבן מיט כבוד און ערע, וואָס האָרף אַנערקענט און אונטערגעשטראָכן ווערן, נישט געקוקט אויף אַ גאַנצע ריי אונטערשידן און אַנטאַגאַניזמען, וואָס זענען אויסגעוואַקסן צווישן אונדז און זיי".

„ביולעטין אינפארמאציני" (מאי): „...דער ביז-איצטיקער פאסיווער טויט פון די יידישע מאסן האט נישט געשאפן קיין נייע ווערטן, ער איז געווען אומניצלעך. דער טויט מיט געווער אין האנט קאן אריינטראגן נייע ווערטן אין לעבן פון יידישן פאלק געבנדיק דעם פיין פון די פוילישע יידן דעם גלאנץ פון באוואפנטן קאמף פאר רעכט צום לעבן. אזוי האט פארשטאנען די פארטיידיקונג פון געטא די ווארשעווער געזעלשאפטלעכקייט, צוהערנדיק זיך מיט אנערקענונג צום געקנאל פון די סאלוועס פון די פארטיידיקער און צוקוקנדיק זיך מיט אומרו צו די פייערזיילן און רויכן פון די זיך פונאנדערוואקסנדיקע שריפות. די קעמפנדיקע בירגער פון דער פוילישער מלוכה וואס געפינען זיך אונטער די געטאווענט, זענען געווארן נענטער, מער פארשטענדלעך דער באפעלקערונג פון דער הויפטשטאט".

„פאלסקא וואלטשי" (30טער אפריל 1943): „...מיר לייענען די ביולעטינען וועגן די שלאכטן וואס קומען פאר בעת דער איצטיקער וועלטמלחמה אין אפריקע, רוסלאנד, כינע, שטילן אקעאן. דארט שטארבן אויך מענטשן, דארט זעט מען אויך העלדישקייט און פאראכטונג צום טויט, נאר דארט קעמפט מען און מען שטארבט אין אנדערע באדינגונגען. אין קאמף וואס קומט פאר הינטער די געטא-מויערן קומען אום מענטשן אנדערש. דאס איז א קאמף פון פאראורטיילטע אין שוידער פון צעווילדעוועטער בעסטיאליטעט און פארברעכן. די קאמוניקאטן פון אט-דעם שלאכט-פעלד דארפן געלייענט ווערן אויף די פראנטן פון דער קעמפנדיקער מענטשהייט, כדי דער זעלנער זאל קאנען שטאלץ זיין מיט דער ברידערלעכקייט פון געווער מיט די, וואס קומען אום מיט געווער אין האנט ערגעץ אין הייזער און גאסן פון ווארשעווער געטא. דאס פייער איבער ווארשע, טאר נישט פארגיין און פארשווינדן אן א שפור, ווייל עס וואלט דאן פארגאנגען דאס, וואס מען רופט אין לעבן העלדישקייט און עס וואלט פארשווונדן אן א שפור דער דייטשער פארברעכן, וואס שרייט צו די הימלען נאך נקמה" (167).

די צענטראלע אנפירונג פון דער באוועגונג פון די ארבעטנדיקע מאסן, האט דעם 22טן אפריל ארויסגעגעבן אן אויפרוף, אין וועלכן זי

האָט איבערגעשיקט אַ ברודערלעכן גרוס „די אַרבעטער און אַרבעטנדיקע פון יידישער אָפּשטאַמונג, וואָס האָבן אין אָנבליק פון אומפאַרמיידלעכן טויט באַשלאָסן ליבערשט אומקומען מיט געווער אין האַנט איידער זיך פּאַסיוו אונטערגעבן דעם געוואַלט". און האָט פאַרזיכערט, אַז „זייער טאַט וועט נישט פאַרגיין אָן אַן אָפּקלאַנג. ער וועט אַריין אין דער לעגענדע פון קעמפנדיקן פּוילן און וועט ווערן אַ געמיינזאַם פאַרמעגן פון די פּוילישע פאָלקסמאַסן, אַ פאַרמעגן, אַ דאַנק וועלכן עס וועט אויפגעבויט ווערן דער בנין פון דעם באַנייטן פּוילן".

אינעם אויפרוף פון זש. אָ. ב., וואָס איז אין צווייטן טאָג פון אויפשטאַנד אַדרעסירט געוואָרן צו די „פּאָליאַקן, בירגער און זעלנער פון פרייהייט", לייענען מיר צוו. אַנד.: „מיר מעגן אַלע אומקומען אין אָט דעם קאַמף, נאָר מיר וועלן זיך נישט אונטערגעבן" (168).

די שטימונגען פון דער פּוילישער באַפעלקערונג האָבן זיך אָבער גיך געענדערט. די גלייכגילטיקע מאַסן פון דער הויפּטשטאָט, די דורכשניטלעכע פאָרשטייער פון בירגערטום און אַזוי גערופענער אינטעליגענץ האָבן אָנגעהויבן זיך קרימען אויף די אומבאַקוועמלעכקייטן, אויף די אַלץ וואַקסנדיקע און זיך צעשפּרייטנדיקע איבער וואַרשע, בוכשטעבלעך פאַרטונקלענדיק די זון, קנוילן שוואַרצן רויך (169), וואָס האָט געפרעסן די אויגן און באַשווערט דאָס אָטעמען, אויף דעם אומאויפהערלעכן געקנאַל פון ביקסן, מאַשינגעווער, אַרמאַטן, אויפרייס פון גראַנאַטן און באָמבעס, אויף די קאָמוניקאַציע-שוועריקייטן.

איזאָלירנדיק דאָס געביט פון געטאָ, האָט דער שונא אָפּגעשטעלט די טראַמוויי-באַוועגונג אויף נאָווינאַרסקע. דער טראַמוויי האָט זיך באַוועגט בלויז פון מוראַנאָוו ביז זשאָליבאָזש, פון שטאָט ביז קראַשינסקי פּלאַץ. עס איז אויך אָפּגעשטעלט געוואָרן די פוסגייער באַוועגונג. פון דאַן אָן האָט דער וועג פון זשאָליבאָזש צו מיטלשטאָט געפירט דורך נאָוועמיאַסטאָ (ניי־שטאָט). מען האָט געקענט זעען גערדיכטע מאַסן, וואָס האָבן ווי אין אַ פּראָצעסיע געשפּאַנט פון דרום אויף צפון און צוריק. עס איז גלייך אַנטשטאַנען אַ נייע באַשעפטיקונג: עס זענען אויסגעוואַקסן צענדליקער פלאַטפאָרמען און וועגעלעך, וועגעלעך-דראָביניאַקעס, וועגעלעך-

קעסטלעך. פאר א מהלך פון צוויי דריי טראמווייז אפשטעלן האט מען געצאלט אזוי פיל וויפל פאר פופצן טראמוויי רייזעס. נישט געקוקט דארויף האט דער „האנדל" געבליט (170).

אין דער זעלביקער צייט ווען פון ווארשעווער צפון-ראיאן האט זיך געטראגן דער הילך פון ארמאטן-געקנאל און דאס שטעפן פון מאשין-גע-ווער — איז ערגעץ אנדערשוואו, אומעטום אין יעדער שטוב געפייערט גע-ווארן דער יום-טוב פאסכא, דעם שפעטסטן — לויט אן אויסרעכנונג פון א דייטשער צייטשריפט „די וואכע" — פאסכא-חגא אין 20טן יארהונ-דערט. אומזיסט האבן גערופן די טראנספארענטן פון די יידישע קעמפער וואס זענען געהאנגען אין דער ברייט פון גאסן: „העלפט, מיר קעמפן קעגן געמיינזאמען שונא!" די ווארשעווער גאסן זענען ווייטער געווען פול מיט דעם געוויינלעכן געפילדער. (171).

אין משך פון דער גאנצער „גרויסער וואך" (וויעלקי טידזיען) האבן געדויערט בסדרדיקע שפאצירן צו די געטא ווענט. זיי האבן נישט אויפ-געהערט אויך אין די חגא-טעג, ווען די „מאסע פון די איבערפולטע קאש-טשאלן, מיט א היים הארץ, א רוישנדיקס מיט פרילינג, מיט יונגע בלימ-לעך אין האנט איז געגאנגען צו די מויערן זעען דעם ספעקטאקל. צו דעם ווארשעווער חגא-ספעקטאקל". אין אלגעמיין האט ווייניק ווער פון זיי די יידן באדויערט. די מאסע איז געווען צופרידן בלויז דערפון, וואס דער פאראהאסטער דייטש האט א נייע שווערקייט. „אין דעם דמיון פון דורכ-שניטלעכן מענטש פון גאס האט דער עצם פאקט פון קאמף מיט א הייפל עלנטע יידן, ארויסגערופן חוזק צו דעם זיגערישן אקופאנט" (172).

מען האט גענוי אבסערווירט פון דער זייט פון שוו.-יערסקע און קראשינסקי-פלאץ די שווידער-סצענעס אין ברענענדיקן געטא, ווי אזוי הונדערטער מענטשן האבן פארענדיקט זייער לעבן שפרינגענדיק פון 3-טע און 4-טע שטאקן, ווי אזוי מוטערס האבן אויף אזא אופן געוואלט רא-טעווען זייערע קינדער פון פארברענט ווערן לעבעדיקערהייט (173).

פון מיאדאווע, פון די געסלעך פון אלטשטאט, פון אלע עקן שטאט האבן זיך מאסן געאיילט צו זעען פון דער נאענט דעם ברענענדיקן רא-יאן. טייל זענען אווקגעגאנגען מיט אראפגעלאזטע קעפ, שווייגנדיק און

שילטנדיק די שלעכטע גרויזאַמע וועלט, אָבער איינציייטיק דאַנקענדיק גאָט פאַר דער אייגענער רו (174). אין בעסטן פאַל איז צום געפיל פון טעמפן פאַסיוון שווידער צוגעקומען אַ ביסל שטאָלץ און אַכטונג. דאָרט הינטער די געטאָ-ווענט האָבן דאָך מענטשן געקעמפט נישט פאַרן לעבן — זיי האָבן געקעמפט פאַר אַ ווירדיקן, מענטשלעכן טויט (175).

ס'זענען אויך געווען אַזעלכע „וועלכע עס האָט אָהער געבראַכט דער סם פון היטלערישער פּראָפּאַגאַנדע. די האָבן דאָ געהאַט דעם אמתן געווס. ס'איז שווער צו גלויבן אָבער ס'איז דאָך אַ פאַקט..." אויף קראַשינסקי פּלאַץ אין געדיכטן רויך פון דערנעבן ברענענדיקע מויערן — האָבן זיך געדרייט קאַרוזעלן באַהאָנגען מיט מענטשן. דערנעבן זענען געפלויגן אין דער הויך איבער פאַרקוילטע רואינען, — שיפּל־הוידאַלקעס (176).

די דייטשן האָבן אויף אַ כיטרע אופן אויסגענוצט דעם נייגיר פון דעם וואַרשעווער ערב־רב און האָבן זיי דערלויבט שטיין נעבן די מאַשין־געווער נעסטן. בשכנות פון פאַליאַקן האָבן זיי זיך געפילט זיכערער (177).

אין משך פון גאַנצן טאָג האָבן זיך געזאַמלט מענטשן ביי די געטאָ־ווענט. אייניקע זענען אַוועקגעגאַנגען. אַנדערע זענען געקומען. „זיי האָבן געקוקט, גערעדט, באַדויערט, — דערציילט אַ באַקאַנטער שרייבער — זיי האָבן באַדויערט די סחורות, די מאַיאָנטקעס, דאָס גאָלד, דאָס לעגענדאַרע גאָלד און קודם כל די ווינונגען, הייזער, „די שענסטע הייזער". מ'האָט געטענהט: ס'האָט דער „קעניג" היטלער ניט געקאָנט אויף אַן אַנדער אופן לעזן דאָס יידן־פּראָבלעם". די פייער זיילן איז געווען צו זעען אין יעדן ווינקל פון שטאָט און אין יעדער צייט פון מעת־לעת. וועגן דעם אַלעם, וועגן קינדער, וואָס ווערן לעבעדיקערהייט פאַרברענט, האָט מען געזאָגט: „דאָס איז אין געטאָ" — און מען האָט זיך באַרואיקט... דאָס געטאָ האָט געברענט און מענטשן האָבן געזאָגט: „וואָס פאַרא גליק, וואָס ס'איז קיין ווינט נישטאָ, אַנדערש וואָלטן אויך אונדזערע הייזער פאַרברענט געוואָרן" (178). עס האָבן זיך אויך געהערט שטימען פון אַזאַ אַרט: „גוט וואָס נישט מיט אונדזערע הענט".

דעם 5טן מאַי האָט דער פּרעמיער פון דער פּוילישער רעגירונג, גע־

נעראַל סיקאָרסקי, געהאַלטן אַ רעדע אין לאָנדאָנער ראַדיאָ צו דער פּויליי־שער באַפעלקערונג אין לאַנד, זאָגנדיק וועגן דער פאַרטיידיקונג פון געטאָ אָט וואָס: „די באָמבן-אויפרייסן, שאָסן, שריפות דויערן טאָג און נאַכט. עס געשעט דאָס גרעסטע פאַרברעכן אין דער געשיכטע פון דער מענטשהייט. מיר ווייסן, אַז איר העלפט די פאַרפייניקטע יידן, ווי איר קענט נאָר. איך דאַנק אייך, ברידער, אין מיין אייגענעם נאָמען און אין נאָמען פון דער רעגירונג. איך בעט אייך זיי געבן יעטוועדע הילף, און איינצייטיק קעמפן קעגן דער שוידערלעכער מערדעריי״ (179).

צום באַדויערן איז דער אַפּעל צום געוויסן נישט דערהערט געוואָרן. „מיר דאָ אויפן אָרט — זענען די ווערטער פון אן עד ראיה — האָבן געזען ס'אַרע קליינע נישטיקע, נישט שטאַנדהאַפטיקע זאַך עס איז דאָס געוויסן. די אויפרייסן האָבן אויפגעטרייסלט די ערד, די גאַסן, אָבער נישט די מענטשן״.

אויף אַזוי ווייט איז דעם שונא געלונגען צו פאַנגען די מוחות, באַ־ווירקן אין דער ערשטער ריי די ניי־געבאַקענע סוחרים און הענדלער. נישט אומזיסט האָבן ריזיקע הילכערס אויף אַלע פּלעצער און גאַסן־ראָגן פיר מאָל אין טאָג אָנגעגעבן אַלץ נייע פּרטים וועגן קאַטינער פאַרברעכן, אינ־סינואירנדיק, אַז די שעפער פון קאַטין זענען די יידן. אין אייניקע ציי־טונגען פון פּויזן און פּאָמערן האָט זיך אפילו באַוויזן אַ ידיעה, אַז די פּאָליאַקן אויפגעבראַכטע צוליב קאַטין האָבן זיך געוואָרפן אויפן וואַר־שעווער געטאָ. אין די שוי־פענצטער אויף קראָקעווער פּאָרשטאָט און מאַרשאַלקאָווסקע, יערזאָלימער אַלייען און ניי־וועלט האָבן די דייטשן אַרויסגעשטעלט פאָטאָגראַפיעס פון די קרבנות „פון יידיש־באָלשעוויס־טישן פאַרברעכן״. אונטער די פאָטאָגראַפיעס און עקלדיקע צייכענונגען זענען געווען צושריפטן: אַזוי מאָרדעווען יידן. אויף די ווענט און פּלויטן זענען געהאָנגען רויטע פּלאַקאַטן וואָס האָבן פאָרגעשטעלט אויפן רויטן פאָן אַ יידישן מאָנסטרום „דעם בייטש פון דער מענטשהייט״ (180).

די צביעותדיקע דייטשע פּראָפּאַגאַנדע האָט פאַרשפּרייט אָן אַ שיעור פאַלשע ידיעות, זיי האָבן דערציילט, אַז דאָס געווער וואָס יידן באַזיצן, האָבן זיי באַקומען פון סאָוויעטישע אַעראָפּלאַנען (181). אַז די

אַנטלאָפענע פון געטאָ יידן מאָרדעווען פּאָליאַקן. ליידער זענען די אַלע ידיעות, וואָס זענען אויסן געווען צו ווירקן אויף סאַמע אָפּגעשטאַנענסטע מאַסן, אָנגענומען געוואָרן פאַר אַ גוטע מטבע. צי דאַרף מען זיך נאָך דעם אַלעם וווּנדערן וואָס ס'האָבן זיך געהערט שטימען, אַז „די דייטשן האָבן צוניסט געמאַכט די אַקציע פון די יידן קעגן אונדז (פּאָליאַקן)" (182). בעת אַ סאָוויעטישן לופט־אָנגריף, ווען וועלכן עס וועט שפּעטער זיין אַ רייד, ווען ס'האָט געפלאַקערט דער פלאַם פון דעם דורך די דייטשן אונטערגעצונדענעם יידישן ראַיאָן, האָבן אייניקע אויסגעדריקט זייער פאַרדאַכט, אַז די יידישע אויפשטענדלער וואַרפן ליכט־ראַקעטעס, בכדי אָנצווייזן די פליער די סאַמע פילבאַרסטע פונקטן פון דער הויפּטשטאָט (183).

און ס'איז נייטיק געווען אַ פאַנאַטיש גלויבן „נישט בלויז אין דער שעדלעכקייט פון די יידישע עלעמענטן", נאָר מער, אין דער גרויזאַמער געפאַר, דעמאָנישער קראַפט פון דער יידישער סטיכיע, בכדי צו קאָנען זיך בלויז גלייכגילטיק צוקוקן צו דער גרעסטער מאַרטירעריי אין דער וועלט־געשיכטע".

אָט דער דורך דורות איינגעוואָרצלטער האַס איז געווען די סיבה דערפון, וואָס — רעדנדיק מיט די ווערטער פון אַ פּאָעט — „די זעלביקע מענטשן, וואָס זענען אין טאָג־טעגלעכן לעבן געווען נישט אָן טוגנטן און מעלות, וואָס האָבן ליב געהאַט זייערע נאָענטע, וואַרשע און דאָס פאָטערלאַנד, האָבן אין מאָמענטן, וועלכע האָבן געדאַרפט אַרויסרופן טרערן ביי אַ שטיין אפילו, זיך פאַרשלאָסן אין בייזן האַס, אין בלינדן אַבערגלויבן" (יאַסטרון).

אָן אויפמערקזאַמער אָבסערוואַטאָר ווי אַזוי די שילער און שילערינס אין די אומלעגאַלע שול־קאָמפּלעטן אויף זשאָליבאָזש און פּראַגע האָבן רעאַגירט אין דער צייט פון געטאָ־אויפשטאַנד, דערציילט, אַז די מערהייט פון דער יוגנט פון דער זשאָליבאָזשער מיטלשול, וואָס האָט פאַרמאָגט דעמאָקראַטישע טראַדיציעס האָט זיך באַצויגן צום לעצטן אַקט פון דער טראַגעדיע פון די וואַרשעווער יידן מענטשלעך, מיט מיטגעפיל און פאַרשטענדעניש. דערפאַר די ליצײ־יוגנט פון פּראַגע האָט זיך פּשוט פאַרכלי-

ניעט פון וויצן וועגן די געשעענישן הינטער די געטא־ווענט (184).

אויך די שטעלונג פון דעם אונטערערדישן פוילן צום אויפשטאנד איז ווייט נישט געווען קיין איינהייטלעכע.

אמלעבהאפטסטן האבן פארשטייט זיך רעאגירט אויף דעם אויס־ברוך פון אפריל-אויפשטאנד די פוילישע אונטערערדישע ארבעטער־אר־גאניזאציעס, וועמען דאס קעמפנדיקע געטא האט צו פארדאנקען די רע־צעפטן אויף פראדוצירן פארשידענע מינים פון גראנאטן און צינד־פלע־שער. דער שטאב פון דער פאלקס-גווארדיע (גווארדיא לודאווא) האט ארויסגעגעבן א באפעל מען זאל קומען צו הילף די יידישע קעמפער.

דער אוואנגארד פון פוילישע פאלק האט נעמלעך פארשטאנען, אז דער געטא-אויפשטאנד שטעלט מיט זיך פאר אן ארגאנישע טייל פון די אלפוילישע באפרייאונגס־קאמפן. דעריבער האבן געשפילט א וויכטיקע ראל ביים געבן הילף דעם קעמפנדיקן געטא און די יידישע קעמפער: דער פירער פון דער פוילישער ארבעטער פארטיי (פ. פ. ר.) וויעסלאוו, דער דעמאלסדיקער קאמענדאנט פון דער פאלקס־גווארדיע, בירגער פרא־נעק (גענעראל וויטאלד), בירגער סענק (פולקאוניק מאלעצקי), בירגער זענאן קלישקא, בירגער אל. קאוואלסקי, בירגערין סטעפאניא (אירענא סאוויצקא) און פיל אנדערע. דער הויפט-נערוו פון דער הילפס־אקציע פאר דעם אויפשטענדיקן געטא איז געווען דער סעקרעטאר פון דער וואר־שעווער פ. פ. ר. ארגאניזאציע נאסטעק קאוואלטשיק, דער שפעטערדי־דיקער פארטיי-סעקרעטאר אין קראקע, וואס איז דא געפאלן פון א קויל פון היטלערישע מערדער (185).

די איבערפאל-אפטיילונגען פון דער פאלקס-גווארדיע און ר. פ. פ. ס.*) האבן אין עטלעכע ערטער אטאקירט די ס. ס. און זשאנדארמעריע וואך־פאסטנס, וואס האבן ארומגערינגלט דאס ברענענדיקע געטא מיט אן אײ־זערנעם רינג (186).

אונדז זענען באקאנט א גאנצע ריי קאמפס־אקציעס פון דער פאלקס-

*) לינקער פליגל פון דער סאציאליסטישער פארטיי.

גוואַרדיע, וואָס האָבן געהאַט פאַר אַ ציל צו ליקווידירן די דייטשע פּאַט־רולן, וועלכע האָבן באַוואַכט די געטאָ-גרענעץ.

דעם 20טן אַפּריל 1943 יאָר האָט דער פירער פון אַ ספּעציעלער גרופּע („יאַצעק") זעלבסט אַטאַקירט אין די נאָכמיטאָג שעהן די באַדינונג פון אַ קוילנוואַרפער, וואָס איז אַוועקגעשטעלט געוואָרן אויף ראָג נאַוואָ־ניאַרסקע און פראַנצישקאַנסקע. פאַרבייגייענדיק נעבן אַ דייטשער וואַך האָט ער בליץ־שנעל אַפּגעגעבן עטלעכע רעוואָלווער-שאָסן, אַוועקלייגנ-דיק טויט צוויי זעלנער און צוויי „גראַנאַטאַווע" פּאָליציאַנטן, וועלכע האָבן אינפאָרמירט די דייטשן וועגן דער טרעפלעכקייט פון די שאָסן און זיי אָנגעוויזן לעבעדיקע צילן. אין דער צייט ווען די רעשט פון דער באַדי־נונג האָט זיך געראַטעוועט דורך אַנטלויפן צוזאַמען מיט דעם דערשראָ־קענעם המון פאַרבייגייער, איז „יאַצעק" רואיק נעלם געוואָרן.

אין דער זעלביקער צייט איז אונטערגעצונדן געוואָרן אויפן שטח צווישן ווארשעווער מערב-וואָקזאַל און הויפּט־וואָקזאַל אַ מיליטער-טראַנס־פּאָרט. דאָס פייער האָט פאַרניכטעט די עלעקטרישע נעץ און די וואַגאָנעס האָבן פאַרשטאָפּט דעם באַן־וועג. אָט די אַקציע האָט גורם געווען אַ צוויי־טאָגיקע דעזאָרגאַניזאַציע פון ווארשעווער באַן־באַוועגונג.

אויפן 23טן אַפּריל זענען באַשטימט געוואָרן 3 אַקציעס פון דער פאָלקס־גוואַרדיע. איינע פון זיי איז אונדז באַקאַנט. עס האָט אַ 4 פּער־זאָניקע איבערפאַל-גרופּע מיטן מיטגליד פון ווארשעווער שטאַב פון דער פאָלקס־גוואַרדיע, „גוסטאַוו" בראָש, באַוואָפנט מיט רעוואָלווערן און גראַנאַטן זיך געלאָזט 4 בייטאָג אויף אַלט-שטאָט. דאָ האָבן זיי באַוואָרפן מיט גראַנאַטן אַן אויטאָ מיט דייטשע זשאַנדאַרן און אַוועקגעלייגט אויפן אָרט 5 טויטע (187).

ווי ס'ווייזט אויס איז דעם 21טן אַפּריל אויך פאָרגעקומען אַן אָנפאַל פון אַ באַוואָפנטער גרופּע פון דער פאָלקס־גוואַרדיע אונטער דער אָנפי־רונג פון רישאַרדן אויף אַ דייטשער אַרטילעריע-נעסט אויף נאַוואָניאַרסקע גאַס. „אויפן ברוק — שרייבט ב. מאַרק — אונטער די מויערן פון ברע־נענדיקן געטאָ האָט זיך אַ גאַס געטאָן בלוט פון גוואַרדיסטן-פּאָליאַקן" (188). אָט די אַקציע האָט מסתמא געהאַט אינזינען סטראָאָפּ ווען ער

האט ראפארטירט דעם 21טן אפריל וועגן דער „טעטיקייט" פון דייטשע שטורם-גרופן, אין דעם טאג, אויף דער ארישער זייט.

ווי מיר וועלן שפעטער זען, וועט די פאלקס-גווארדיע, וועלכע האט בעת די קאמפן צוגעשטעלט די יידישע אויפשטענדלער 20 ביקסן און אמוניציע (180), שפילן אן אנגעזעענע ראל בעת דער רעטונג-אקציע פון א גרופע פון דער יידישער קאמפס-ארגאניזאציע.

די דיווערסיע-אקטן אונטער די געטא מויערן, וואס זייער ציל איז געווען אפצוציען די דייטשע קרעפטן פון קאמפס-צענטער אין געטא, די דיווערסיע-אקטן, וואס האבן גורם געווען צום באדויערן גרויסע פארלוסטן ביי די קאמפס-גרופן פון פ. פ. ר. און ר. פ. פ. ס. זענען אן שום ספק געווען אן אויסדרוק פון סאלידאריטעט מצד דער פוילישער סאציאליסטישער קאנספיראציע מיטן קעמפנדיקן געטא (190). די ידיעות וועגן די דיווערסיע-אקטן פלעגן באוווסט ווערן אין געטא און ארויסרופן אלגעמיינע פרייד. מען האט געהאפט, אז נאך דער הילף-אקציע מצד די פאליאקן וועלן קומען מיט הילף די רוסן (191).

דערפאר האט די דעלעגאטור פון דער „לאנדאנער רעגירונג" און די לאנד-ארמיי (ארמיא-קראיאווא) געפרווט פארדעקן מיט פוסטע פראזן דאס פעלן פון איר זייט פון א וועלכער עס איז פאקטישער אונטערשטיצונג (192), און — ווי ס'האט ריכטיק געשריבן די „טריבונא וואלנאשטשי" דעם 15טן מאי 1943 — „די אפיציעלע פוילישע מיליטערישע פאקטארן, וועלכע טענהן שטענדיק, אז בלויז זיי זענען בארופן צו טאט... האבן נישט רעאגירט אפילו מיט קיין איין שאס, באגנוגענדיק זיך בלויז מיט א פאר ווארעמע ווערטער אין צייטונגען". אויך דער פוילישער ראדיא אין לאנדאן האט זיך דערמאנט ערשט נאך צוויי וואכן, זייט דעם אויסברוך פון אויפשטאנד געבן א ידיעה וועגן געטא (193), הגם די, ערשטע ידיעה וועגן אויסברוך פון אפריל-אויפשטאנד האט די געהיימע פוילישע ראדיא-סטאציע „שוויט" שוין אנגעגעבן דעם 22טן אפריל, דערמאנענדיק, אז אין שלאכט איז געפאלן דער 28-יעריקער אינזש. מיבאל קלעפפיש, וועלכן מען האט ריכטיק כאראקטעריזירט אלס „זייל פון דער ווידערשטאנד-באוועגונג".

וואָס אַן אמת האָט דער באַפולמעכטיקטער פון דער רעגירונג אין לאַנד אָפּגעגעבן פאַלגנדיקע דערקלערונג וועגן דעם אויפשטאַנד אין געטאָ: „...דאָס פוילישע פאָלק וואָס איז אַדורכגעזאַפּט מיטן קריסטלעכן גייסט, אַנערקענט נישט קיין דאָפּלטע מאָראַל, מיט עקל נעמט זי אויף די אַנטי־יידישע בעסטיאַלישקייט פון די דייטשן. און ווען אין טאָג פון 19טן אַפּריל האָט זיך אין ווארשעווער געטאָ פונאַנדערגעפּלאַקערט אַ נישט גלייכער קאַמף, האָט עס מיט אַכטונג טראַקטירט די זיך העלדיש פאַר־טיידיקנדיקע יידן, און מיט פאַראַכטונג זייערע דייטשע מערדער. די פּאָ־ליטישע אָנפירונג פון לאַנד האָט אויסגעדריקט איר טיפסטע פאַראור־טיילונג פון דער דייטשער בעסטיאַלישקייט און די ווערטער פון פאַראור־טיילונג — שטרייכט זי אונטער — אויך היינט. און די פוילישע געזעל־שאַפט טוט ריכטיק, ווען זי ווייזט אַרויס צו די פאַרפאָלגטע יידן איר מיטלייד־געפיל, געבנדיק זיי הילף. אַט די הילף דאַרפן מיר זיי געבן אויך ווייטער" (194).

אַ כך פּאָליאַקן, וואָס האָבן זיך ווערבירט פון פאַרשידענע געזעל־שאַפטלעכע גרופּן, האָבן אויסגעפירט דעם באַפעל פון די אונטערערדישע מאַכט־אָרגאַנען און געגעבן הילף די צעשטויבטע קרבנות פון דער געטאָ־ליקווידאַציע (195), ווי אויך אויסגעבאַהאַלטן יידן נישט געקוקט אויף דער טויט־געפאַר. מען האָט געמורמלט אויף דער „אַרישער זייט", אַז די שטאָטישע אַרבעטער האָבן סאַבאָטירט די פאַראָרדענונגען פון דער מאַכט וועגן אָפּשליסן דעם וואַסער־צושטראָם אין געטאָ, געבנדיק אין גע־היים צו וויסן, אין אַ וועלכע ערטער מען קאָן נעמען וואַסער פון די וואַ־סערלייטונג־רערן (196).

פיל פּאָליאַקן האָבן געווייטיקט אויף זייער אוממעכטיקייט און נישט קאָנען קומען צו הילף אומקומענדיקע מענטשן.

עס דאַרף אויך באַטאָנט ווערן, אַז דער רעגירונגס־דעלעגאַט איז גע־ווען פול מיט אַנערקענונג פאַר דעם יידישן אויפשטאַנד, האָט געלויבט אין זיין ראַפּאָרט די פּרעכטיק צוגערייטע ווידערשטאַנדס־באַוועגונג און פעסטגעשטעלט, אַז די קאַמפן אין געטאָ האָבן אין משך פון דער ערשטער וואָך געטראָגן אַ בולטן כאַראַקטער פון מיליטערישע אָפּעראַציעס, אַז די

דייטשן וועלכע האָבן פאַרלוירן הונדערטער טויטע און פאַרוואונדעטע זע-נען עטלעכע מאָל פאַרטריבן געוואָרן פון געטאָ (197). הגם אין הסכם מיטן באַפעל פון הויפט־שטאַב (א. ק.) פון נאָוועמבער 1943 „וועגן געבן הילף פאַרמאַכטע געטאָס, וואָס ווילן קעמפן מיט געווער, האָבן די פוי-לישע מיליטערישע שטאַבן (א. ק.) באַדאַרפט געבן... „הילף די יידישע גרופּן, וואָס זענען אונטערגעאָרדנט דער זש. אָ. ב. און דעם יידישן קאָאָר-דיניר קאָמיטעט", דאָך — ווי ס'שרייבט אין זיין ראַפּאָרט אונטערן קעפּל „איבערבליק איבער דער טעטיקייט פון רעפעראַט פאַר יידן־ענינים" זאַק-שעווסקי — „האָט דאָס אויספירן פון דעם באַפעל... אַנגעטראָפן אויפן אומווילן פון די אָרטיקע מיליטערישע פאַקטאָרן" (198).

די אונטערערדישע רעגירונגס־קרייזן וואָס זענען געווען פאַרקוקט אויף „לאָנדאָן" האָבן פאַרנומען די שטעלונג מיט „ביקס ביים פוס" און האָבן זיך באַגנוגנט בלויז מיט שיינע פראַזן און פריינטלעכע, פאַר די אויפשטענדלער, עצות.

אין דערווירקלעכקייט האָט דער שטאַב פון אַקטיוון קאַמף (קעראָוו-ניצטווא וואַלקי טשינגנעי) זיך באַגרענעצט בעת דעם אויפשטאַנד מיט איבערשיקן ראַדיאָ־טעלעגראַמעס וועגן דער סיטואַציע, אויפן סמך פון די אינפאָרמאַציעס באַקומענע פון פאָרשטייער פון יידישע גרופּן, דורך דער פאַרמיטלונג פון ספּעציעלן יידישן רעפעראַט, אַזוי גערופענעם „רעפע-ראַט זשעגאָטאַ" ביי דער לאַנד־דעלעגאַטור.

די „נאַציאָנאַלע באַוואָפנטע כוחות" (נ. ס. ז.) האָט פאַרגומען אַן אויסגעשפּראָכן פיינטלעכע שטעלונג צו די קעמפנדיקע אין געטאָ יידן (199).

בלויז דער געזעלשאַפטלעכער אַפּאַראַט און אינטערנאַציאָנאַלער ערב-רב, וואָס דינט יעטוועדן באַלעבאָס, האָבן זיך געשאַפן פון יידישן אומ-גליק אַ מקום פון פרנסה, העלפנדיק פאַר געלט כאַפּן אַנטלויפנדיקע פון געטאָ יידן.

IV

פאַרטיזאַנישע קאַמפן און ריזיקע שריפות

די אָפּעראַציעס פון 5טן טאָג פון דער אַקציע האָבן זיך אָנגעהויבן 7 אינדערפרי ביים אָנטייל פון די זעלביקע קרעפטן, וואָס די פאַריקע טעג, אויסער 150 מאַן פון באַטאַליאָן „טראַוונִיק", וואָס זענען געשיקט גע־וואָרן אויספירן אַן אַנדערע אויפגאַבע. עס זענען אַרויסגעשיקט געוואָרן 24 שטאַרקע קאַמפּס־גרופּן צו אַזוי פיל געביטן אין געטאָ מיט ספּע־ציעלע באַפעלן. זייערע אויפגאַבן האָבן זיי באַדאַרפט אויספירן ביז 4 בייטאָג. אין רעזולטאַט פון דער אַקציע זענען גענומען געוואָרן אין גע־פאַנגענשאַפט 600 יידן און אויפשטענדלער, פון דעם זענען 200 יידן און אויפשטענדלער אויפן אָרט ליקווידירט געוואָרן, 48 באַהעלטענישן אויפגעריסן געוואָרן און ס'איז דעראָבערט געוואָרן חוץ געלט און חפצים — אויך גאַז־מאַסקעס (200).

בכדי אָפּצונאַרן די יידן, זענען די אָפּטיילונגען וואָס האָבן אָנטייל־גענומען אין די אָפּעראַציעס אינפאָרמירט געוואָרן וועגן דעם, אַז די ליק־ווידאַציע־אַקציע וועט כלומרשט פאַרענדיקט ווערן דעם זעלביקן טאָג. שוין אין די פרימאָרגן שעהן איז די פאַלשע ידיעה באַוווּסט געוואָרן די יידן. דעריבער טאַקע, אַ שעה־אַנדערהאַלבן שפּעטער, האָבן די דייטשע קאַמפּס־גרופּן אָנגעהויבן נישטערן אין די זעלביקע ערטער, וואָס האָט צום באַדויערן געגעבן געוויסע רעזולטאַטן. ס'זענען געפונען געוואָרן אַ געוויי־סע צאָל „אויפשטענדלער און יידן". פון איין הייזער־בלאָק זענען געפּאַלן שאָסן אין דער ריכטונג פון די גרענעץ־אָפּטיילן פון שונא. אַ ספּעציעלע

דייטשע קאמפס-גרופע האט אטאקירט יענעם בלאק אונטערצינדנדיק איינ־צייטיק אלע הייזער (201). די שיסעריי פון די יידן איז אויף א שטיקל צייט איבערגעריסן געווארן, כדי אין א פאסיקן מינוט א זעץ טאן מיט א קאנצענטרירט פייער אויף די דייטשן. די דייטשן האבן כמעט נישט דערגרייכט קיין שום רעזולטאטן, סטראאפס ראפארט גיט אן אויף א נעפלדיקן אופן, אז ס'איז „פארניכטעט געווארן א צאל אויפשטענדלער", וואס האבן געשאסן פון די באלקאנען.

גרויס פרייד האט אויסגעדריקט דער דייטשער קאמאנדיר פון דער ליקווידאציע-אקציע בעת ס'איז אים אנגעקומען די ידיעה, אז ס'איז בלומרשט אויפגעדעקט געווארן דער בונקער „פון דער הויפט-קווארטיר פון פ. פ. ר.", אין וועלכן די דייטשן האבן אבער קיינעם נישט געפונען, און וועלכע איז פולשטענדיק פארניכטעט געווארן.

נאך אזא צווייפלהאפטן דערפאלג האבן די דייטשן געהאט צו פאר־נאטירן אין דעם טאג, ווען זיי האבן באקומען אן אינפארמאציע וועגן דעם, אז א געוויסע צאל יידן האט זיך אריבערגעקראגן דורך די קאנא־ליזאציע-רערן אויף דער ארישער זייט, האבן די דייטשן אוועקגעשטעלט ביי א געווים הויז, וועגן וועלכן זיי האבן געהאט גענויע ידיעות פון א פארעטער, א ספעציעלע מאטאריזירטע קאמפס-גרופע, עס האט זיך אנ־געהויבן א שיסעריי אין גאנג פון וועלכער עס איז א דייטשער אויטא באווארפן געווארן מיט א צינד-פלאש און אנדערע אויפרייס מאטעריאלן. אין רעזולטאט זענען צוויי דייטשע פאליציאנטן, קאפראלן פון ס. ס. פאר־וואונדעט געווארן; די דייטשן איז ליידער געלונגען צו כאפן דריי יידן, אין דעם איין פרוי.

אין אזעלכע באדינגונגען איז זיך נישטא וואס צו וואונדערן, וואס סטראאפ ראפארטירט מיט פארביטערונג זיין עלטסטן, אז די אפעראציעס גייען ווי פון שטיין, אז עס ווערט אלץ שווערער, אז די יידישע אויפ־שטענדלער און בכלל די יידן באנוצן זיך אפט מיט כיטרע שפיצלעך; אזוי צ. ב. איז פעסטגעשטעלט געווארן, אז צוזאמען מיט די יידישע טויטע זענען אפט איבערגעפירט געווארן אויפן בית-עולם אויך לעבעדיקע מענטשן (202), וועלכע האבן זיך אויף אזא אופן ארויסגעקריגן פון געטא.

פאַר דעם פאַרענדיקן די טאָג־אָפּעראַציעס, 10 אין אָוונט, האָבן די דייטשן פעסטגעשטעלט, אַז אַרום 30 אויפשטענדלער באַהאַלטן זיך אויס אין אַ געוויסער פאַבריק (טעבענס און שולץ). היות אין דער פאַבריק האָבן זיך געפונען סחורות פון גרויסן ווערט האָט סטראָאָפּ אין פאַרשטענדיקונג מיט דערווערמאַכט באַפוילן זיי עוואַקויִרן דעם 24טן ביי־טאָג (203).

דער שטאַב פון זש. אָ. ב. האָט שוין פאַקטיש אָנהייבנדיק פון 23טן אַפּריל געביטן די טאַקטיק, וועלכע דער קאָמענדאַנט אַניעלעוויטש רופט אָן אַלס פּאַרטיזאַנישע. דריי יידישע קאַמפּס־אָפּטיילונגען האָבן באַקומען אַ באַפעל אַרויסגיין אין גאַס, פאַנגען אַ „צונג״ און געווער. עס האָט זיך שוין געמלדעט שטאַרק געלאָזט פילן דער דוחק אין גראַנאַטן, ביקסן, מאַשינגעווער און אויפרייס־מאַטעריאַלן (204).

שוין צו יענער צייט איז די לאַגע פון דער ווייט־גרעסטער טייל בונקערס געווען אַ האָפנונגסלאָזע. „בלויז יחידים — ווי עס שרייבט אַניעלעוויטש דעם 23טן אַפּריל — וועלן עס קאָנען איבערטראָגן. אַלע איבעריקע וועלן פריער אָדער שפּעטער אומקומען. זייער גורל איז אַ געחתמעטער. כמעט אין אַלע באַהעלטענישן ווו עס געפינען זיך טויזנטער מענטשן, איז אוממעגלעך אָנצוצינדן אַ ליכט, ווייל עס פעלט אויס לופט״. די אָנפירער פון אויפשטאַנד האָבן אָבער נישט פאַרלוירן דעם מוט. גרויס צופרידנקייט האָט אַרויסגערופן ביי די אויפשטענדלער די שייגע אוידיציע פון דער ראַדיאָ־סטאַציע „שוויט״ וועגן דעם יידישן אויפשטאַנד, וועלכע איז אויפגענומען געוואָרן דורך דעם אַפּאַראַט פון זש. אָ. ב.־שטאַב. „דאָס, וואָס אויסער די געטאָ־ווענט געדענקט מען וועגן אונדז — זענען געווען אַניעלעוויטשעס ווערטער אין דערמאָנטן בריוו — גיט אונדז צו כוח אין קאַמף״ (205).

עס איז פאָרגעקומען אַן איבערגרופּירונג פון די כוחות. צו יעטווידן בונקער איז צוגעטיילט געוואָרן אַ יידישע קאַמפּס־גרופּע, וואָס איר אויפגאַבע איז געווען באַשיצן גרעסערע מענטשן־קיבוצים. כמעט יעדער בונקער איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ פעסטונג. אַזוי צ. ב. האָבן צוויי זש. אָ. ב.־גרופּן (האָכבערגס און בערעקס) אַריבערגעפירט אין מיטן העלן

טאָג עטלעכע הונדערט מאַן פון אַ פאַרשאַטענעם בונקער פון מילע 37 אויף מילע 7. די פּאָזיציע, ווו עס האָבן זיך אויסבאַהאַלטן עטלעכע הונ-דערט מאַן איז געלונגען איינצוהאַלטן מער ווי אַ וואָך (206).

בסך־הכל האָבן די דייטשן דעם 23טן אַפּריל געכאַפּט 3 טויזנט 500 יידן, פון דעם האָבן 2.500 געוואָרט אויף דער אַפּטראַנספּאָרטירונג מיט דער נאָענטסטער באַן, וואָס האָט באַדאַרפט אָפּגיין צו מאָרגנס (207). פאַרמיטאָג זענען געבראַכט געוואָרן אויפן אומשלאַג־פּלאַץ די מיט-גלידער פון יידנראַט. אויפן אָרט איז דערשאָסן געוואָרן דער פּאָרזיצער פון יידנראַט אינזש. ליכטענבוים, דער וויצע פּאָרזיצער וועליקאָווסקי, א. שטאָלצמאַן און אינזש. שערעשעווסקי (208).

דער זעקסטער טאָג פון די אָפּעראַציעס האָט זיך בכיוון אָנגעהויבן שפּעטער, נעמלעך 10 אַזייגער, מיט די זעלביקע קרעפטן וואָס פריקן טאָג (ווינציקער מיט 51 ס. ס.־לייט), בכדי אָפּצונאַרן די וואַכזאַמקייט פון די יידן. ס'האָט יידער געגעבן רעזולטאַטן, וועלכע סטראָאָפּ רופט אָן באַזונדערס צופרידנשטעלנדיקע. אין דער איבערצייגונג אַז די אַקציע איז פאַרענדיקט געוואָרן, האָבן אַ סך יידן זיך געלאָזט אַריינגנאַרן אין דער פּאַסטקע, בפרט ווען 24 דייטשע קאַמפּס־גרופּן האָבן אָנגעהויבן די אַבלאַווע אין דעם טאָג נישט פון איין אויסגאַנג־פּונקט, נאָר האָבן אדורכ־געגישטערט דאָס געטאָ פון פאַרשידענע זייטן. חוץ דעם, ווי ס'האָט זיך באַרימט סטראָאָפּ, האָבן די דייטשן שוין גוט געקענט די קאַמף־מעטאָדן און גענג פון קעגנער, און האָבן דערוואָרבן דערפאַרונג אין אויסשפּירן בונקערס (209).

אין תוך גענומען הייבן די דייטשן אָן אַן ענערגישע אַקציע כדי אויסצוגעפינען יידישע בונקערס. אונטערהער־אַפּאַראַטן און גוט געשולטע פּאָליציי־הינט פאַרלייכטערן זיי די אויפגאַבע (210).

דעם 24טן אַפּריל איז אונטערגעצונדן געוואָרן דאָס הויז אויף מילע 29. דער פייער און רויך פון ברענענדיקן הויז האָבן זיך אַריינגעריסן אין קעלער. די קאַמפּס־גרופּן, וואָס האָבן זיך דאָרט געפונען, האָבן אונטער דער אָנפירונג פון לוטעק ראָטבלאַט („עקיבא") און פּאַוועל (פּ. פּ. ר.) אין דער גרעסטער אָרדענונג אַדורכגעפירט די עוואַקואַציע. נאָכדעם ווי

דאָס געטאָ אין פלאַמען

זיי האָבן זיך אַדורכגעריסן דורך דעם קאָנצענטראַציע צענטער פון די דייטשע קרעפטן, זענען יידישע קעמפער געקומען אויף מילע 9, וווהין ס'האָבן פון אַלע זייטן געשטראָמט מענטשן-מאַסן — פרויען, קינדער און זקנים, מיט זייער גאַנץ פאַרמעגן אין טאָרבעלעך אויף די פּלייצעס, מיט דער האָפענונג צו געפינען דאָ אַ מקום-מקלט פון די ברענענדיקע היימען. די צאָל מענטשן איז אַלץ געוואַקסן. ביי די שמאָלע דורכגענג, ביי די לע־בער אין וואַנט, האָבן זיך צונויפגעדריקט צוויי מענטשן־שטראָמען, „גע־יאָגטע דורך דער ווילדער סטיכיע, ביז אַלץ איז נישט פאַרוואַנדלט גע-וואָרן אין אַ ליגנדיקער מאַסע פון צונויפגעפלאָכטענע פיס, הענט, קעפ, אַ רוישנדיקע מיט געוויין פון קינדער, געשרייען פון פרויען און קרעכ-צענישן פון קראַנקע און שוואַכע" (211).

ווען די דייטשע קאַמפּס־גרופּן האָבן זיך צוריקגעקערט פון זייערע זוכענישן, האָבן זיי תיכף באַקומען אַ באַפעל — ווי עס שרייבט סטראָאָפּ — אַפּצורייניקן אַ געוויסן הייזער־בלאָק „אין דער צפון־מזרחדיקער טייל פון געטאָ". פון אַ יידישן מקור (צוקערמאַן) ווייסן מיר, אַז דאָס זענען געווען די געביטן פון טעבענס און שולץ. נעמענדיק אין אכט, אַז אין דעם הייזער-קאָמפּלעקס, האָבן זיך געפונען ווי ס'איז אויבן דערמאָנט געוואָרן, סחורות־סקלאַדן (מאַנופאַקטור) פון מיליאָנען־ווערט, איז פאַר־אָרדנט געוואָרן אַ פרייוויליקע עוואַקואַציע אויף 12 בייטאָג. דער טערמין איז אַרום 10 אינדערפרי פאַרלענגערט געוואָרן ביז 6 אין אָוונט. קיינער האָט זיך פרייוויליק נישט געמאָלדן. אַלע איינוווינער פון דעם שאָפּן־געביט האָבן זיך פונקט ווי אין צענטראַלן געטאָ געפונען אין אונטער-ערדישע בונקערס (212).

זעקס אַזייגער מיט 15 מינוט אין אָוונט האָט אַ דייטשע קאַמפּס־גרופּע פעסטגעשטעלט, אַז אַ גרויסע צאָל יידן געפינט זיך אין אָט דעם בלאָק. ווען די דייטשן זענען צוגעטראָטן צו דער ליקווידאַציע-אַקציע אויף דעם געביט, האָבן זיי גלייך אָנגעטראָפן אויף אַ פאַרביסענעם ווידער־שטאַנד. צום באַדויערן איז אוממעגלעך געווען אויסצונוצן די צוגעגרייטע מינעס, ווייל אין גאַנצן געטאָ איז שוין דאַן נישט געווען קיין עלעקטרי־שער שטראָם (213). די קעמפער האָבן זיך דאָ באַפעסטיקט אין הייזער

און אויף בוידעמער נישט צולאָזנדיק די דייטשן צו די בונקערס, באַוואָרפנדיק זיי מיט גראַנאַטן און באָמבעס (214). עס קעמפט דאָ יעדעס הויז. באַזונדערס פאַרביסענע קאַמפן זענען פאָרגעקומען אין די הייזער: נאַוואָליפקי 41, נאַוואָליפקי 64 און 67, לעשנאָ 56 און 72. אויף לעשנאָ 56 איז פּלוצלינג אָנגעגריפן געוואָרן דער קעמפער (יורעק), וואָס איז געשטאַנען אויף דער וואך, ער האָט פלינק געכאַפּט אין דער לופט דעם אין אים געצילטן גראַנאַט, און אים געשליידערט אין די ס. ס.־לייט, פון וועלכן עס קומען אום 4 מאַן (215). גענעראַל סטראָאָפּ באַפעלט דאַן אונטערצוציגדן דעם גאַנצן הייזער־בלאָק האַנדלענדיק אַזוי אַרום אין הסכם מיט דער אָנווייזונג, וואָס ער האָט באַקומען פון רייכס־פירער פון ס. ס. דורך דער פאַרמיטלונג פון העכסטן אָנפירער פון ס. ס. און פּאָליציי קריגער, לויט וועלכן דער אויפשטאַנד אין געטאָ האָט באַדאַרפט דערשטיקט ווערן „מיט דער גרעסטער שטרענגקייט און ריקזיכטלאָזיקייט". „איך האָב זיך אַלזאָ דעצידירט — האָט געשריבן סטראָאָפּ אין זיין אַלגעמיינעם ראַפּאָרט פון 16טן מאַי, — פאַרניכטן דעם יידישן באַוווינטן ראַיאָן דורך אונטערציגדן אַלע הייזער, מיט די הייזער־בלאָקן נעבן די געווערפאַבריקן איינשליסלעך" (216). אָט די פאַרניכטנדיקע פייער־אַקציע האָט זיך אָנגעהויבן פון סיסטעמאַטישן אונטערציגדן פון די שאָפּן, נאָך וועלכע ס'זענען פּלאַנמעסיק אונטערגעצונדן געוואָרן גאַנצע גאַסן, הויז נאָך הויז. אנשטאָט די דייטשן האָבן איצט געקעמפט די פלאַמען, די צווייטאָטאָריקע אַראָפּלאַנען הע 217, וואָס האָבן געוואָרפן פאַרניכטונג־ און ציגנד־באָמבעס, ווי אויך די האַרמאַטן, וואָס זענען געשטאַנען הינטער די געטאָ־ווענט (217). פון טאָג אויף טאָג איז אַלץ ענגער געוואָרן דער פייער־רינג אַרום די זיך־פאַרטיידיקנדיקע געטאָ־טיילן.

ווען די פלאַמען האָבן אַרומגעכאַפּט דעם אויבן דערמאָנטן הייזער־בלאָק לענגאויס דער גאַס, האָבן די יידן זיך געפּרוווט ראַטעווען פון פייער דורך שפּרינגען פון פענצטער און באַלקאָנען אויף די פון פריער אַרויסגעוואָרפענע בעטגעוואַנט, קאָלדרעס און ענלעכס. „נישט איינמאָל — שרייבט סטראָאָפּ — איז אונדז אויסגעקומען צו זעען, ווי די יידן און אויפשטענדלער נישט געקוקט אויף דער געפאַר פאַרברענט צו ווערן לע־

בעדיקערהייט, האָבן ליבערשט געװאָלט זיך אומקערן צו די פלאַמען, איידער ריזיקירן אַריינצופאַלן אין אונדזערע הענט. נישט איינמאָל — זענען געװען זיינע װייטערדיקע װערטער — האָבן די יידן געשאָסן כמעט ביזן סאַמע סוף פון דער אַקציע". אין אַזעלכע באַדינגונגען האָבן די סאַפערן געהאַט אויסצופירן אַ שװערע אויפגאַבע און געמוזט װען ס'איז צוגעפאַלן די נאַכט, אונטער דער שוץ פון אַ קוילנװאַרפער אַריין אין הויז, װאָס איז געװען זייער שטאַרק פאַרטיפיצירט.

די אָפּעראַציעס פון 6טן טאָג פון דער אַקציע זענען פאַרענדיקט געװאָרן 10 אַזייגער מיט 45 מינוט, און ס'זענען פאַרנומען געװאָרן 1661 יידן; 1.814 יידן האָבן זיי אַרויסגעשלעפּט פון די בונקערס, פון דעם זענען 330 דערשאָסן געװאָרן. עס זענען אויפגעריסן געװאָרן 26 בונ־קערס. אַ צאָל יידן איז אומגעקומען אין די פלאַמען און אונטער די חור־בות פון אויפגעריסענע בונקערס. די אייגענע פאַרלוסטן האָט סטראָאָפּ אָנגעגעבן, װי זיין שטייגער, זייער קליינע: 3 פאַרװוּנדעטע, אין דעם 2 ס. ס.-לייט און איינער פון באַטאַליאָן „טראַװניקי". די אַלגעמיינע צאָל ביז איצט געכאַפּטע יידן האָט סטראָאָפּ באַרעכנט אויף 25 טויזנט און ער מאַכט די השערה, אַז שוין בלויז אַ קליינע צאָל יידן און יידישע אויפשטענדלער געפינט זיך אין געטאָ. ער האָט אָבער אין זיין ענטפער אויף דער באַקומענער פאַראָרדענונג פון קריגערן מיטגעטיילט, אַז „די אָפּעראַציע פון גרויסן מאַסשטאַב" װעט דויערן ביז מאָנטיק, דעם צװייטן טאָג חגא (פּאַסכאַ — 26טן אַפּריל). װי מיר װעלן זען האָט סטראָאָפּ אין ביידע פאַלן געהאַט אַ גרויסן טעות.

די אויסגעקלעפּטע אין דעם טאָג גרויסע מעלדונגען אויף די װענט װאָס האָבן אַרומגעצאַמט דאָס געטאָ, האָבן געװאָרנט אַז יעדערער װער ס'װעט אומגעזעצלעך אַריינגיין אין געטאָ, װעט דערשאָסן װערן; האָבן געדראָט מיט טויט-שטראָף פאַר אויסבאַהאַלטן אָדער העלפן יידן (218).

דעם 25טן אַפּריל האָבן די אָפּעראַציעס זיך אָנגעהויבן איינס בייטאָג. עס זענען אַרויסגעשיקט געװאָרן 7 גרופּן אויספירער; יעדע צו 80 מאַן מיט אַן אָפיציר בראש. יעדע גרופּע האָט געהאַט אַ באַשטימטן הייזער־בלאָק און האָט װי ס'האָט געקלונגען דער באַפעל געדאַרפט אַדורכ־

געשטערן נאָכאמאָל אַלע הייזער און אויפרייסן די בונקערס. אין פאַל פון אָנטרעפן אויף אַ וועלכן נישט איז ווידערשטאַנד, אָדער אויב ס'וועט נישט געלונגען דעראָבערן דעם בונקער דאַרף מען ארויסרופן אַ שרפה. עס איז אויך אַרויסגעשיקט געוואָרן אַ ספּעציעלע דייטשע אָפּעראַטיווע־גרופּע קעגן דעם אויפשטענדלער-צענטער, וואָס האָט זיך געפונען אוי־סער די געטאָ-ווענט, אויף דער אַרישער זייט.

די אָפּעראַציעס פון זיבעטן טאָג פון דער אַקציע האָבן זיך כמעט אומעטום פאַרענדיקט מיט אַרויסרופן ריזיקע שרפות. „אין דער צייט — זענען סטראָאָפּס ווערטער — ווען די פאַבריקע נאַכט האָט מען געקאָנט זען איבערן געטאָ אַ פייער־גלאַנץ, קען מען היינט זען אַ גיגאַנטישן פייער־ים". אין אַזעלכע באַדינגונגען זענען פיל יידן געווען געצוווּנגען צו פאַרלאָזן די בונקערס, זוכנדיק רעטונג דורך אַנטלויפן. ס'זענען געכאַפּט געוואָרן לעבעדיקערהייט 1.960 יידן; לויט די אָפּגעגעבענע דערקלערונגען האָבן זיך צווישן זיי געפונען אייניקע פאַראַשוטיסטן און אויפשטענדלער, באַוואָפנטע מיט געווער פון אומבאַקאַנטן אָפּשטאַם. סטראָאָפּ איז געווען איבערצייגט אַז די געפאַנגענע אין דעם טאָג יידן, האָבן מיט זיך פאַר־געשטעלט אַ באַדייטנדיקע טייל פון די אויפשטענדלער און „פון די ני־דעריקסטע געטאָ-עלעמענטן". ער האָט נאָר באַדויערט, וואָס די צופאַלנ־דיקע נאַכט (די אַקציע איז פאַרענדיקט געוואָרן 10 ביינאַכט) האָט אים געשטערט תיכף ליקווידירן אָט די מענטשן. ער האָט געמאַכט באַמיאונ־גען צו „באַקומען אַ צוג קיין **T/II**" (טרעבלינקע 2). אין קעגנפאַל — האָבן געקלונגען זיינע ווערטער — וועט די „ליקווידאַציע אויסגעפירט ווערן אויף צומאָרגנס". 274 יידן זענען דעם 25טן אַפּריל געטויט גע־וואָרן און פונקט ווי אין די פאַריקע טעג איז אַ גרויסע צאָל יידן אומגעקו־מען אין די פלאַמען און אונטער די חורבות פון די בונקערס.

אויך אין דעם טאָג האָבן די דייטשן אָנגעטראָפן אויף אַ באַוואָפנטן ווידערשטאַנד. אַזוי צ. ב. זענען פאָרגעקומען קאַמפן צווישן שרפות און חורבות אויף מילע 6 און 7 (219). אין איין בונקער האָבן די דייטשן דעראָבערט 3 רעוואָלווערן און אויפרייס־מאַטעריאַלן (220). אין דעם זעלבן טאָג איז, ווייסט אויס, בעת דעם אונטערצינדן אַ געוויס הויז

וואָס האָט זיך געפונען נישט ווייט פון גענעראַל סטראָאָפּס שטאַב, האָט עקספּלאָדירט אַ געהיימער אַמוניציע־סקלאַד. לויט די דייטשע אָנגאַבן זענען אין דעם טאָג פאַרוואונדעט געוואָרן דריי ס. ס.־לייט און איין געשטאַפּאָוויעץ (221).

נישט קאָנענדיק פאַרענדיקן די אַקציעס אין דעם אָנגעגעבענעם טערמין; האָט סטראָאָפּ געמאָלדן, אַז ער איז געצוווּנגען אויך מאָרגן פאָרזעצן די אָפּעראַציעס, ווייל בעת די זוכונגען געפינט מען נאָך אַלץ גרויסע כמומען יידן. באַהאַנדלענדיק אין קורצן די רעזולטאַטן פון די ביז איצטיקע אָפּעראַציעס, באַמערקט סטראָאָפּ, אַז די פּאָליאַקן געפינען זיך אונטערן שטאַרקן איינדרוק פון דער אכזריותדיקייט פון די אָפּעראַציעס, וואָס זענען אַדורכגעפירט געוואָרן אויפן געביט פון געטאָ. נאָר, פירט ער אויס, די אַלגעמיינע סיטואַציע אין וואַרשע, האָט זיך קענטיק באַרואיקט זינט דעם אָנהויב פון די אָפּעראַציעס. פון דאַנען האָט סטראָאָפּ געמאַכט דעם פּריציייטיקן אויספיר, אַז אין געוועזענעם געטאָ האָבן געוווינט „באַנדיטן און טעראָריסטן", און אַז אַלע זענען פאַרניכטעט געוואָרן (222).

אויף צומאָרגנס נאָך דעם אָנהייבן די אַקציע 10 אינדערפרי, זענען די זעלביקע קאַמפּס־גרופּעס, וואָס דעם פריקן טאָג, אַרויסגעשיקט געוואָרן אין די זעלביקע געטאָ־געביטן, וואָס זיי האָבן שוין „געאַרבעט" פריער. דער ווונטש פון סטראָאָפּן איז נעמלעך געווען, אַז די גרופּן־פירער זאָלן וואָס טיפער און טיפער אַריינדרינגען אין לאַבירינט פון די בונקערס און טונעלן. כמעט יעדע דייטשע גרופּע האָט ראַפּאָרטירט איר אָנפירער, וועגן אָנגעטראָפענעם ווידערשטאַנד (223). פון ערגעץ אַנדערשוווּ איז באַוווסט, אַז יעדן טאָג האָבן די יידישע קעמפער אויף אַן אַנדער אָרט פאַרטיידיקט די באַפעלקערונג אין די בונקערס. באַזונדערס שאַרפע קאַמפן זענען פאָרגעקומען אויף נאָוואָליפּקי 41, לעשנאָ 76, 78, 74, נאָוואָליפּיע 67, 69. (224)

דער ווידערשטאַנד איז אומעטום דערשטיקט געוואָרן דורך פייער אָדער דורך אויפרייסן די בונקערס. מיט פאַרביטערונג האָט דאַן דער טעמפּער גענעראַל מודיע געווען, אַז ס׳ווערט אַלץ באַשיינפּערלעכער. אַז

איצט קומט „די רייע אויף די סאַמע האַרטנעקיקע יידן און יידישע אויפ-שטענדלער״.

מען האָט אין דעם טאָג אויפגעדעקט עטלעכע בונקערס, וועמענס איינוווינער האָבן זיך שוין נישט געפונען אין דרויסן אין משך פון דער גאַנצער צייט זינט עס האָט געדויערט די אַקציע. אין אַ רייע פאַלן זענען די איינוווינער פון די בונקערס נישט געווען אימשטאַנד זיך אַרויסקריגן אויף דער אויבערפלאַך. אַ סך איינוווינער פון די בונקערס זענען אַראָפּ פון זינען פון היץ, אויפרייסן און רויך (225).

אפילו דער ברוק האָט זיך אונטער דער ווירקונג פון דער היץ פאַר-וואַנדלט אין אַ הייסער מאַסע פון סמאָלע (226).

מען האָט אין דעם טאָג אַרעסטירט עטלעכע יידן, וואָס זענען גע-שטאַנען אין ענגן קאָנטאַקט מיט די פוילישע קעמפער און מיט זיי מיטגעאַרבעט. מחוץ פון די געטאָ־גרענעצן זענען אויך געכאַפּט געוואָרן 29 יידן.

אין משך פון טאָג זענען אונטערגעצונדן געוואָרן עטלעכע הייזער־בלאָקן. דאָס איז דער איינציקער ווירקזאַמער מעטאָד — ראַפּאָרטירט מיט פאַרביטערונג דער גענעראַל סטראָאָפּ — וואָס צווינגט „אָט די אונ־טערמענטשן״ אַרויסצוגיין אויף דער אויבערפלאַך.

סטראָאָפּ האָט אַ צעצאָרנטער אַרויסגעגעבן אַ פאַראָרדענונג וועגן תיכפדיקן עוואַקואירן די סקלאַדעס פון די אונטערנעמונגען וואָס אַרבעטן פאַר דעם מיליטער, בכדי צו ליקווידירן די אַנטלאָפענע יידן, וואָס באַ־האַלטן זיך אויס אונטער דער שוץ פון מיליטער און פאָליציי. ביי דער געלעגנהייט האָט ער אַנטדעקט, אַז אין איינעם פון די בונקערס, וווּ עס האָט זיך געזאָלט געפינען אַ ריזיקע אונטערנעמונג, זענען נישט גע-ווען כמעט קיין שום סקלאַדעס און נישט קיין סחורות. סטראָאָפּ האָט דאַן אָן שאלות און מענות תיכף פאַרמאַכט איין פאַבריק פון וועלכער מ׳האָט די יידן גלייך אַרויסגעשיקט.

דער רעזולטאַט פון די אָפּעראַציעס פון 26טן אַפּריל, וואָס זענען פאַרענדיקט געוואָרן 9 אַזייגער מיט 49 מינוט, איז געווען פאָלגנדיקער: 36 יידן האָט מען אַרויסגעשיקט, 1.330 האָט מען אַרויסגעשלעפּט פון די

בונקערס און תיכף ליקווידירט, 362 זענען געפאַלן אין קאַמף. ס'איז ביז גאָר וואַרשיינלעך, אַז אַ סך יידן זענען אומגעקומען אין די פלאַמען און אונטער די חורבות פון די 13 אויפגעריסענע בונקערס. די דייטשן האָבן אויך פאַרכאַפּט געווער, צינד־פלעשער, אויפרייס־מאַטעריאַל און באַדייטנדיקע געלט־סומען (227).

דעם 27טן אַפּריל האָבן 24 דייטשע שטורם־גרופּן אָנגעהויבן די אָפּעראַציעס 9 אַזייגער אינדערפרי, באַקומענדיק די זעלבע אויפגאַבע וואָס מיט עטלעכע טעג צוריק (228). די דייטשן האָבן באַדאַרפט אין קליינע גרופּן אַדורכזוכן דאָס גאַנצע געטאָ. די זוך־גרופּן איז געלונגען אַרויסשלעפּן פון די בונקערס 780 יידן; 115 יידן, וועלכע האָבן געשטעלט אַ ווידערשטאַנד, זענען דערשאָסן געוואָרן. די אָפּעראַציעס פון דעם טאָג זענען פאַרענדיקט געוואָרן אַרום 3 בייטאָג; בלויז אייניקע גרופּן, וואָס האָבן געפונען אַ גרעסערע צאָל בונקערס, האָבן פאַרגעזעצט די אָפּעראַציעס.

4 בייטאָג האָט אַ ספּעציעלע דייטשע קאַמפּס־גרופּע, וואָס האָט געציילט 320 אָפיצירן און זעלנער צוגעטראָטן רעווידירן דעם גרויסן הייזער־בלאָק פון ביידע זייטן ניזקע, אין דער צפון־מזרחדיקער־זייט פון געטאָ. דעם גאַנצן בלאָק נאָך דער רעזולטאַטלאָזער רעוויזיע האָבן זיי אַרומגערינגלט מיט אַ פעסטער וואַך און אונטערגעצונדן. בעת דער אַקציע איז די דייטשן געלונגען אַריינכאַפּן אין זייערע הענט אַ געוויסע צאָל יידן. ווי אַלעמאָל, אַזוי אויך דאָס מאָל, האָט וועגן דעם ראַפּאָרטירט סטראָאָפּ, זענען די יידן בעת די שריפות פאַרבליבן אין די באַהעלטענישן, וואָס זענען געווען אָדער אונטער דער ערד, אָדער אויף די בוידעמער, פאַרטיידיקנדיק זיך מיט געווער אין האַנט ביז דער לעצטער מינוט. אין דער לעצטער מינוט פלעגן זיי אַראָפּשפּרינגען אויפן ברוק אָפּט אפילו פון פערטן שטאָק, אַרויסוואַרפנדיק צוערשט בעטגעוואַנט, מאַטראַצן, און ד. גל., אָבער צום באַדויערן זענען זיי גאַנץ אָפּט אַריינגעפאַלן אין די אָרעמס פון די צעווילדעוועטע פלאַמען.

ווען גענעראַל סטראָאָפּ האָט באַקומען אַן אַנאָנימען בריוו פון וועלכן עס איז קלאָר געוואָרן, אַז אַ באַדייטנדיקע צאָל יידן געפינט זיך אויסער

די גרענעצן פון געטא, אין א בלאק וואס געפינט זיך הארט פון זיין צפון־מזרחדיקער זייט, האט ער ארויסגעשיקט א ספעציעלע קאמפס־גרופע אונטער דער אנפירונג פון ערשטן פאליציי־לייטענאנט דיעל מיט דער אויפגאבע אטאקירן אט דעם הייזער־בלאק. די דייטשן האבן אבער אנגעטראפן אויף א באוואפנטן ווידערשטאנד מצד א גרופע, וואס איז באשטאנען — לויט די דייטשע אנגאבן — פון ארום 120 מאן, שטארק באוואפנטע מיט רעוואלווערן, ביקסן, גראנאטן און מאשינגעווער. די דייטשן האבן דא געמוזט אנטרעפן אויף א ביז גאר הארטן נוס, אויב זיי האבן געמוזט די אקציע איבעררייסן מיטן אויסרייד פון דער צופאלנדיקער נאכט. ס'איז זיי בלויז געלונגען — ווי ס'שטעלט פעסט סטראָפּ — ליקווידירן 24 אויפשטענדלער און ארעסטירן 52 מאן און שפעטער ארומרינגלען די דערמאנטע הייזער, בכדי אוממעגלעך צו מאכן דאס אנטלויפן פון די אויפשטענדלער, האבנדיק בדעה אויף צומארגנס קאנטינואירן די אקציע. אין צוזאמענהאנג דערמיט זענען ארעסטירט געווארן 17 פאליאקן, צווישן זיי צוויי פוילישע פאליציאנטן, וואס האבן כלומרשט געוווסט וועגן דער עקזיסטענץ — ווי עס שרייבט סטראָפּ — פון דער באנדע. בעת דער אפעראציע האבן די דייטשן פארכאפט 3 ביקסן, 12 רעוואלווערן, א טייל פון שווערן קאליבר, 100 פוילישע גראנאטן („באנאנען"), 27 דייטשישע שטאלענע העלמען ווי אויך א געוויסע צאל דייטשע מונדיר־קאמפלעטן, וואס האבן אפילו פארמאגט בענדלעך פון „אסט־מעדאלן" און עטלעכע רייעוודיקע קוילן־לענטעס פאר מאשינגעווער, 300 קוילן א. א. וו. סטראָפּ האט געפרווט בארעכטיקן דעם דורכפאל פון דער עקספעדיציע פון דעם לייטענאנט דיעל, וועלכער האט לויט דער מיינונג פון זיין באפעלער גוט אויסגעפירט זיין פליכט מיט דעם, וואס די יידישע אויפשטענדלער זענען געווען איבערגעטאן אין דייטשע מונדירן. צווישן די אויפשטענדלער וואס מ'האט געכאפט אדער דערשאסן, האבן זיך אויך געפונען עטלעכע פוילישע קעמפער, וועמענס אידענטישקייט די דייטשן האבן פעסטגעשטעלט אויסער יעדן צווייפל.

מיט גרויס באפרידיקונג האט סטראָפּ געמאלדן זיין עלטסטן די

פריידיקע נייעס, אַז ס׳איז אים אין דעם טאָג געלונגען דעמאַסקירן און אומברענגען איינעם פון די אָרגאַניזאַטאָרן פון דער „יידיש־פּוילישער ווידערשטאַנד־באַוועגונג״.

אין אַלגעמיין איז דער אָנפירער פון דער ליקווידאַציע־אַקציע געווען ביי דער מיינונג, אַז דער אויסערלעכער אויסזען פון די אין דער לעצ־טער צייט געפאַנגענע יידן זאָגט עדות דערויף, אַז מ׳האָט דאָ צו טאָן מיט די אָנפירער פון דער גאַנצער ווידערשטאַנד־באַוועגונג. דאָס האָבן זיי שפּרינגענדיק פון פענצטער און באַלקאָנען געוואָרפן באַליידיקנדיקע אויסרופן אויפן אַדרעס פון דייטשלאַנד און היטלערן, זידלענדיק די דיי־טשע זעלנער.

די ס. ס.־לייט, וואָס האָבן זיך אַראָפּגעלאָזט אין די קאַנאַליזאַציע־רערן, פון וואַנען עס האָבן זיך אָפּט דערטראָגן הויכע קולות, האָבן דער־זען אַ גרויסע צאָל טויטע יידישע קערפּערס (229).

אַן עד־ראיה, וואָס איז אַרויס פון די רערן דעם 25טן אַפּריל קאַיאָר, אַדורכמאַכנדיק אַ שווערע וועג פון עטלעכע קלמ., וואָס האָט געדויערט ביי 6 שעה, דערציילט, אַז אין די רערן, וואָס זענען פול געווען מיט שמו־ציקער און שטינקענדיקער וואַסער פון אָפּטרימן און אָפּגוסן, האָבן זיך אויסבאַהאַלטן צענדליקער פּליטים. אין דער פינצטערניש פון די נידעריי־קע רערן זענען געלעגן אין בלאָטע צענדליקער, איינס אויפס אַנדערע, צו־נויפגעפּרעסטע מענטשן. די קינדער און קראַנקע זענען געלעגן כמעט אין באַוווסטלאָזן צושטאַנד. די אָפּגעשוואַכטע האָט מיטגעריסן דער וואַסער־שטראָם. די פאַרוווּנדעטע און אָפּגעבריטע האָבן געבלוטיקט ליגנדיק אין בלאָטע און אַנדערע האָבן איבער זיי געטראָטן (230).

אין רעזולטאַט פון די טאָג־אָפּעראַציעס, וואָס זענען רייך געווען אין אַזוי פיל געשעענישן, פון די אָפּעראַציעס וואָס זענען פאַרענדיקט געוואָרן 11 ביינאַכט, איז די דייטשן געלונגען כאַפּן 2.560 יידן, פון זיי זענען 547 דערשאָסן געוואָרן. עס איז אונדז נישט באַוווסט די צאָל יידן, וואָס זענען אומגעקומען אין די פלאַמען און אונטער די חורבות פון די בונ־קערס. די אַלגעמיינע צאָל יידן, וואָס איז ביז איצט געכאַפּט געוואָרן בעת דער ליקווידאַציע־אַקציע האָט באַטראָפן לויט די דייטשע קוועלן 31.746, די דייטשע פאַרלוסטן לויט די זעלביקע קוועלן האָבן אין טאָג פון 27טן

אפּריל באַטראָפן בלויז, דריי פּאַרוואונדעטע — צוויי ס.ס.־לייט און איינער פון באַטאַליאָן „טראַווניק" (231).

בעת די ווייטערדיקע אָפּעראַציעס, וואָס האָבן זיך אָנגעהויבן דעם 28טן אַפּריל, 10 אַזייגער אינדערפרי, האָבן 10 דייטשע שטורעם־גרופּן באַקומען אַ באַפעל אַדורכזוכן דאָס גאַנצע געטאָ. זיי האָבן אויפגעדעקט אַ געוויסע צאָל בונקערס, וואָס זענען צוגעגרייט געוואָרן נאָך אין העלפט פון 1942 יאָר. 335 יידן, זענען פון די בונקערס ארויסגעשלעפּט געוואָרן מיט גוואַלט.

ס'איז אויך, פאַרשטייט זיך, ווייטער געפירט געוואָרן די אַקציע קעגן דעם ווידערשטאַנד־צענטער פון די אויפשטענדלער אין דער צפון־מזרחדיקער טייל פון געטאָ, וואָס איז אָנגעהויבן געוואָרן אין דעם פאַריקן טאָג. די רעזולטאַטן זענען פאַר די דייטשן געווען גאָרנישט קיין פויגלדיקע. ס'איז זיי געלונגען — ווי זיי זאָגן אַליין — דערשיסן 10 אויפשטענדלער און אַרעסטירן 9, ווי אויך פאַרכאַפּן מער געווער און אַמוניציע ווי דעם פאַריקן טאָג. דאָס אַלץ, כדי צו פאַריכטן די אייגענע רעפּוטאַציע איז אין די בייטאָגיקע שעהן פון דעם זעלביקן טאָג אַרויסגעשיקט געוואָרן אַ דייטשע קאַמפּס־גרופּע צו אַן אַנדער הייזער־בלאָק, וועלכער איז בעת דער אָפּעראַציע אונטערגעצונדן געוואָרן. ערשט די פלאַמען און די ריזיקע רויך־וואָלקנס האָבן אַרויסגעטריבן — ווי עס שטעלט פעסט דער דייטשער מקור — מאַסן יידן.

אין אַ צווייטן פּונקט האָט אַ סאַפּערן־אָפיציר מיט גרויס מי אויפגעעפנט אַ בונקער, וואָס האָט זיך געפונען דריי מעטער אונטער דער ערד. פון דעם בונקער, וועלכער איז שוין גרייט געווען פון חודש אָקטאָבער 1942 און האָט פאַרמאָגט וואַסערלייטונג, בית הכסא און עלעקטרישע באַלויכטונג, האָבן די דייטשן אַרויסגעשלעפּט 274 פאַרמעגלעכסטע — ווי עס זאָגט סטראָאָפּ — און אָנגעזעענסטע יידן.

אָבער אויך אין דעם טאָג האָבן די דייטשע ליקווידאַטאָרן פון געטאָ אָנגעטראָפן אויף אַ „זייער שטאַרקן ווידערשטאַנד אין פיל ערטער". „עס ווערט מיט יעדן טאָג קלאָרער — ראַפּאָרטירט סטראָאָפּ — אַז מיר טרעפן זיך איצט אָן מיט אמתע טעראָריסטן און אַקטיוויסטן און דעריבער פאַר

ציען זיך די אָפּעראַציעס". דער רעזולטאַט פון „אַרבעטזאַמען" טאָג, װאָס האָט זיך פאַרענדיקט 10 בײנאַכט, איז לױט די דײטשע קװעלן געװען דאָס פאַנגען 1.655 מאַן, פון זײ זענען 110 געפאַלן אין שלאַכט, נישט רעכנענדיק די קרבנות פון די שריפות און באַגראָבענע אונטער די חור-בות פון די בונקערס (232). די דײטשן זענען זיך בלױז מודה אין אַ ניש-טיקער צאָל פאַרלוסטן, נעמלעך: דרײ פאַרװוּנדעטע, דערין צװײ ס. ס. לײט און אײן פּאָליציאַנט (233).

ערשט אױפן 11טן טאָג פון דער ליקװידאַציע-אַקציע, דעם 29טן אַפּריל 1943 יאָר איז סטראָאָפּ געצװוּנגען געװען מודה צו זײן, אַז די „אָפּעראַציעס פון גרױסן מאַסשטאַב" קעגן געטאָ זענען אין סאַמע ברען. די אָפּעראַציעס פון דעם טאָג, װעלכע האָבן געדױערט פון 10 פרי ביז 9 אָװנט, האָבן זיך אָנגעהױבן פון פאַרמירן זוך-גרופּן מיט אַ „ספּעציע-לער אױפגאַבע רעװידירן אָט די הײזער-בלאָקן, װאָס זענען לעצטנס אױס-געטײלט געװאָרן". אַ גרעסערע שטורעם-גרופּע איז אַרױסגעשיקט גע-װאָרן רעװידירן דעם הײזער-בלאָק פון געװעזענעם האַללמאַן-קאָנצערן און אים אונטערצינדן. ס'זענען אױפגעדעקט געװאָרן 36 גרעסערע בונקערס, פון װעלכע ס'איז די דײטשן — צוזאַמען מיט אַנדערע באַהעלטענישן און ברענענדיקע הײזער — געלונגען אַרײנכאַפּן אין זײערע הענט 2.359 ײדן, פון זײ זענען 106 געפאַלן אין שלאַכט (234). זײ האָבן דערבײ פאַר-כאַפּט 2 ביקסן, 10 רעװאָלװערן, 10 קילאָ אױפרײס-מאַטעריאַלן און אַמוניציע פון פאַרשידענעם מין. װען אײנער פון די בונקערס איז אױפ-געריסן געװאָרן, איז אײנגעפאַלן דאָס גאַנצע הױז, באַגראָבנדיק אונטער די חורבות — װי ס'האָט געשריבן סטראָאָפּ — „אַלע אױפשטענדלער". בעת דער אַנטשטאַנענער שריפה האָבן די שטאַרקע דעטאָנאַציעס װי אױך די אױסברענבנדיקע פײער-זײלן עדות געזאָגט דערױף, אַז דאָס הױז האָט פאַרמאָגט גרױסע סקלאַדן פון אַמוניציע און אױפרײס-שטאָפן.

אין דעם טאָג זענען אױפגעריסן געװאָרן עטלעכע אַרױסגענג פון די קאַנאַלן; אױך צװײ קלאַפּאַנס (פאַרמאַך-דעקלעך), װאָס זענען אױפגע-דעקט געװאָרן דורך די דײטשן אױסערן געטאָ, זענען אָדער אױפגעריסן געװאָרן, אָדער פאַרמױערט געװאָרן.

מיט צופרידנקייט האָט זיך סטראָאָפּ דערוווּסט פון די געפאַנגענע ייִדן, אַז אין די באַהעלטענישן הייבט אָן — צוליב דעם לאַנגן דויער פון דער אַקציע — אויסצופעלן שפּייז. ער האָט אויך באַקומען אינפאָרמאַציעס וועגן דעם, אַז ביינאַכט פלעגן זיך באַווייזן אין די בונקערס ייִדישע אויפשטענדלער, וואָס האָבן געטראָגן שוואַרצע מאַסקעס, אָפּט אויך פאַליאַקן, וועלכע האָבן פריער פאַרמויערט דעם אַריינגאַנג אין בונקער פון דרויסן, און האָבן געוואָרנט די ייִדן אונטער דער דראָונג פון דערשיסן, זיי זאָלן נישט אַרויסווייזן קיין שום סמנים פון לעבן ביז עס וועט נישט פאַרענדיקט ווערן די אַקציע (235).

דער פירער פון דער ליקווידאַציע־אַקציע האָט זיך געקלאָגט, אַז אייניקע פון די שאָפּן פאַרשלעפּן ווייזט אויס אָפּ בכיוון די עוואַקואַציע. אַזוי צ. ב. נישט געקוקט אויף די אינסטרוקציעס, וואָס זענען אַרויסגעגעבן געוואָרן דורך סטראָאָפּן בעת זיין וויזיט אין דער פירמע שולץ עט קאָמפּ., דעם צווייטן טאָג פון די פּאַסכאַ־חגאות, וועגן תיכּפדיקן אָנהויבן די עוואַקואַציע פון פאַבריק, וועלכע האָט געדאַרפט דויערן 3 טעג, איז אין דער הינזיכט, ביז דעם 29טן אַפּריל, גאָרנישט נישט אונטערגענומען געוואָרן.

אין דעם לעצטן טאָג פון אַפּריל האָבן די אָפּעראַציעס, וואָס האָבן זיך אָנגעהויבן 9 אינדערפרי און געדויערט ביז 9 אָוונט, זיך פאַרנומען מיט ווייטער פירן די זוכונגען אין געטאָ (236). איצט ערשט האָבן זיך די דייטשן איבערציַיגט, אַז הגם אייניקע הייזער־בלאָקן זענען אינגאַנצן פאַרברענט געוואָרן, זענען דאָך דאָרט ייִדן פאַרבליבן אין די אונטערערדישע בונקערס פון צוויי־דריי מעטער די טיף. און די „ספּעציאַליסטן" האָבן געמוזט מודה זיין, אַז זיי זענען נישט ביכולת אויפדעקן די בונקערס, סיידן ס'וועט זיי געלונגען אַרויספּרעסן ביי שוואַכערע יחידים פון צווישן די געכאַפּטע ייִדן אָנצוהערענישן אָדער אָנווייזונגען וועגן יענע בונקערס.

די דייטשן האָבן אויך פעסטגעשטעלט אויף זיכער, אַז אייניקע בונקערס זענען פאַרמאַכט געוואָרן פון דרויסן דורך די ייִדישע אויפשטענדלער, וועלכע די דייטשן זענען חושד געווען, אַז זיי ווילן דערביי מאַכן געשעפט.

סך הכל האָבן די דייטשן אין דעם טאָג אויפגעדעקט 30 בונקערס, װעלכע זענען עװאַקואירט און אויפגעריסן געװאָרן. „מיר האָבן װידער גע־כאַפּט — האָט זיך באַרימט סטראָאָפּ — אַ גרויסע צאָל אויפשטענדלער און אונטערמענטשן".

אויסער די אָפּעראַציעס פון אַדורכזוכן דעם געטאָ, װאָס פלעגן אויס־געפירט װערן דורך קלײנע אָפּטיילונגען, זענען די גרעסערע קאַמפּס־גרופּן געװען באַשעפטיקט ביים „אָפּרייניקן" און פאַרניכטן דורך פייער פאַריי־ניקטע הייזער־בלאָקן. בעת אַן אָנגריף אויף איינעם פון די בלאָקן האָט מען באַנוצט אַרטילעריע.

בסך־הכל האָט מען אין דעם טאָג געכאַפּט 1.599 יידן, פון דעם זע־גען 179 געפאַלן אין שלאַכט (237). אין דעם טאָג זענען 3.855 יידן פאַר־לאָדעװעט געװאָרן אין די װאַגאָנען. די דייטשן האָבן אויך אין דעם טאָג פאַרכאַפּט געװער און דייטשע מונדירונגס־טיילן. די דייטשע פאַרלוסטן — לויט סטראָאָפּס אָנגאַבן — האָבן באַטראָפן בלויז איין פאַרװונדעטן פאָליציאַנט.

עס איז נייטיק צו באַטאָנען, אַז אין די לעצטע טעג איז די צאָל געכאַפּטע יידן, װאָס האָבן פאַרמאָגט געװער געװען אַן ערך גרעסער װי פריער.

די דייטשע אָפּעראַציעס קעגן דעם טראַוגוט־פּאַרק האָט נישט גע־געבן קיין שום פּאָזיטיװע רעזולטאַטן.

די טונעלן װאָס זענען דעם 30־טן אַפּריל אויפגעדעקט געװאָרן האָבן די דייטשן אָדער בלאָקירט אָדער אויפגעריסן.

צום ערשטן מאָל, זייט דעם אָנהייב פון די קאַמפן האָבן די דייטשן געװאַגט אין דער נאַכט פון 12טן אויפן 13טן טאָג פון דער אַקציע אַרויס־שיקן 5 אויסשפּיר־גרופּן, יעדע צו 10 מאַן מיט אַן אָפיציר בראש, װאָס האָבן באַדאַרפט אין נישט רעגולערע צייט־אָפּשניטן פּאַטראָלירן און פעסטשטעלן די באַװעגונגען פון די יידן אין משך פון נאַכט (238). סטראָאָפּ האָט נישט געהאַט צו פאַרצייכענען קיין שום דערפאָלגן פון דער פּאַטרולירונג. אויך די פּאַטרולן פון זש. אָ. ב., אָפט איבערגעטוענע אין דייטשע מונדירן, אין שטאָלענע העלמען און שטיװל אַרומגעבונדן מיט

שמאַטעס מעסטן אַדורך ביינאַכט דאָס גאַנצע געטאָ, טרעפנדיק זיך אָפט מיט דייטשע פּאַטרולן. די צוזאַמענשטויסן טראָגן שוין דאָ אַ בולט פּאַרטיזאַנישן קאַמפּס־כאַראַקטער. די דייטשן און אוקראַינער האָבן געוויינלעך פּאַטרולירט אין גרעסערע גרופּן איינאָרדנדיק לויער־ערטער (239). איין קאַמף־עפּיזאָד פון יענער נאַכט איז אונדז באַקאַנט.

עס איז פאָרגעקומען אַזוי: צוויי ביינאַכט איז אַרויסגעשיקט געוואָרן פון בונקער אויף לעשנאָ 74 אַ קאַמפּס־גרופּע פון פּ. פּ. ר. אונטער דער אָנפירונג פון הערש קאַווע (העניעק). אין שטיוול אַרומגעוויקלטע מיט שמאַטעס האָט זיך די גרופּע באַוועגט פאָרויס דורך בוידעמער, אָנהויבנדיק פון לעשנאָ 76, — ווו עס האָט זיך געפונען אַ קאַמפּס־גרופּע אונטער דער אָנפירונג פון יהודה׳ן פון „השומר״ — צו נאָוואָליפּיע 69. קאַיאָר האָבן ביידע גרופּן אָנגעהויבן די קאַמפּס־אַקציע דורך באַוואַרפן די דייטשע אָפּטיילונג מיט גראַנאַטן און צינד־פלעשער. די לעצטע צוויי גראַנאַטן האָט קאַווע געוואָרפן אין דער ריכטונג פון די 6 אַטאַקירנדיקע ס. ס.־לייט, יהודה האָט גלייך אויפגעעפנט אַ פייער פון אַן אויטאָמאַט אַרויסלאָזנדיק אַלע 70 קוילן, כדי צו באַשיצן די זיך צוריקציענדיקע קעמפער. ביידע העלדישע אָנפירער זענען געפאַלן מיט אַ העלדן־טויט אויף די בוידעמער פון לעשנאָ 76 - נאָוואָליפּיע 69 (240).

פון די קעלער־באַהעלטענישן אויף מילע 29, ווו עס האָבן זיך געפונען גרעסערע זש. אָ. ב. גרופּן, האָט מען אַדורכגעפירט, איבערהויפּט ביינאַכט, איינצלנע אָנפאַלן אויף דייטשע פּאַטרולן. גאַנץ אָפט פלעגן די יידישע קאַמפּס־גרופּן זיך אומקערן שטאַרק איינגעשרומפּנע אין צאָל, צוליב דעם וואָס די באַהאַלטענע אין פינצטערע געסלעך דייטשן האָבן בעסער און גיכער באַמערקט די יידישע קעמפער, וועלכע זענען געווען באַלויכטן דורך דעם פייער פון די שריפות. ס׳האָט אויך אָפט געטראָפן אַז די יידישע קעמפער אין שטיוול פאַרוויקלטע אין שמאַטעס האָבן זיך אָנגעטראָפן פּנים אל פּנים מיט די דייטשן, וואָס האָבן געטראָגן גומענע שטיוול. ערשט אין דער לעצטער מינוט האָבן זיך די שונאים דערקענט און דער האָט געזיגט, ווער ס׳האָט זיך פריער געכאַפּט צום געווער (241).

די „אָפּעראַציע פון גרויסן מאַהשטאַב״, וואָס איז ווייטער געפירט

געוואָרן דעם 1טן מאַי 9 פרי, האָט זיך אָנגעהויבן פון צונויפשטעלן 10 זוך-אָפּטיילונגען; חוץ דזה איז אַ גרעסערע דייטשע קאַמפּס-גרופּע אַרויס־געשיקט געוואָרן רעווידירן אַ געוויסן הייזער־בלאָק און — ווי ס'האָט גע־קלונגען דער צוגאַב־באַפעל — אים אונטערגעצונדן (242). אין דעם בלאָק האָט זיך געפונען די באַוואָפענונגס-פאַבריק, וועלכע איז נאָך ביז איצט פולשטענדיק נישט עוואַקואירט געוואָרן.

אין רעזולטאַט פון די אָפּעראַציעס האָבן די דייטשן אין דעם טאָג געכאַפּט 1.028 יידן, פון דעם זענען 245 יידן געפאַלן אין קאַמף. ס'איז אויך געכאַפּט געוואָרן — שרייבט סטראָאָפּ — „אַ באַדייטנדיקע צאָל אויפשטענדלער און רעדל־פירער" (243). אין דעם זעלביקן טאָג זענען 7 אין אָוונט דערשאָסן געוואָרן 47 יידישע אַרבעטער, וואָס זענען געווען באַשעפטיקט אין זשאָליבאָזשער אַרבעטס-לאַגער אויף וואָלאָשציאַנסקע גאַס נומער 52 (244).

אַלע יידן וואָס זענען געכאַפּט געוואָרן דעם ערשטן מאַי זענען מיט געוואַלד אַרויסגעשלעפּט געוואָרן פון די בונקערס. קיינער האָט זיך נאָך דעם איפּדעקן די באַהעלטעניש נישט אונטערגעגעבן פרייוויליק. איין ייד וואָס איז שוין געשטאַנען אין טראַנספּאָרט, וועלכער איז גרייט געווען אָפּמאַרשירן, האָט דריי מאָל אויסגעשאָסן אין דער ריכטונג פון אַ געוויסן פּאָליציי-לייטענאַנט, ליידער האָט ער אָבער נישט געטראָפן אין ציל. אַ באַדייטנדיקע צאָל יידן האָט מען געכאַפּט אין די קאַנאַליזאַציע-רערן. די דייטשן האָבן געפירט אַ סיסטעמאַטישע אַקציע פון אויפרייסן אָדער בלאָ־קירן די אַריינגענג אין די קאַנאַליזאַציע-רערן. בעת אַט דער אַרבעט, ווען די סאַפּערן האָבן אין איין אָרט אונטערגעלייגט אַ שטאַרק געדיכטע לאַ־דונג און האָבן זיך אַ רוק געטאָן אין דער ריכטונג פון דער צונויפטרעף־עפענונג, האָט אַ ייד זיך אַרויסגערוקט פון רער, באַזייטיקט דעם צינד־שנור און צוגענומען — ווי ס'נאָטירט מיט פאַרוווּנדערונג סטראָאָפּ, — די לאַדונג. ערשט אין ווייטערדיקן לויף פון דער „אָפּעראַציע" איז די דייטשן געלונגען כאַפּן דעם ייד, וואָס האָט אַלץ נאָך געהאַלטן די לאַדונג ביי זיך.

סטראָאָפּ האָט געמוזט מודה זיין, אַז עס גייט אים צו שווער דאָס דערשטיקן דעם אויפשטאַנד, אַז זיינע מענטשן מוזן אָנווענדן אויסערגע־

וויינלעכע ענערגיע און פליים ביים אויפזוכן יידן, וואס געפינען זיך נאך אלץ אין בונקערס, גריבער און קאנאליזאציע־רערן. ער האט אבער נישט פארלוירן די האפענונג, אז ס'וועט אים געלינגען כאפן די רעשט יידן.

ס'איז אין דעם טאג אויפגעדעקט געווארן א נישט פעסטגעשטעלטע צאל טויטע קערפערס, וואס זענען געשווומען אין הויפט־קאנאליזאציע־רערן אונטערן געטא.

אויסער דעם האט די זשאנדארמעריע געכאפט נעבן ווארשע און דערשאסן 150 יידן, וועלכע ס'איז געלונגען צו אנטלויפן פון געטא. אין דעם טאג איז די אקציע פארענדיקט געווארן 10 בייגאכט (245).

שפעט ביינאכט איז פארגעקומען לויט דער איניציאטיוו פון זש. א. ב.־שטאב א פארזאמלונג געווידמעט דעם ערשטן מאי. נאך קורצע רעדעס איז געזונגען געווארן דער „אינטערנאציאנאל". „און קיינמאל נאך איז דער „אינטערנאציאנאל" נישט געזונגען געווארן אין אזעלכע אויסטערלישע, טראגישע באדינגונגען, אין אן ארט, וו עס איז אומגעקומען און עס קומט אום א פאלק" (246). דער כאראקטער געזאנג פון סאציאליסטישן ארבעטער־הימן האט ווייט געקלונגען אויסער די ווענט פון קעמפנדיקן געטא. אין אייניקע בונקערס זענען אין משך פון טאג פארגעקומען ערשטע מאי־פארזאמלונגען. אזוי צ. ב. האבן די איינוווינער פון בונקער אויף לעשנא 74, וואס האט שוין בלויז געציילט 17 מאן, פון דעם, 12 מענער און 5 פרויען, דערהערט אכט אינדערפרי דורך ראדיא די טריט פון די מארשירנדיקע צום טאקט אויף דער דעפילאדע אין מאסקווע אפטיילונגען פון דער זיגערישער רויטער ארמיי. מיט א פארכאפטן אטעם האט מען זיך צוגעהערט צום ערשטן מאי־באפעל פון סטאלינען וועגן דער גרויסער מפלה פון די דייטשן אונטער סטאלינגראד, וועגן 300 טויזנט דייטשע געפאנגענע, וועגן הונדערטער שטעט, שטעטלעך און דערפער וואס זענען באפרייט געווארן פון דעם יאך פון דער דייטשער אקופאציע. 10 אינדערפרי האט איינער פון די קעמפער געהאלטן א געלעגנהייטס־רעדע, דערמאנענדיק וועגן דעם, אז דער קאמף פון געטא „וועט אן שום ספק האבן א גרויסע היסטארישע באדייטונג נישט נאר פאר דעם יידישן פאלק, נאר פאר דער גאנצער אייראפעאישער ווידערשטאנדס־באוועגונג, וואס קעמפט

גענעראַל סטראָאָפּס פאַרבאָט אַריינצוקומען אין געטאָ

מיט דעם היטלעריזם". אַט די ווערטער האָבן געוועקט גלויבן און צוגע-געבן מוט (247). לכבוד דעם יום־טוב זענען עטלעכע יידישע קאַמפּס־גרופּן אַרויס אין דרויסן מיט דער אויפגאַבע „פאַנגען" אַ וואָס גרעסערע צאָל דייטשן (248). אַ יידישע קאַמפּס-גרופּע אויף נאַלעווקעס 47, צווישן וועלכע ס'האָט זיך געפונען טוביה באָזשיקאָווסקי איז אַרויס מיט ביקסן און שטאָלענע העלמען אין מיטן העלן טאָג. די דייטשן וואָס האָבן גע־טשאַטעוועט צווישן די חורבות איז גאָרנישט געקומען אויפן זינען, אַז אין דער צייט קענען זיך געפינען אויף דער גאַס יידישע קעמפער און האָבן זיי אָנגענומען אַלס קאַמפּס-חברים. אַט דער טעות האָט דערמעגלעכט דער יידישער קאַמפּס־גרופּע אויספירן די אויפגאַבע. אין אַ פּאַסיקן מאָ-מענט זענען די דייטשן אַטאַקירט געוואָרן און אין הסכם מיט די רע־לאַציעס פון אַ לעבנגעבליבענעם יידישן קעמפער זענען דריי דייטשן אויף אָן אָרט דערהרגעט געוואָרן (סטראָאָפּ אין זיין ראַפּאָרט פון ערשטן מאַי פאַרשווייגט דעם פאַקט, און שרייבט בלויז וועגן טויט פון איין פּאָ־ליציאַנט, וואָס איז פאַרוואונדעט געוואָרן אין פאַריקן טאָג). די רעשט דייטשן, וואָס זענען זיך בשעת מעשה פונאַנדערגעלאָפן, האָבן גלייך אָנ-געהויבן אַ געיעג פון אַלע זייטן. די יידישע קעמפער האָבן זיך בשלום צוריקגעקערט דורך די חורבות אין דער ריכטונג פון דער באַזע אויף מילע 18 (249). עס זענען פאָרגעקומען בעת דעם צוריקקער קאַמפן וועגן וועל־כע עס ראַפּאָרטירט סטראָאָפּ. די דייטשע אויספּיר־גרופּן זענען נעמ־לעך אַטאַקירט געוואָרן דורך יידן, וועלכע האָבן אונטערן שוץ פון דער נאַכט, רעדנדיק מיט דער שפּראַך פון דייטשן ראַפּאָרט „געוואַגט אַרויס־קריכן פון די באַהעלטענישן און לעכער". סטראָאָפּ פאַרזיכערט דערביי, אַז ער האָט נישט געהאַט קיין שום פאַרלוסטן. דערפאַר האָבן די יידן יאָ געליטן פאַרלוסטן (250).

אויף צומאָרגנס, דעם צווייטן מאַי, האָט די אַקציע זיך אָנגעהויבן 10 אַזייגער איינדערפרי (251) מיט אַרויסשיקן אויפן געטאָ-געביט 9 דייי־טשע זוך-גרופּן; חוץ דעם איז אַ גרעסערע דייטשע קאַמפּס-גרופּע געשיקט געוואָרן אַדורכנישטערן און פאַרניכטן דעם הייזער-בלאָק פון צוויי אַמו-ניציע־פאַבריקן „טראַנסאַוויא" און „ווישניעווסקי". כדי אויסצוגעפינען

וואָס מער בונקערס, האָבן די דייטשע „ספּעציאַליסטן" מיט זיך מיטגע־נומען אַלס וועגווייזער אייניקע יידן, וואָס זענען געכאַפּט געוואָרן דעם פּאָריקן טאָג (252), און וועלכע זענען מיט די פאַרשידנסטע ראַפינירטס־טע פּייניקונגען, געצוווּנגען געוואָרן אויסצופירן אָט די פאַרעטערישע ראָל (253). בעת די אָפּעראַציעס זענען אַרויסגעשלעפּט געוואָרן פון 27 בונ־קערס 944 יידן, דערפון זענען 235 געפאַלן אין שלאַכט. אַלע בונקערס זענען אויפגעריסן געוואָרן. ווען די פייערן האָבן אַרומגעכאַפּט דעם אויבן דערמאָנטן הייזער־בלאָק, איז די דייטשן געלונגען אַרייַנכאַפּן אין זייערע הענט 120 מאַן; אַ סך יידן זענען אומגעקומען בעתן פּראָבירן אַראָפּ־שפּרינגען פון די בוידעמער אויפן מיטן הויף. אַזוי אַרום זענען יענעם טאָג אומגעקומען אַ סך יידן פאַרצערטע דורך פייער אָדער אונטער די חורבות פון די אויפגעריסענע בונקערס. אין דעם טאָג זענען פאַרנומען געוואָרן 1.852 יידן (254).

די סאַמע געלונגענע אַקציע פון זש. אָ. ב. אין טאָג פון צווייטן מאַי איז געווען די אַטאַקע אויף אַ דייטשער גרענעץ־בריגאַדע. עטלעכע יידי־שע קעמפער זענען אומגעריכט אַרויסגעקראָכן פון אַ קאַנאַליזאַציע־עפע־נונג אויף דער אַרישער זייט און גלייך אַטאַקירט די דייטשן. די פאַר־לוסטן פון שונא האָבן דאָ באַדאַרפט זיין גרויסע, ווייל די דייטשן זעלבסט זענען זיך מודה אין 7 טויטע. ס'איז מסתמא נישט קיין צופאַל וואָס דער איבערפאַל איז פאַרגעקומען פּונקט אין דעם טאָג, ווען דער העכערער קאָמאַנדיר פון ס. ס. און פּאָליציי־אָסט, ס. ס. אָבערגרופּענפירער און פּאָ־ליציי־גענעראַל קריגער איז בייגעווען און זיך צוגעקוקט אין משך פון גאַנצן טאָג דער „אָפּעראַציע פון גרויסן מאַסשטאַב", וועלכע האָט זיך פאַרענדיקט האַלב ניין אין אָוונט.

ביינאַכט האָבן ווייטער געדויערט קאַמפן. דאָס האָבן יידישע קעמ־פער אַטאַקירט דייטשע אויסשפּיר־גרופּן, וואָס האָבן געמאַלדן סטראָאָפּן, אַז גרופּן באַוואָפנטע אויפשטענדלער האָבן פאַרביימאַרשירט דורכן געטאָ.

דעם 3טן מאַי האָבן די אָפּעראַציעס אויפן געטאָ־געביט זיך אָנגע־הויבן 9 אינדערפרי און זענען געפירט געוואָרן מיט די זעלביקע קרעפטן ווי פאָריקן טאָג. זיי האָבן גורם געווען דאָס אויפדעקן 19 גרעסערע בונ־

קערס פון וואַנען עס זענען מיט דער הילף פון גאַז אַרויסגעשלעפּט גע־וואָרן 1.392 יידן, פון וועלכע 95 זענען געפאַלן אין קאַמף. פון די געווע־זענע שאָפּן איז אויך געלונגען אַרויספירן 177 יידן. די דייטשן האָבן אויך דעראָבערט אַ דייטשע ביקס (מאָדעל 98), צוויי רעוואָלווערן (8־לער) און גראַנאַטן. דער רוב יידן האָט בעתן פאַרלאָזן די בונקערס געשטעלט אַ פאַרביסענעם באַוואָפנטן ווידערשטאַנד (255). עס איז אויך צוו. אַנד. פאָרגעקומען אַ קאַמף ביים אויפדעקן דעם בונקער אויף פראַנציסקאַנסקע 30, ווו עס האָט זיך געפונען די אָפּעראַטיווע באַזע פון די זש. אָ. ב. גרופּן, וואָס האָבן זיך אַדורכגעריסן פון בערשטער־געביט. בעת דער שלאַכט האָט זיך אויסגעצייכנט מיט קאַלטבלוטיקייט און מוט דער פירער פון דעם געביט מאַרעק עדעלמאַן, וועלכער האָט באַוויזן ראַטעווען זיין קאַמפּס־גרופּע דורך פאַרשיטן מיט גרוז דעם אַריינגאַנג אין קעלער. בעת דעם קאַמף איז געפאַלן אַדאַם שניידמיל (בערעק), אַן אויסגעצייכנטער קאָנספּיראַטאָר און קעמפער, מיטגליד פון פּרעזידיום פון בונדישן צ. ק. און הייסער פּוילישער פּאַטריאָט. ער איז נאָכן טויט באַלוינט געוואָרן מיטן העלדן־קרייץ (קזשיזש וואַלעטשניך). פיל קעמפער זענען פאַרווונדעט געוואָרן (256).

די דייטשן זענען זיך מודה געווען אין דריי פאַרוווּנדעטע ס. ס.־לייט. „אייניקע יידן און אויפשטענדלער האָבן געשאָסן איינציייטיק האַלטנדיק רעוואָלווערן אין ביידע הענט". מען האָט אויך ביי די יידישע פרויען גע־פונען רעוואָלווערן באַהאַלטן אין די הויזן. דעריבער איז אַרויסגעגעבן געוואָרן אַ באַפעל, אַז יעדער אופישטענדלער און בכלל ייד אָן אונטער־שיד פון געשלעכט זאָלן בעת דער רעוויזיע אויסגעטאָן ווערן נאַקעט.

אין דעם טאָג זענען 3.019 יידן פאַרלאָדעוועט געוואָרן אין די וואַ־גאָנעס. ניין באַנאַכט איז די אַקציע פאַרענדיקט געוואָרן.

במשך פון דער נאַכט איז פאָרגעקומען אַ לעבהאַפטע באַוועגונג פון די יידן אויף די חורבות פון פאַרברענטע גאַסן און הויפן. בכדי צו כאַפּן די יידן האָבן די דייטשע פּאַטרולן אַרומגעוויקלט זייערע שטיוול מיט שמאַטעס. ס'איז אַזוי אַרום געקומען צו אַ צוזאַמענשטויס צווישן יידן

און דייטשן בעת וועלכן ס'האָבן געזאָלט פאַלן 30 יידן. וועגן די אייגענע פאַרלוסטן גיט אָבער דער דייטשער מקור גאָרנישט אָן (257).

אויף צומאָרגנס, דעם 4טן מאַי, ווען עס האָט אויסגעשלאָגן 9 אינ־דערפרי איז אַרויסגעשיקט געוואָרן אַ דייטשע גרופע פון 61 מאַן אונטער דער אָנפירונג פון אַן אָפיציר, אַ פאַרשטאַרקטע דורך אַ סאַפּערן-אָפּטייל מיט דער אויפגאַבע אויסצוגעפינען באַהעלטענישן. ס'איז זיי געלונגען אַרויסשלעפּן פון די בונקערס 650 יידן; 188 יידן זענען געפאַלן אין קאַמף. עס האָט זיך באַקלאָגט דער גענעראַל סטראָאָפּ, אַז דאָס אויפדעקן בונקערס ווערט אַלץ מער באַשווערט און אָפט קענען זיי אויפגעדעקט ווערן אויסשליסלעך מיט דער הילף פון יידישע פאַרעטער.

די דייטשע הויפּט-קרעפטן זענען אין דעם טאָג אויסגענוצט געוואָרן אויף אַדורכזוכן און פאַרניכטן די גרויסע הייזער-בלאָקן, ווו עס האָבן זיך געפונען די פירמעס פון טעבענס, שולץ עט קאָמפּ. און אַנדערע (258). אויף דער אויפפאָדערונג, אַז אַלע די וואָס געפינען זיך נאָך אין די היי־זער זאָלן זיך גוטוויליק עוואַקואירן, האָבן זיך געלאָזט פאַנגען 456 יידן. ווען די הייזער־בלאָקן זענען שוין געשטאַנען אין פלאַמען און האָבן גע־האַלטן ביי איינפאַלן, האָט זיך אַ באַדייטנדיקע צאָל יידן באַוויזן אויף דער אויבערפלאַך, פרוונדיק זיך ראַטעווען דורך אַנטלויפן אפילו דורך די ברענענדיקע הייזער. אַן אומבאַשטימטע צאָל יידן וואָס מען האָט בעת דער שריפה געזען אויף די דעכער, איז אומגעקומען אין די פלאַמען. אַנ־דערע האָבן זיך באַוויזן אויף די העכערע שטאָקן אין דער לעצטער מינוט און קוים לעבעדיקע זענען זיי אַראָפּגעשפרונגען. בעת דער שריפה האָט אויפגעריסן אַ געוויסע צאָל פאַרמאַגאַזינירטע אַמוניציע (259).

אין די ערשטע טעג פון מאַי-חודש זענען אויך אונטערגעצונדן גע־וואָרן אַלע געביידעס בשכינות פון געטאָ. צווישן זיי דער וואַנגעלישער שפּיטאָל אויף קאַרמעליצקע גאַס, וועלכער איז עוואַקואירט געוואָרן מיט 24 שעה פריער (260).

בסך הכל האָבן די דייטשן דעם 4טן מאַי געכאַפּט 2.283 יידן, פון זיי זענען 204 דערשאָסן געוואָרן (261).

אין הסכם מיט די אָפּגעגעבענע דערקלערונגען פון אייניקע געפאַנ־

גענע יידן זענען די דייטשן געווען זיכער, אַז זיי האָבן אין דעם טאָג גע־כאַפּט „די רעגירנדיקע קערפּערשאַפט פון דער אַזוי גערופענער פּאַרטיי" (שטאַב פון זש. אָ. ב.).

סטראָאָפּ האָט זיך אַפילו באַרימט, אַז עס איז אים דעם 4טן מאַי געלונגען צו כאַפּן אַ מיטגליד פון „קאָמיטעט", וואָס האָט אָנגעפירט מיטן אויפשטאַנד. אָט דער געפאַנגענער — האָט מודיע געווען סטראָאָפּ — האָט באַדאַרפט אויף צומאָרגנס אויסגענוצט ווערן ביים אויפדעקן שטאַרק באַפעסטיקטע בונקערס, ווו עס האָבן זיך געפונען באַוואָפנטע יידן, נאָר גרונטלאָז זענען געווען די האָפענונגען פון דעם דייטשן הענ־קער. ס'איז געמלעך דערציי נישט דערגאַנגען און מ'דאַרף זיך משער זיין, אַז דער אונדז אומבאַקאַנטער קעמפער האָט ליבערשט באַשלאָסן אומקו־מען מיט אַ מאַרטירער־טויט איידער אַרויסגעבן די קאַמפּס־חברים.

דעם 5טן מאַי האָט זיך די אָפּעראַציע, וואָס איז פאַריקן טאָג אוי־בערגעריסן געוואָרן האַלב 12 ביינאַכט, אָנגעהויבן 10 אַזייגער מיט די זעלביקע קרעפטן ווי דעם פאַריקן טאָג און האָט געדויערט ביז 10 ביי־נאַכט. ביז דעם סוף פון דער „אָפּעראַציע" האָבן די דייטשע שטורעם־גרופּן אין דעם טאָג געהאַט גאָר נישטיקע רעזולטאַטן. ערשט האַרט פאַרן פאַרענדיקן די אָפּעראַציעס איז אויפגעדעקט געוואָרן נישט אַזויפיל צוליב דער דייטשער אויסשפּיר־פעיקייט, ווי צוליב פאַראַט, אַ גרעסערע צאָל בונקערס. אין רעזולטאַט דערפון זענען פאַרניכטעט געוואָרן 40 בונקערס. 1.070 יידן זענען געכאַפּט געוואָרן און 126 זענען דערשאָסן געוואָרן. די דייטשן האָבן אויך דערגאַבערט געווער און אַמוניציע. חוץ דעם זענען 2.850 יידן געכאַפּט געוואָרן אויפן געביט פון נאָך עקזיסטירנדיקן שאָפּ אויף פראַסטע כדי זיי אַרויסצושיקן.

אין אייניקע פונקטן האָבן די דייטשן אָנגעטראָפן אויף אַ באַוואָפנ־טן ווידערשטאַנד. אין אַ גאַנצער ריי פאַלן זענען די דעקלעך פון די בונ־קערס צוגעהאַלטן געוואָרן אָדער געווען פאַרקייטלט פון אינעווייניק, אַזוי אַז בלויז דורך אויסנוצן שטאַרקע לאָדונגען פון אויפרייס־מאַטעריאַלן איז די דייטשן געלונגען פאַרניכטן די בונקערס צוזאַמען מיט זייערע באַ־וווינער. די פאַרלוסטן צו וועלכע די דייטשן זענען זיך אַליין מודה שטעלן

מיט זיך פאר 2 פארווונדעטע: איין ס. ס.-מאן און איין פאליציאנט (263).

דעם 6טן מאי, האלב 10 אינדערפרי זענען די דייטשן צוגעטראטן אפרייניקן די הייזער-בלאקן, וואס זענען פארניכטעט געווארן דורך פייער דעם 4טן מאי (264). הגם עס איז שווער געווען צו דערוואַרטן, אז אין די בלאקן וועט זיך נאך געפינען א לעבעדיק וועזן, זענען אויפגעדעקט געווארן עטלעכע בונקערס, אין וועלכע עס האט געהערשט א שוידערלעכע היץ. פון די און אנדערע בונקערס, אויפגעדעקטע אין אנדערע געטא-טיילן, האט מען ארויסגעשלעפט 1.563 יידן. אין אלגעמיין האבן די דייטשן דעם טאג פארניכטעט 47 בונקערס (265). אבער אן קאמף האבן זיך די יידן אין ערגעץ נישט אונטערגעגעבן. בעת אזא צוזאמענשטויס האבן זיך די יידן באנוצט מיט דייטשע רעוואלווערן (אכטלעך) און גראַנאטן („פוילישע באנאנען"). די דייטשן זענען זיך מודה געווען, אז עפעס אן אונטערשארפירער און צוויי פאליציאנטן פון די גרענעץ-אפטיילונגען זענען שווער פארוואונדעט געווארן. איין פאליציאנט איז נאכדעם געשטארבן פון די באקומענע וואונדן.

עס האט זיך געלאזט מערקן, אז יידן, וואס האבן באוויזן זיך ארויסצוקריגן פון געטא, פלעגן זיך אומקערן מיטן ציל צו העלפן דעם קעמפנדיקן געטא אדער בכדי ארויסצוראטעווען פון דארט מענטשן. אייניקע יידן, וואס זענען ארויסגעפירט געווארן אין לובלינער קאנט אדער קיין טרעבלינקע, איז געלונגען אנטלויפן פון לאגער. זיי האבן זיך באמיט, באזארגטע מיט געווער און אמוניציע, זיך אומקערן אין ברענענדיקן ווארשעווער געטא, וואס איז געווען ארומגערינגלט מיט אן אייזערנער קייט פון וואך-פאסטנס פון ס. ס. און זשאנדארמעריע, אבער צום באדויערן פלעגן זיי געכאפט ווערן דורך די דייטשן באלד נאכן אנקומען קיין ווארשע. אין טאג פון 6טן מאי איז אויסער די גרענעצן פון געטא געכאפט געווארן א ייד, וואס איז אנטלאפן פון לובלין, ביי וועלכן מען האט געפונען א רעוואלווער (אן אכטל), ווי אויך אמוניציע און צוויי גראנאטן („באנאנען") (266).

דעם אנפירער פון דער אקציע, דעם גענעראל סטראָאפ, האט נישט

געלאָזט רוען דער געדאַנק וועגן שטאָב פון זש. אָ. ב., וועלכן ער רופט אָן אין זיין ראַפּאָרט פון דעם טאָג — „דער פּאַרטיזאַנישער דירעקטאָריאַט" פון די יידן (פּ. פּ. ר.). ער האָט נישט געקאָנט אויף זיכער פעסטשטעלן, צי איז דער שטאָב געכאַפּט און פאַרניכטעט געוואָרן. ער האָט אָבער פאַרזיכערט אין ראַפּאָרט פון 6טן מאַי, אַז ער איז שוין אויף זייגע שפּורן — וואָס עס האָט זיך צום באַדויערן, דאָס מאָל אַרויסגעוויזן אַלס אמת — און אַז ער האָפט, אַז צו מאָרגנס וועט אים באַשטימט געלונגען זיי אָפּזוכן.

כדי צו דערמעגלעכן די דייטשן דאָס מער דערפאָלגרייכע איבערנעמען און כאַפּן די יידן און אויפשטענדלער, וואָס האָבן זיך דערנענטערט צום געטאָ, איז איבערגערוקט געוואָרן אין דער טיף פון דער אַרישער זייט די געהיימע אָפּטיילונג פון דער גרענעץ־וואַך פון געטאָ.

עס איז אויך אַדורכגענישטערט געוואָרן דאָס א. ג. „קליינע געטאָ", דורך ספּעציעלע זוך־גרופּן. מ'האָט פאַרכאַפּט די יידן וואָס זענען נאָך דאָ פאַרבליבן. די פירמע טעבענס האָט באַקומען אַ פאַראָרדענונג עוואַקוירן דאָס א. ג. „קליינע געטאָ" ביזן 10טן מאַי 12 בייטאָג אין דער ביבליאָטעק (אויף טלאָמאַצקע), וועלכע איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ צייטווייליקן סקלאַד פון רוישטאָפן.

געטריבן פון פאַרלאַנג צו באַקומען די באַשטימטע דורך די דייטשן באַלוינונג אין דער גרויס פון איין דריטל פון דער געלט־סומע, וואָס וועט געפונען ווערן ביי יעדן ייד, וועלכער וועט געכאַפּט ווערן אויף דער אַרישער זייט, האָט די „גראַנאַטאָווע" פּאָליציי זיך שטאַרק באַמיט צוצושטעלן צו סטראָפּס קאַנצעלאַריע יעדן ייד, וואָס איז געכאַפּט געוואָרן אין שטאָט. נישט איינמאָל איז דאָס איר געלונגען. חוץ דעם האָט דער ס. ס. גענעראַל באַקומען אַנאָנימע בריוו וואָס האָבן אים צוגעוויזן געטאָן וועגן דעם, אַז יידן האָבן זיך אַריבערגעקראָגן אויף דער אַרישער זייט. איין אַנאָנים „האָט אַדורכגעפירט אַן אַנאַלאָגיע צווישן די מערדערייען אין קאַטינער וועלדל (אונטער סמאָלענסק) און דער ליקווידאַציע־אַקציע אין געטאָ".

ניין אַזייגער מיט 30 מינוט איז איבערגעריסן געוואָרן די אַקציע

כדי זי באגייען צומארגנס 10 אזייגער אינדערפרי. עס זענען געפּנט געוואָרן 49 בונקערס, נאָר בלויז אַ טייל יידן זענען געכאפּט געוואָרן. אַ היפּשע צאָל יידן, וואָס האָט זיך אָפּגעזאָגט ארויסצוגיין פון די באַהעלטעניש און האָט געשטעלט אַ באוואָפנטן ווידערשטאַנד, איז פארניכטעט געוואָרן בעת דעם אויפרייס פון די בונקערס. בסך-הכל זענען דורך די דייטשן געכאפּט געוואָרן אין דעם טאָג 1.019 יידן לעבעדיקערהייט, פון זיי זענען 255 דערשאָסן געוואָרן אין קאמף (267). עס זענען אויך פארגעקומען עטלעכע צוזאמענשטויסן אין אנדערע ערטער, בעת וועלכע איין ס.ס.־מאַן, ווי די דייטשן זענען אַליין מודה, איז פארוווּנדעט געוואָרן. ווי עס האָט ראַפּאָרטירט סטראָאָפּ, איז די דייטשן אין דעם טאָג באַוווּסט געווען, ווו עס געפינט זיך דער בונקער פון זש. אָ. ב.־שטאַב, וועלכן זיי האָבן אין הסכם מיטן פּלאַן באַדאַרפט צוטרעטן עפענען ערשט אויף צו מאָרגנס.

היות די יידן פלעגן ביינאַכט פארלאָזן די בונקערס, אין וועלכע עס איז צוליב דעם לאַנגן דויער פון דער אַקציע געווען אויסערגעוויינלעך דושנע, זענען די דייטשע קאמפּס-גרופּן, וואָס האָבן אָפּערירט ביינאַכט, אָפט אָנגעפאַלן אויף די יידן וואָס האָבן געזוכט אַ באַהעלטעניש אין חורבות פון אויסגעברענטע הייזער. ביי דער געלעגנהייט האָבן זיך די דייטשן איבערצייגט, אַז אַ היפּשע צאָל יידן געפינט זיך נאָך אין דעם אונטערערד פון געטאָ.

דעם 7טן מאַי איז אויפגעריסן געוואָרן אַ געוויס הויז, וואָס איז נישט געלונגען פארניכטן דורך פייער. היות די אָפּעראַציע האָט געדויערט זייער לאַנג און האָט פארשלונגען אַ גרויסן קוואַנטום אויפרייס-מאַטעריאַלן, זענען די דייטשן געקומען צום אויספיר, אַז „דער בעסטער און איינציקער מיטל צו פארניכטן יידן איז פייער" (268).

9 אַזייגער אין אָוונט איז איבערגעריסן געוואָרן די אַקציע ביז אויף מאָרגן 10 אינדערפרי. אין דער נאַכט פון 7טן אויפן 8טן האָט אַ גרופּע אין באַשטאַנד פון 10 פּערזאָן, צווישן וועלכע עס האָט זיך געפונען ט. באָזשיקאָווסקי, ארויסגעמאַרשירט פון צענטראַל־פּונקט פון זש. אָ. ב. אויף מילע 18, באַמיענדיק זיך דערנענטערן צום קאַנאַל־ארויסגאַנג אין

מרדכי אניעלעוויטש

קאָמענדאנט פון דעם געטאָ־אויפשטאנד

(אומגעקומען דעם 8טן מאי 1943)

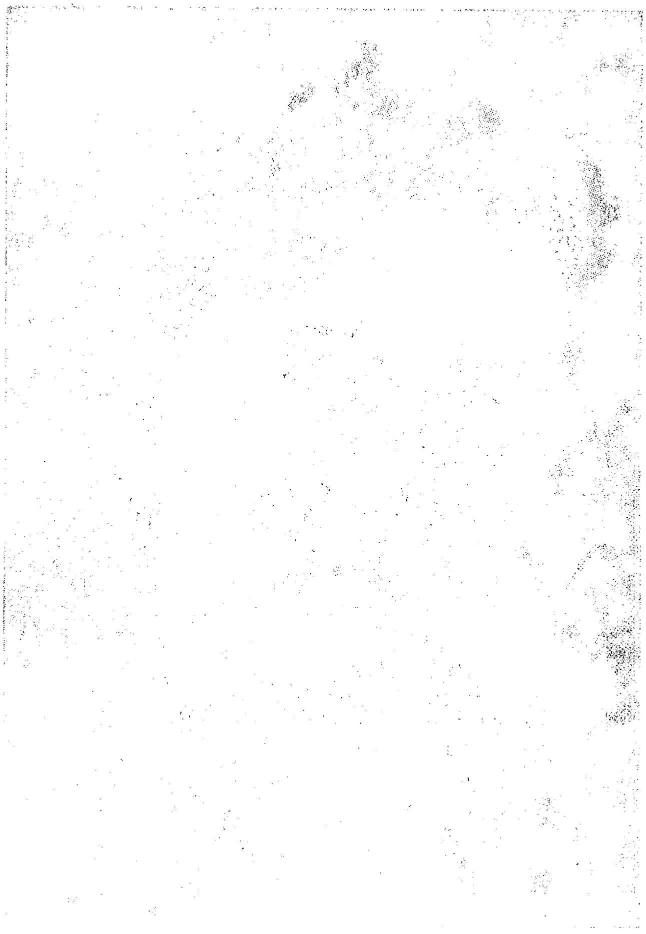

דער זייט פון סמאָטשע גאַס. דאָ האָט זיי אָנגעהויבן שטאַרק באַשיסן אַ דייטשער פּאַטרול. צוריקציענדיק זיך, איז די גרופּע ווידער אַטאַקירט געוואָרן אויף וואָלינסקע גאַס דורך באַהאַלטענע — צווישן די חורבות — דייטשן, וואָס האָבן געעפנט אַ פייער פון אַלע זייטן. דער קאַמף האָט געדויערט אַ שעה צייט און בלויז 7 קעמפער איז געלונגען זיך אַריינקריגן אויף מילע 18 — צווישן זיי זענען 4 געווען שווער פאַרוווּנדעט. דריי קעמפער, וואָס האָבן זיך פאַרטיידיקט אַ גאַנצע נאַכט, איז ערשט געלונגען נאָך 20 שעה ראַנגלענישן צווישן חורבות און גרוז זיך אומקערן אויף מילע 18, נאָר צום באַדויערן האָט שוין דאַן נישט עקזיסטירט די לעצטע פּאָזיציע פון זש. אָ. ב. (269).

דעם אַכטן מאַי איז ווידעראַמאָל דאָס גאַנצע געטאָ אַדורכגעניש־טערט געוואָרן (270). עס איז שוין פאַר דעם טעמפּן קאָפּ פון גענע־ראַל סטראָאָפּ נישט געווען צו באַגרייפן, ווי אַזוי, רעדנדיק מיט זיין נישט איבערקלייבערישן סטיל, „אונטערמענטשן, באַנדיטן (אויפשטענדלער) און טעראָריסטן בלייבן נאָך אַלץ אין די באַהעלטענישן, אין וועלכע עס הערשט צוליב די שריפות אַ היץ נישט איבערצוטראָגן”.

אין דעם טאָג איז די דייטשן געלונגען, ווי זיי האָבן דערציילט אין ראַפּאָרט פון 7טן מאַי, אַרומרינגלען די הויפּט־באַהעלטעניש פון זש. אָ. ב.־שטאַב און אַריינבאַקומען אין זייערע הענט 60 גוט־באַוואָפנטע אויפשטענדלער. דער פאַרביסענער קאַמף, וואָס איז דאָ פאָרגעקומען האָט געדויערט צוויי שעה. ווען די דייטשן האָבן זיך איבערצייגט, אַז ס'וועט זיי נישט געלינגען דעראָבערן דעם בונקער האָבן זיי אַהין אַריינגעוואָרפן אַ רויך־באָמבע (271), און האָבן אויך פאַרלייגט אין פאַרשידענע ערטער גרויסע לאָדונגען מיט אויפרייס־מאַטעריאַלן (272). "ווער עס איז נישט פאַרסמט געוואָרן דורך גאַז, דער באַגייט זעלבסטמאָרד, בכדי נישט אַריינ־פאַלן לעבעדיקערהייט אין די הענט פון די דייטשן. לוטעק ראָטבלאַט האָט צוערשט דערשאָסן זיין מוטער און שוועסטער און נאָכהער זיך. רות האָט אין זיך געשאָסן 7 מאָל. אויף אַזאַ אופן זענען אומגעקומען 80 פּראָצענט פון די פאַרבליבענע קעמפער פון זש. אָ. ב. צווישן זיי דער קאָמענדאַנט אַניעלעוויטש” (273). סטראָאָפּ ראַפּאָרטירט מיט טריומף, אַז ס'איז די

דייטשן געלונגען צו כאפן און ליקווידירן דעם קאמענדאנט פון זש. א. ב. און זיין שטאב-שעף, אז אין בונקער אין וועלכן ס'האבן זיך געפונען 200 יידן האט מען געכאפט 60 און אז 140 האט מען פארניכטעט צוליב דער שטארקער ווירקונג פון דער רויך-באמבע, אדער דורך דעם אויפרייס פון די לאדונגען (274).

בלויז די רעשטלעך פון די קעמפער, וואס האבן זיך ווי דורך א נס גערעטעוועט פון בונקער האבן זיך פאראייניקט מיטן שארית־הפליטה פון דער בערשטער־אפטיילונג, וועלכע האבן זיך געפונען אויף פראנציסקא־נער 22 (275).

ערשט איצט נאכן ליקווידירן דעם הויפט־בונקער פון געטא האט סטראפ געהאט דעם מוט מודה צו זיין, „אז דער קאמף פון די ערשטע 6 טעג איז געווען א הארבער" און האט אויסגעדריקט די פרייד, וואס איצט פארנעמען זיך די דייטשן „מיט כאפן אט די יידן און יידישקעס, וואס זענען געווען די פירער פון יענע טעג".

צום פולן נצחון, איז ווי מיר וועלן שפעטער זען, געווען נאך ווייט. יעדער געעפנטער דורך די דייטשן בונקער האט באדייט א פארביסענעם ווידערשטאנד „מיט ביקסן, לייכטע מאשין-געווער, רעוואלווערן און גרא־נאטן". „הייַנט האבן מיר ווידער געכאפט — זענען געווען סטראפס ווייטערדיקע ווערטער — א באדייטנדיקע צאל יידישע פרויען, וואס האבן געטראגן אין די הייזלעך אנגעלאדענע נישט פארזיכערטע רעוואלווערן". און ווירקלעך, בוכשטעבלעך פון אונטער דער ערד זענען דא און דארט אויסגעוואקסן נייע קעמפער. ביי אזא זאכלאגע האט דער שוין מידער און אויסגעשעפטער סטראפ, נישט געקוקט דערויף וואס ער האט גע־האט ידיעות, אז אין אונטערערדישע גריבער, קאנאלן און בונקערס געפי־נען זיך נאך 3-4 טויזנט יידן, זיך דעצידירט פארענדיקן די אקציע נאך פאר דעם ענדגילטיקן אומברענגען די פארבליבענע יידן.

איין אויפגאבע האט זיך דער ס. ס.־גענעראל יא געפילט בכוח אויס־צופירן. ער האט נעמלעך באפוילן אויסצורעדנגירן די הייזער, וואס זענען ביז איצט דורכן פייער נישט פארניכטעט געווארן. צום באדויערן האבן דערפון געליטן דאס ביסל יידן, וואס זענען נאך דא געווען באהאלטן צווישן מויערן אדער קארידאר-שטיגן.

אין רעזולטאַט פון דער אַקציע פון 8טן מאַי זענען געכאַפּט געוואָרן 1.001 יידן, פון דעם זענען 280 געהרגעט געוואָרן אין שלאַכט; אַ סך זענען אומגעקומען בעת אויפרייסן אין דער לופט 43 בונקערס (276).

די דייטשע פאַרלוסטן אין דעם טאָג זענען אַ סברה געווען גרויסע. די דייטשן אַליין זענען זיך מודה אין 5 קרבנות, אין דעם 2 ס. ס.-לייט טויט, און 2 ס. ס.-לייט און איין ווערמאַכט־מאַן (פון דער אינזש.-סאַ־פּערישער אָפּטייל) פאַרווונדעט. עס איז אויך געשטאָרבן דעם טאָג אַ דייטשער פּאָליציאַנט, וואָס איז פאַרוווּנדעט געוואָרן דעם פאָריקן טאָג. האַלב צען אין אָוונט זענען פאַרענדיקט געוואָרן די אָפּעראַציעס פון דעם טרויעריקסטן טאָג אין דער געשיכטע פון אויפשטאַנד (277).

די אָפּעראַציעס פון 9טן מאַי האָבן זיך אָנגעהויבן צען אַזייגער און געדויערט ביז 9 אין אָוונט. די דייטשע שטורעם-גרופּן (278) האָבן אויפ־געדעקט 42 בונקערס פון וועלכע מען האָט אַרויסגעשלעפּט 1.037 יידן און אויפשטענדלער (279). אַן אומבאַקאַנטע צאָל יידן איז אומגעקומען בעתן אויפרייסן די בונקערס. זיי האָבן אין דעם טאָג אונטערגעצונדן די הייזער־בלאָקן, ווו עס האָט זיך געפונען דער קאָנצערן „טראַנסאַוויאַ". ביי דער געלעגנהייט איז געכאַפּט געוואָרן אַ געוויסע צאָל יידן, נישט געקוקט דערויף וואָס דער בלאָק איז שוין דורכגעזוכט געוואָרן אַ גאַנצע ריי מאָל (280).

דער דייטשער זיכערהייטס-פּאָליציי (געשטאַפּאָ) איז אין דעם טאָג געלונגען אויפצודעקן אַ „וואַרשטאַט" אויסער די געטאָ־גרענעצן, וואָס האָט ביז דעם טאָג אויסגעפּאַרטיקט 10־11 טויזנט אויפרייס־לאַדונגען און אויך אַנדערע אַמוניציע (281).

דעם 10טן מאַי האָבן די אָפּעראַציעס זיך אָנגעהויבן 10 אַזייגער. דייטשע שטורעם-גרופּן האָבן ווידער גענוי אַדורכגעזוכט דאָס געטאָ. ווי אין די פאָריקע טעג האָבן זיי אויך דאָס מאָל אַרויסגעשלעפּט פון די בונ־קערס אַ באַדייטנדיקע צאָל יידן. די דייטשן האָבן זיך ווידער אָנגעטראָפן אויף אַ זייער שטאַרקן ווידערשטאַנד. עס האָבן זיי אַליין נישט געלאָזט צו דו די יידישע אויפשטענדלער, וואָס האָבן אויף זיי געלויערט פון צווישן די חורבות, גרייט אין יעדער מינוט צום אָנגריף. די דייטשן איז געלונ־

גען כאַפּן 1.183 יידן, פון דעם זענען 187 אויפשטענדלער און יידן געפאַלן אין שלאַכט. עס איז אוממעגלעך געווען פעסטשטעלן די צאָל געהרגעטע און פאַרניכטעטע בעתן אויפרייסן די בונקערס. די דייטשע פאַרלוסטן אין וועלכע זיי זענען זיך מודה געווען, האָבן באַטראָפן דריי פאַרוווּנדעטע ס. ס.־לייט (282).

נאָך אין דער נאַכט פון 29טן אויפן 30־טן אַפּריל האָט דער שטאַב פון זש. אָ. ב. ארויסגעשיקט זיינע פאַרטרעטער אין דער פּערזאָן פון ס. ראַטהייזערן (קאַזשיק) און זיגמונט פרידריכן אויף דער אַרישער זייט אָנצובינדן אַ קאָנטאַקט מיט דעם דאָרט טעטיקן „זש. אָ. ב.־קאָמענדאַנט אויף דער אַרישער זייט״ יצחק צוקערמאַן (אַנטעק) (283). דורך אַ טונעל האָבן זיי זיך ארויסגעקריגן אויף דער אַרישער זייט. מיט דער הילף פון פּ. פּ. ר. און דער פאָלקס־גוואַרדיע (פון „סענק״ — פּולקאָווניק מאַלעצקי) איז אָרגאַניזירט געוואָרן די רעטונגס־אַקציע (284). און אַט אין דער נאַכט פון 8טן אויפן 9טן מאַי איז פאָרגעקומען דאָס ארויספירן — מיט דער הילף פון די ספּעציעל צוגעשיקטע פאַרבינדלער ראַטהייזער, פראַנעק און צוויי קאַנאַליזאַציע־אַרבעטער — די קאַמפּס־גרופּע פון זש. אָ. ב. דורך די קאַנאַלן אויף דער אַרישער זייט. צוליב די פאַרצוימונגען, וואָס די דייטשן האָבן דאָ געמאַכט, האָט דער וועג דורך די קאַנאַלן געדויערט אַ גאַנצע נאַכט. די דייטשן האָבן אויך פון צייט צו צייט אַריינגעלאָזט גיפט־גאַזן. אין אַזעלכע באַדינגונגען אין אַ קאַנאַל די הויך פון 70 צענטימעטער, ווו דאָס וואַסער האָט געריכט ביז די ליפּן, איז די קעמפער אויסגעקומען צו וואַרטן 48 שעה אויף דער מעגלעכקייט אַרויסצוגיין (285).

אין הסכם מיטן פּלאַן האָבן אויף 5 פּאַרטאַג באַדאַרפט זיין גרייט אויטאָס און אַרויספירן די געראַטעוועטע. צום באַדויערן זענען די אויטאָס נישט געקומען צו דער צייט. ראַטהייזער, דער אָרגאַניזאַטאָר פון דער רעטונגס־אַקציע, האָט זיך אָפּגעגעבן אַ דין וחשבון, אַז מען דאַרף תיכף אַרויסשלעפּן די חברים פון קאַנאַל, ווייל אין קעגנפאַל וועלן זיי אומקומען, האָט באַשלאָסן דעם ענין נישט אָפּלייגן (286).

צום גליק פאַרפאָרט 10 אינדערפרי דורכן אריינגאַנג אויף פּראָסטע

דאַג טוואַרדע אַ לאַסט-אויטאָ מיט אַ „ביידל״, מיט וועלכן די פּאָלקס־גוואַרדיע האָט זיך אָפּט באַנוצט. די גאַס האָבן פּאַטרולירט בלויז 3 פּאַר־בינדלער און אַ דעלעגירטער פאָרשטייער פון דער פּאָלקס־גוואַרדיע — בירגער קזשאַטשעק. דאָס קלאַפּ-טירל פון אַריינגאַנג איז אויפגעעפנט געוואָרן פון אויבן דורך צוגעגרייטע פּלאַטפאָרמעס, ווייל אויף ראָג זשעלאַזנע האָט זיך געפונען אַ דייטש-אוקראַינישער פּאַטרול. עמיץ אין אויטאָ האָט אַרויסגערופן אַן אויפרייס פון צוויי גראַנאַטן, און דאָס האָט געדינט אַלס סיגנאַל פאַר די קעמפער, וואָס האָבן זיך געפונען אין קאַנאַל גרייטע אַרויסצוגיין (287). אויף די אויגן פון שטוינענדיקן עולם עפנט זיך דאָס דעקל פון אַריינגאַנג און איינער נעבן אַנדערן גייען אַרויס די קעמפער, אויסגעצערטע, קוים זיך האַלטנדיק אויף די פיס, מיט פּנימער שוואַרצע פון שטויב און שליים, אין צעריסענער און שמוציקער קליידונג, באַוואָפנט מיט ביקסן, גראַנאַטן און רעוואָלווערן (288). „קעץ קריכן אַרויס״ האָבן זיך געלאָזט הערן שטימען פון עולם. דאָס אַרויסגיין פון קאַנאַל האָט געדויערט אַ האַלבע שעה (289). „די באַנדיטן, אויפשטענדלער און יידן — האָט ראַפּאָרטירט סטראָאָפּ — און צווישן זיי ווי אַלעמאָל אויך עטלעכע פּוילישע באַנדיטן (פּאַרטיזאַנער) — באַוואָפנטע מיט ביקסן, קורץ געווער און אַ מאַשין-ביקס, האָבן אַריינגעשטיגן אין אַן אויטאָ און אָפּגעפאָרן אין אַן אומבאַקאַנטער ריכטונג״ (290). די יידישע קעמפער האָבן נאָכן אַרויסגיין פון אונטערערד אַריינגעשטיגן אין לאַסט-אויטאָ, וועלכער האָט שנעל געדרייט אין דער ריכטונג פון טאָוואַראָווע און נאָכהער אַוועק אין דער ריכטונג פון די יעראָזאָלימער אַלעען. פאַרנאַכט האָבן זיך 34 געראַטעוועטע יידישע קעמפער געמעלדעט ביים פירער פון דער פּאַרטיזאַנער־גרופּע אין די ווישקאָווער וועלדער (291). ביי די פּאַרטיזאַנער זעצן פאַר די יידישע אויפשטענדלער דעם קאַמף מיטן דייטשן אָקופּאַנט, וואָס איז אַזוי רומפול אָנגעהויבן געוואָרן אין וואַרשעווער געטאָ (292). בעת דעם אויגוסט-אויפשטאַנד אין וואַרשע קעמפט די יידישע קאַמפּס־גרופּע פון זש. אָ. ב. אין די רייען פון דער פּאָלקס־אַרמיי (אַרמיאַ לודאָוואַ) אויף די באַריקאַדן פון אַלט-שטאָט און זשאָליבאָזש (293).

ס'דאַרף דאָ באַמערקט ווערן, אַז הילף איז אויך געגעבן געוואָרן 16 יידן פון געטאָ, וועלכע זענען אַרויס פון קאַנאַלן נעבן פּאָוואָנזקער צווינ־טער (294).

צום באַדויערן, האָבן נישט אַלע זיך באַוויזן אַרויסצוקריכן. אין זיי־טיקן קאַנאַל זענען פאַרבליבן 15 קעמפער. אַלע זענען זיי שפּעטער גע־פאַלן אין שלאַכט מיט די אַלאַרמירטע דייטשן, וואָס זענען אַהערגעקומען און האָבן אַרומגערינגלט דעם אַריינגאַנג. בעת דער שלאַכט זענען דאָ אויך אומגעקומען רישעק און יורעק, וועלכע האָבן אַנטיילגענומען ביים אַרויסשלעפּן די קעמפער פון קאַנאַל, און וואָס זענען דערקענט און גע־מסרט געוואָרן דורך עפּעס אַ פּרוי (295).

די דייטשן האָבן תיכף פאַראָרדנט אַ גרינג נאָכן אויטאָ, אָבער אָן רעזולטאַט. זיי איז געלונגען אַריינכאַפּן אין זייערע הענט בלויז איין ייד, וואָס איז געשטאַנען אויף דער וואַך אין קאַנאַל און האָט באַדאַרפט נאָך דעם אַרויסגיין פון די קעמפער פאַרמאַכן דאָס דעקל פון אַריינגאַנג (296).

אין דעם כמעט פולשטענדיק פאַרברענטן געטאָ, וואָס האָט מיט זיך פאָרגעשטעלט אַ הויפן חורבות, אויף וועלכע ס'זענען געלעגן פאַרקוילטע קערפּערס, זענען פאַרבליבן צוויי קאַמפּס־גרופּן פון זש. אָ. ב. פון יוסף פאַרבער און זכריה אַרטשטיין, וועלכע האָבן געקעמפּט אין משך פון לאַנ־גע וואָכן (297).

נאָכן דורכפירן דורך די אויפשטענדלער די דרייסטע אָפּעראַציע אויף פּראָסטע, האָט סטראָאָפּ באַשלאָסן „זיך באַגיין מיט פּראָסטע־גאַס פּונקט אַזוי ווי מיטן געטאָ", דאָס הייסט פאַרניכטן דאָס „קליינע געטאָ".

נאָכן אַריבער דריי וואָכיקן דויער פון די „אָפּעראַציעס פון גרויסן מאַסשטאַב" אין צייט פון וועלכער די צוזאַמענאַרבעט פון דער אָנפירונג מיט דער אַקציע און דער ווערמאַכט איז געווען מער ווי אַ האַרציקע (298) האָט סטראָאָפּ געקענט דעם 10טן מאַי ראַפּאָרטירן, אַז דער סאַפּערן־אָפּ־טייל איז אַדאַנק דער הילף פון ווערמאַכט פאַרשטאַרקט געוואָרן. חוץ דעם האָט דער שטאַב פון דער אַקציע באַקומען צו זיין דיספּאָזיציע אַ באַ־דייטנדע צאָל אויפרייס־מאַטעריאַלן. אָט ווי אַזוי די דייטשן האָבן זיך געגרייט צו געבן דעם לעצטן קלאַפּ דעם קעמפנדיקן געטאָ.

V

די לעצטע טעג פון דער „אָפּעראַציע פון גרויסן מאַסשטאַב״

די אָפּעראַציע פון באַרימטן אין דער געשיכטע פון אויפשטאַנד טאָג פון 10טן מאַי איז פאַרענדיקט געוואָרן 10 אין אָוונט. זי איז באַגייט געוואָרן אויף צומאָרגנס האַלב 10 אינדערפרי (299). אין מאָמענט פון אָנהויבן די אָפּעראַציע האָט דער שטאַב געהאַט אַ מעלדונג פון די נאַכט-אויסשפּירער, אַז ס׳געפינען זיך נאָך אַלץ יידן אין די באַהעלטענישן. זיי זענען נעמלעך באַמערקט געוואָרן דורך די פּאַטרולירנדיקע דייטשן. אין צוזאַמענהאַנג דערמיט האָט סטראָאָפּ ווידער פאַרמירט אַ גרעסערע צאָל שטורעם-גרופּן, וואָס האָבן בעת די רעוויזיעס דעראָבערט און פאַרניכטעט 47 בונקערס. ס׳זענען אויך געכאַפּט געוואָרן עטלעכע יידן, וואָס האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין חורבות פון מויערן, וואָס האָבן געהאַט אַ דאַך. מיט אַזעלכע באַהעלטענישן זענען די יידן און אויפשטענדלער געווען געצוווּנגען זיך באַנוצן, ווייל אין פיל בונקערס איז געוואָרן אוממעגלעך לענגער אויסצוהאַלטן.

די דייטשן האָבן אין דעם טאָג געעפנט אַ בונקער, וואָס האָט פאַרמאָגט 12 וווינונגען, באַזאָרגטע מיט וואַסער און באַזונדערע שלאָפצימערן פאַר מענער און פרויען.

בסך הכל זענען געכאַפּט געוואָרן 931 יידן און יידישע אויפשטענדלער, פון דעם זענען 53 אויפשטענדלער געפאַלן אין קאַמף (300). אַ גרויסע

צאָל יידן זענען, ווי עס פאַרזיכערן די דייטשן, אומגעקומען בעת דער שריפה פון א קליינעם הייזער־בלאָק.

דאַקעגן זענען די דייטשן נישט געווען ביכולת נאָך אמאָל פאַרסמן די קאַנאַלן (וואָס זיי האָבן סיסטעמאַטיש געטאָן), צוליב דעם מאַנגל אין רויך־באָמבעס. זיי האָבן געדאַרפט צוגעשטעלט ווערן דעם אָפּעראַציע־שטאַב דורך דער אונדז אומבאַקאַנטער אונטערנעמונג „אָפּק".

די אָפּעראַציע איז איבערגעריסן געוואָרן 9 אַזייגער מיט 46 מינוט ביז אויף צומאָרגנס 9.30. דעם 12-טן מאַי איז די דייטשן געלונגען (301) אויפדעקן 30 בונקערס, פון וועלכע ס'זענען אַרויסגעשלעפּט געוואָרן 663 יידן, פון זיי זענען 183 געפאַלן אין קאַמף (302). לויט די דייטשע באַריכטן איז איין ס. ס.-מאַן פאַרוואונדעט געוואָרן.

נאָכן פאַרשטאַרקן די אָפּטיילן, וואָס האָבן באַוואַכט די גרענעצן פון א. ג. קליינעם געטאָ, איז מען צוגעטרעטן אים אונטערצינדן. ווען ס'איז צוגעפאַלן די נאַכט, האָט דאָס פייער נאָך אַזוי געבושעוועט, אַז ס'איז נישט מעגלעך געווען פעסטשטעלן וויפל יידן זענען אומגעקומען אין די פלאַמען. איין הויז אויף פראַסטע, פון וועלכן מען האָט באַזייטיקט די יידן, איז שווער באַשעדיקט געוואָרן, בכדי עס זאָל נישט קאָנען דינען אלס באַזע פאַר די אויפשטענדלער. די אָפּעראַציע איז פאַרענדיקט געוואָרן 9 אָוונט.

אָנהויבנדיק פון 12טן מאַי ווערן אַלע טראַנספּאָרטן מיט יידן געשיקט אויסשליסלעך קיין טרעבלינקע 2, (303). אויף אַזאַ אופן איז זיך סטראָאָפּ נוקם פאַר פאַרציען דעם ווידערשטאַנד אין געטאָ.

דעם 13טן מאַי האָט מען איןביידע געטאָס געפונען 234 יידן, פון זיי זענען 155 אומגעקומען אין קאַמף. די יידן, מיט וועלכע די דייטשן האָבן אין דעם טאָג געהאַט צו טאָן (304), האָבן זיך איבערהויפּט רעקרוטירט פון אויפשטענדלער. אַלע זענען געווען יונג, מערסטנטייל אין עלטער פון 18 - 25 יאָר. ווען די דייטשן איז געלונגען איינעם פון זיי צו כאַפּן „איז פאָרגעקומען — ווי ס'שרייבט סטראָאָפּ — אַן אמתע שלאַכט, בעת וועלכער די יידן האָבן נישט נאָר געשאָסן פון רעוואָלווערן (8-לעך) און פּויליש „וויס"-רעוואָלווערן, נאָר האָבן אויך געוואָרפן אויף די ס. ס.-לייט פּוילישע גראַנאַטן („באַנאַנען").

ארויסגעטריבענע יידן פון די בונקערס ווערן אָפּגעפירט
צום עקזעקוציע־פּלאַץ

ווען די דייטשן איז געלונגען אריינכאַפּן אין זייערע הענט אַ טייל איינוווינער פון בונקער, האָט איין מיידל, אַזוי ווי עס האָבן געטאָן אַנדערע פרויען, בליץ־שנעל אַרויסגעשלעפּט אַ האַנט־גראַנאַט („באַנאַן") אויפגעעפנט דעם צינד־שנור און אַ וואָרף געטאָן אין די דייטשן וואָס האָבן זי געזוכט און איז תיכף אַנטלאָפן, בכדי זיך צו באַהאַלטן.

נישט זייענדיק ביכולת דעראָבערן דעם בונקער — האָבן די דייטשן אים פאַרניכטעט מיט דער הילף פון גרעסערע לאָדונגען אויפרייס־מאַטעריאַלן. עס זענען אויפגעזוכט און פאַרניכטעט געוואָרן 33 בונקערס, דעראָבערט געוואָרן 6 רעוואָלווערן, 2 האַנט־גראַנאַטן און אויפרייס־מאַטעריאַלן.

אין די טעג פּלעגן אָפט די יידן זיך לאָזן פון די הייזער־חורבות צו באַקאַנטע באַהעלטענישן בכדי באַקומען שפּייז־זאַפּאַסן.

עס האָט זיך באַקלאָגט סטראָאָפּ דערויף, וואָס עס געלינגט נישט בשום אופן אַרויסצופרעסן פון די געכאַפּטע יידן ידיעות וועגן די בונקערס.

פון אַ געוויסן שאָפּ פון דער ווערמאַכט האָבן די דייטשן אַרויסגענומען 327 יידן, וועלכע זענען צוזאַמען מיט אַלע אַנדערע יידן געכאַפּטע אין דעם טאָג, אַרויסגעשיקט געוואָרן קיין טרעבלינקע 2. (305).

די דייטשע פאַרלוסטן האָבן אין דעם טאָג באַדאַרפט זיין ערנסטע. די דייטשן אַליין זענען זיך מודה צו 7 קרבנות, אין דעם 4 פאַרוווּנדעטע (3 ס.ס.־לייט און איין פּאָליציאַנט) און 2 ס.ס.־לייט געהרגעטע בעתן אָנפאַל פון סאָוויעטישע באָמבאַרדירער אין דעם טאָג (306). אַ סך יידן ווידער, וואָס האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין חורבות, בונקערס, קעלערס האָבן אויסגענוצט די בהלה און זענען אַנטלאָפן פון געטאָ (307).

ראַפּאָרטירנדיק וועגן פאַרענדיקן די אָפּעראַציעס 10 אין אָוונט מעלדעט סטראָאָפּ, אַז ער האָט באַשלאָסן פאַרענדיקן „די אָפּעראַציעס פון גרויסן מאַסשטאַב" דעם 16טן מאַי און איבערגעבן דאָס פירן פון די וויי־טערדיקע אָפּעראַציעס דעם פּאָליציי־באַטאַליאָן III-23. ער האָט אומבאַדינגט געוואָלט פערזענלעך אָפּגעבן אַ גענויעם ראַפּאָרט וועגן די דייטשע אָפּעראַציעס קעגן דעם קעמפנדיקן געטאָ צוזאַמען מיט די פאָטאָגראַפיעס,

וואָס זענען געמאַכט געוואָרן בעת די אָפּעראַציעס, אויף דער קאָנפערענץ פון ס. ס. און פּאָליציי־פירער פון די דיסטריקטן פון דער גענעראַל־גובער־ניע, וואָס האָט באַדאַרפט פאָרקומען אין קראָקע דעם 18טן מאַי. (308).

די אָפּעראַציעס פון 14טן מאַי, האָבן זיך אָנגעהויבן 10 אינדערפרי, און זענען געווען אַ ווייטערדיקער המשך פון די אָפּעראַציעס וואָס זענען געפירט געוואָרן ביינאַכט, ווען דייטשע פּאַטרולן האָבן זיך עטלעכע מאָל צונויפגעטראָפן מיט יידישע קעמפער, וואָס האָבן געשאָסן פון אַ קוילן־וואַרפער און קורץ געווער. די דייטשן האָבן דערביי געהאַט פאַרלוסטן; אַליין רעדן זיי וועגן 4 פאַרוואונדעטע, אין דעם 3 ס.ס.־לייט און איין פּאָ־ליציאַנט. עס איז אויך אַטאַקירט געוואָרן פון דער אַרישער זייט אַ געווי־סער דייטשער גרענעץ־פּאָסטן.

אין משך פון טאָג זענען פאָרגעקומען פאַרשיידענע צוזאַמענשטויסן (309), בעת וועלכע 30 אויפשטענדלער זענען אומגעקומען. די דייטשן איז אויך געלונגען צו כאַפּן 9 אויפשטענדלער און יידן, מיטגלידער פון באַ־וואָפנטער גרופּע. איין בונקער האָבן די דייטשן דעראָבערט ביינאַכט, געפי־נענדיק דאָ רעוואָלווערן (צווישן אַנדערן — פון 12 ממ. קאַליבר). אין איין בונקער וואָס איז באַווינט געווען דורך 100 פּערזאָן זענען דעראָבערט גע־וואָרן 2 ביקסן, 16 רעוואָלווערן, האַנט־גראַנאַטן, אויפרייס־מאַטעריאַלן און 60 קוילן. צווישן די אויפשטענדלער, וואָס האָבן געשטעלט אַ באַוואָפנ־טן ווידערשטאַנד, זענען געווען אייניקע איבערגעטאָענע אין דייטשע מונ־דירן, דייטשע שטאָל־העלמען א. א. וו.

איינע פון די דייטשע קאַמפּס־גרופּן האָט געהאַט אַ צוזאַמענשטויס אויף די דעכער פון די הייזער־בלאָקן אויף דער געטאָ־גרענעץ פון דער אַרי־שער זייט, מיט אַ יידישער קעמפער־גרופּע, וואָס האָט געציילט 10 - 14 פּערזאָן.

עטלעכע אויפשטענדלער וואָס זענען געכאַפּט געוואָרן דורך די דייטשן, האָבן אָפּגעגעבן אַ דערקלערונג, אַז זיי האָבן געקאָנט מאַכן אַן אַטענטאַט אויף דעם פירער פון דער ליקווידאַציע־אַקציע (סטראָאָפּ), דעם „גענעראַל״ ווי זיי האָבן געזאָגט, נאָר זיי האָבן געהאַט אַ באַפעל עס נישט צו טאָן, בכדי פאַרמיידן די געפאַר פון פאַרשאַרפן די אַקציע קעגן יידן.

עס זענען דעם טאג דורך די סאפערן אויפגעריסן געווארן הייזער, אין וועלכע די אויפשטענדלער האבן זיך פון צייט צו צייט אויסבא-האלטן.

א גרויסע אקציע איז אויך אדורכגעפירט געווארן אין די קאנאלן. 3 בייטאג זענען אויפגעעפנט געווארן 185 ארייננגאנגס-דעקלעך, און אריינגעווארפן געווארן איינצייטיק רויך-באמבעס. אויף אזא אופן איז די דייטשן געלונגען ארויסבאקומען פון די קאנאלן א געוויסע צאל יידן (310). חוץ דעם איז א גרויסע צאל יידן, די צאל פון וועלכע ס'איז נישט געלונגען באשטימען, פארניכטעט געווארן דורך אויפרייסן קאנאל-אפשניטן און בונקערס (311).

די דייטשן האבן אין דעם טאג געזאלט כאפן 388 יידן, פון וועלכע 154 זענען געפאלן אין קאמף. די דייטשן פארלוסטן אין די אפעראציעס פון דעם טאג, בעת וועלכע עס איז בייגעווען דער ס.ס. גרופנפירער און גענעראל-לייטענאנט פון ס. ס. פאן הארף, האבן באטראפן לויט זייערע אייגענע אויסרעכענונגען 5 פארוואונדעטע, אין דעם 4 ס. ס.-לייט און איין פאליציאנט. די אפעראציעס זענען פארענדיקט געווארן 9 מיט 15 אין אוונט (312).

די אקציע פון פארלעצטן טאג פון די „אפעראציעס פון גרויסן מאסשטאב", אין טאג פון 15טן מאי האט זיך אנגעהויבן 9 אזייגער, נאכן באקומען דעם ראפארט פון די אויסשפירער-גרופן וועגן דעם, אז ביינאכט זענען בלויז פארגעקומען איינצלנע צוזאמענשטויסן מיט יידן. אויך די זוכונגען פון דעם טאג (313) האבן געגעבן א נישטיקן רעזול-טאט. מען האט וואס אן אמת אויפגעדעקט 29 גרויסע בונקערס, נאר א טייל פון זיי, איז שוין פון קיינעם נישט געווען באוווינט. בסך הכל האבן די דייטשן אין דעם טאג געכאפט 87 יידן, פון זיי זענען 67 אויפשטענד-לער געפאלן אין קאמף (314).

בייטאג איז געקומען צו א צוזאמענשטויס, בעת וועלכן די אויפ-שטענדלער האבן געשטעלט א פארביסענעם ווידערשטאנד, באנוצנדיק זיך מיט רעוואלווערן, האנט-גראנאטן און צינד-פלעשער („מאלאטאוו

קאָקטייל״). ווי דייטשן גיבן אָן איז פאַרוואונדעט געוואָרן בלויז איין פּאָ־ליציאַנט.

א ספּעציעלע דייטשע קאַמפּס־גרופּע האָט נאָכאַמאָל דורכגעזוכט דעם לעצטן נישט געריהרטן הייזער־בלאָק אין געטאָ און אים נאָכער פאַר־ניכטעט. אין אָוונט זענען אויפגעריסן, עווענטועל פאַרניכטעט געוואָרן די שול, דאָס מתים־שטיבל און אַלע אַנדערע בנינים אויפן יידישן בית־עולם. אַזוי האָבן די דייטשן זיך נוקם געווען פאַר זייערע מפּלות אין קאַמף קעגן אויפשטאַנד. אין טאָג־פּלאַן איז אויך געווען דאָס אויפרייסן די סינאַגאָגע, נאָר צוליב אומבאַקאַנטע סיבות האָט זיך די אַקציע די דייטשן נישט איינגעגעבן. דעריבער האָט סטראָאָפּ געמאָלדן אין ראַ־פּאָרט פון דעם טאָג, אַז די סינאַגאָגע וועט מאָרגן פאַרנאַכט אויפגעריסן ווערן, בעת דעם ענטגילטיקן פאַרענדיקן די „אָפּעראַציע פון גרויסן מאַס־שטאַב״ (315).

דעם 16טן מאַי 1943 י. האָבן די דייטשן אין דער אַקציע וואָס האָט זיך אָנגעהויבן 10 אינדערפרי, פאַרניכטעט 180 „יידן, באַנדיטן און אונטערמענטשן״.

8 אַזייגער מיט 16 מינוט איז פאַרענדיקט געוואָרן די „אָפּעראַציע פון גרויסן מאַסשטאַב״ מיטן אויפרייסן די גרויסע סינאַגאָגע.

„ס'איז געווען אַ יידישער ראַיאָן אין וואַרשע — ראַפּאָרטירט סטראָאָפּ — און ער עקזיסטירט שוין נישט מער״. און ווירקלעך איז דאָס אָרט, וווּ ס'איז געווען דאָס געטאָ פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ באַרג אַש און שטויב. עס זענען בלויז גאַנץ געבליבן 8 הייזער, די פּאָליציי־באַראַקן, דער שפּיטאָל און וווינונגען פאַר די אַרבעטער. עס איז אויך געבליבן די געשטאַפּאָ־טורמע אויף דזיעלנע, וועלכע איז — ווי ס'האָט געשריבן סטראָאָפּ — „באַפרייט געוואָרן פון פאַרניכטונג״. דאָ און דאָרט האָבן נאָך אַרויסגעשטאַרצט רעשטלעך פון מויערן, וואָס זענען נישט אויפגעריסן געוואָרן (316).

אָט אַזעלכע זענען די רעזולטאַטן פון די גרעסטע אין דער געשיכ־טע פון אייראָפּע שריפות, וואָס האָבן געבושעוועט כמעט אַ גאַנצן חודש אין וואַרשעווער געטאָ, און וועלכע האָבן פולשטענדיק פאַרשלינגען אַ

פערטע טייל פון וואַרשע (317). אַן ענלעכן פאַרברעכן ווייסט נישט די געשיכטע פון נעראָנס צייטן אָן. היטלער, דער אונטערצינדער פון דער וועלט, האָט איבערגעשטיגן זיין פּראָטאָטיפּ פון רוים־אונטערצינדער, דעם דעגענערירטן צעזאַר (318).

די אַלגעמיינע צאָל פון געפאַנגענע יידן בעת די „אָפּעראַציעס פון גרויסן מאַסשטאַב" האָט באַטראָפן לויט די דייטשע אויסרעכענונגען 56.065. לויט דער אויפפאָדערונג פון קריגערן פון 21טן מאַי האָט סטראָאָפּ אין זיין צוגאָב־ראַפּאָרט פון 24טן מאַי אויפגעקלערט אַז די צאָל איז כולל 7.000 יידן דערמאָרדעטע בעת דער לאַנג־דויערנדיקער אַקציע און 6.929 ליקווידירטע יידן אין טרעבלינקע. חוץ דעם האָט די צאָל יידן וואָס זענען אומגעקומען אין די פלאַמען און אונטער די חורבות פון אויפגעריסענע בונקערס, געזאָלט באַטרעפן 5-6 טויזנט. אָט די ציפער איז נישט אריינגערעכנט געוואָרן אין דער אַלגעמיינער צאָל פון יידישע פאַרלוסטן (319).

אָט אַזאַ איז געווען דער בלוטיקער שניט פון איינער פון די גרעסטע פאַרברעכנס אין דער געשיכטע פון דער צווייטער וועלט-מלחמה.

דער פינאַל

בעת דער גרויסער ליקווידאַציע-אַקציע האָבן די דייטשן פאַרניכ־טעט 613 בונקערס, דעראָבערט 7 פּוילישע ביקסן, 1 רוסישע, 1 דייטשע, 59 רעוואָלווערן פון פאַרשידענעם קאַליבר, עטלעכע הונדערט האַנט־גראַנאַטן, עטלעכע הונדערט צינד-פלעשער, אויפרייס־מאַטעריאַלן פון אייגענער אויסאַרבעטונג, דינאַמיט־לאָדונגען, אַ גרויסע צאָל אַמוניציע פון אַלע קאַליבערן, און אויך אַמוניציע פאַר קוילן-וואַרפער (320).

„אַזאַ איז געווען דאָס געווער — האָט געזאָגט נישט אָן מיטגעפיל אויף דעם נירנבערגער־פּראָצעס דער אַמעריקאַנער הויפּט-פּראָקוראָר דזשעקסאָן — מיט דער הילף פון וועלכן די יידן פון וואַרשעווער געטאָ האָבן אין משך פון אַ חודש זיך אַנטקעגנגעשטעלט דעם פּאַנצער־געווער און דער קעמפעריש געשטימטער ס. ס.".

מען דאַרף זיך אָבער אָפּגעבן אַ דין־וחשבון דערפון, אַז געמענדיק אין באַטראַכט די געטאָ־מעגלעכקייטן, איז עס געווען אַן אימפּאָנירנ־דיקער אַרסענאַל, וואָס זאָגט גוט עדות וועגן דער ריזיקער ענערגיע און אָרגאַניזאַטאָרישער פעיקייט פון די אָנפירער פון אויפשטאַנד און דעם רוב פון דער יידישער באַפעלקערונג.

פאַרסך-הכלענדיק זיינע דעראָבערונגען האָט סטראָאָפּ נישט פאַר־געסן צו באַמערקן, אַז אין דער מערהייט פאַלן זענען זיי נישט געווען ביכולת אַרויסצוקריגן דאָס געווער, וואָס די יידן און יידישע אויפשטענד־לער האָבן זייער גוט באַהאַלטן אין די בונקערס און לעכער. חוץ לזה איז די דייטשן געווען אוממעגלעך צו זוכן דאָס געווער צוליב דער וויר־

קונג פון די רויך-באָמבעס, װאָס זײ האָבן אַרײנגעװאָרפן אין די בונ־קערס.

די דײטשן האָבן אױך דעראָבערט אַזש 1240 דײטשע מונדירן, אַ טײל פון װעלכע האָט פּאַרמאַגט מעדאַל־לענטעס, אײזערנע־קרײצן, װי אױך אָסט־מעדאַלן, 600 פּאָר גענוצטע מיליטערישע הױזן, אױסשטאַ־טונג־טײלן, דײטשע שטאַל־קאַסקעס, און לסוף 108 פערד. ביז דעם טאָג פון 23טן מאַי האָבן די דײטשן באַװיזן איבערצײלן 4 מיליאָן 400 טױזנט זל., אַ באַדײטנדיקע צאָל אױסלענדישע װאַלוטע, אין דעם 14.300 פּאַפּיר דאָלאַרן און 9.200 גאָלד־דאָלאַרן, װי אױך אַ גרױסן סכום חפצים (רינגען, קײטלעך, זײגערס א. דגל.) (321).

סטראָאָפּ האָט אױך באַטראַכט אַלס דעראָבערונג די מיליאָנען ציגל, שטײנער און אַנדערע מאַטעריאַלן, װאָס זענען געבליבן נאָכן פאַרניכטן דעם געטאָ, װאָס האָבן געזאָלט צוזאַמענגעקליבן װערן דורך די אסורים פון דזיעלנע (די טורמע האָט באַדאַרפט אין הסכם מיטן פּלאַן פאַר־װאַנדלט װערן אין אַ קאָנצענטראַציע־לאַגער).

דערפאַר האָט גענעראַל סטראָאָפּ די פאַרלוסטן פון די דײטשן, װאָס זענען געפאַלן „אין שוץ פון פירער און פאָטערלאַנד אין אױסראָטונג־קאַמף קעגן יידן און באַנדיטן" אין װאַרשעװער געטאָ, רעדוצירט ביז אַ לעכערלעך קלײנער צאָל, רעדנדיק בלױז װעגן 15 טױטע דײטשן און 1 סערזשאַנט פון דער גראַנאַטער פּאָליצײ און אַ קלײנע צאָל פאַרװונדע־טע, צװ. אנד. 80 ס. ס.־לײט, 12 געשטאַפּאָװצעס, 5 פּױלישע און דײ־טשע פּאָליציאַנטן (322), אין דער װירקלעכקײט איז לױט אַלע װאַר־שײנלעכקײטן געפאַלן 1000 - 1.200 דײטשן. (זע די הערה 10 פון דער דאָזיקער אַרבעט).

װי ס'איז צו זען זענען די דײטשן געװאָרן באַלעבאַטים פון געטאָ ערשט דעמאָלט, װען עס איז שױן מער גאָרנישט געװען אױסער חור־בות און מתים. אַ קאַטאַסטראַלער און שענדלעכער נצחון איז עס געװען (323), אגב בלױז אַ טײלװײזער. די דײטשע פאַרברעכער נישט געקוקט אױף דער פאַרניכטונג פון געטאָ, װו ס'איז קײן שטײן אױף קײן שטײן

געבליבן — איז דאך נישט געלונגען פארניכטן אלע יידן. זיי האבן גע־מוזט במילא ווייטער פירן די אקציע.

דער קאמאנדיר פון פאליציי־באטאליאן III־23 האט באקומען פון גענעראל סטראָאָפּ גענויע אינסטרוקציעס וועגן די מיטלען, וואס דארפן אנגעווענדט ווערן אויפן „פארשאלטענעם געביט״ פון געטא. דער מארד־מייסטער האט געלערנט זיין אונטערארדנטן, אז מען דארף זייער אויפ־מערקזאם אפהיטן דאס געביט פון געטא, באזונדערס זען נישט צו־צולאזן קיינעם אויף דעם געביט און שיסן יעטוועדע פערזאן, וואס וועט דארט אנגעטראפן ווערן.

דער קאמאנדיר פון פאליציי־באטאליאן, וועלכער האט איבערגע־נומען די אנפירונג מיט דער ווייטערדיקער אקציע, האט דירעקט באקו־מען באפעלן פון ס. ס.־קאמאנדיר און פאליציי־פירער פון ווארשעווער דיסטריקט. סטראָאָפּ האט צום סוף פארזיכערט, אז די פארבליבענע זיך אויסבאהאלטנדיקע יידן אין געטא וועלן פארלירן יעטוועדע מעגלעכ־קייט זיך איינצוהאלטן ביים לעבן, ווייל ס׳וועלן פארניכטעט ווערן די רעשט בונקערס און דער צופלוס פון וואסער וועט אפגעשלאסן ווערן.

הארט פארן פארענדיקן די ליקווידאציע־אקציע האט דער ווארשע־ווער גובערנאטאר פישער אין פארשטענדיקונג מיט גענ. סטראָאָפּ ארויסגעלאזט א פראקלאמאציע צו דער פוילישער באפעלקערונג אין וועלכער עס ווערט אנגעגעבן אלס סיבה פון פארניכטן דאס געטא „מארדן וואס זענען נישט לאנג צוריק אויסגעפירט געווארן און די מאסן־קברים, וועלכע זענען געפונען געווארן אין קאטין״, — מיט א ווענדונג נאך הילף אין קאמף קעגן קאמוניסטן און יידן (324).

עס האבן זיך נאך אין משך פון גאנצע חדשים געלאזט הערן אין געטא געדיכטע שיסערייען און אויפרייסן. דאס האבן די לעצטע מאהי־קאנער פארטיידיקט די לעצטע יידישע פעסטונגען, די לעצטע בונקערס און באהעלטענישן (325).

אזוי איז פארענדיקט געווארן די טראגישע און בלוטיקע עפאפייע פון ווארשעווער געטא.

דער אויפשטאנד אין ווארשעווער געטא, הגם פארויס א פאר־

אורטיילטער אויף אַ מפּלה, האָט געהאַט אַ גרויסע מאָראַלישע און פּאָ-ליטישע באַדייטונג. ער האָט געמלעך, שטאַרק אונטערגעבראָכן דעם גלאַנץ פון דער דייטשער מעכטיקייט און מיט זיך פאַרגעשטעלט „די גרעסטע מאָראַלישע מפּלה פון היטלערן אין משך פון דער מלחמה" (ש. אַש), האָט צוגעגעבן מוט די אומקומענדיקע, האָט מאָביליזירט די גע-זעלשאַפטלעכע מיינונג, האָט אַפּעלירט צום וועלט-געוויסן, וועלכן די געטאָ-קעמפער האָבן אויפגעטרייסלט מיט זייער ווידערשטאַנד אין אַ ים פון פייער, אין די חורבות פון יעדער הויז, אין יעדער בונקער, אין יע-דער קעלער.

„מיר רופן צו דער גאַנצער וועלט — האָט געקלונגען די דעפּעשע, וואָס איז אַרויסגעשיקט געוואָרן אויף אַן אונטערערדישן וועג דורך דער פאַרשטייערשאַפט פון אַלע יידישע אָרגאַניזאַציעס אין לאַנד — זאָל שוין איצט און נישט אין די נעפּלען פון צוקונפט — צושטאַנדקומען די מעכטיקע נקמה — קעגן בלוטזויגערישן שונא. זאָלן אונדזערע נאָענטס-טע פאַרבינדעטע זיך קלאָר מאַכן די פאַראַנטוואָרטלעכקייט פאַר דער פּאַסיווקייט אין אָנבליק פון באַגאַנגענעם פאַרברעכן לגבי דער שוצלאָ-זער באַפעלקערונג. זאָל דער העלדישער ווידערשטאַנד פון די יידן אַ שטויס טאָן די וועלט צו טאַט אין דער הינזיכט, וואָס זאָל אַנטשפּרעכן דער גרויס פון מאָמענט" (326).

צום באַדויערן, די הילף איז נישט געקומען. אומזיסט האָט מען גע-וואַרט אויף פאַרטיידיקונג.

אָנמעכטיק האָט געקוקט די וועלט אויף דער טראַגעדיע פון די פּוי-לישע יידן. ערשט דער זעלבסטמאָרד פון פאַרדינסטפולן יידישן סאָציאַ-ליסט שמואל זיגעלבוים (דעם 13טן מאַי 1943), דעם טוער פון „בונד" און מיטגליד פון נאַציאָנאַל-ראַט (אין לאָנדאָן), האָט אַרויסגערופן אַ גע-ליסט שמואל זיגעלבוים (דעם 13טן מאַי 1943), דעם טוער פון „בונד" שטאַרקט די פאַראינטערעסירונג מיט דעם יידישן פּראָבלעם אין פּוילן (327).

איין ציל האָט דער געטאָ-אויפשטאַנד פולשטענדיק דערגרייכט. ער האָט געראַטעוועט דעם כבוד און שטאָלץ פון דער יידישער באַפעלקע-

רונג אין פוילן, וועמענס לײדן האָט קיין גלייכן נישט געהאַט אין דער צייט פון דער מלחמה.

„די יידישע זעלבסטשוץ — האָט געשריבן דער קאָמענדאַנט אַניעל־עוויטש צו זיין פּאַרטרעטער אויף דער אַרישער זייט — איז געוואָרן אַ פּאַקט. דער יידישער באַוואָפנטער ווידערשטאַנד און נקמה איז מקוים געוואָרן. איך בין געוועזן אַן עדות פון פּרעכטיקן העלדישן קאַמף מצד די יידישע קעמפּפער".

דער יידישער אויפשטאַנד האָט געהאַט אַ שטאַרקע מאָראַלישע השפּעה אויפן לאַנד. די ידיעה וועגן אויפשטאַנד האָט דערגרייכט צו אַלע עקזיסטירנדיקע נאָך סביבות אין די געטאָס און לאַגערן, און גע־ווירקט אויף דער מאָראַלישער האַלטונג פון דער ביים לעבן־געבליבענער יידישער באַפעלקערונג.

גלייך נאָך דעם וואַרשעווער געטאָ הייבן זיך אויף צו אַ העלדישן קאַמף די געטאָס אין ביאַליסטאָק, טשענסטאָכאָוו, בענדזין; עס ברעכן אויס בונטן פון די אסורים אין טרעבלינקע און סאָביבאָר.

דער אויפשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ איז נאָכער געוואָרן דער אָנהויב פון די העלדישע קאַמפן פון די יידישע פּאַרטיזאַנער אין פאַר־שידענע ווינקעלעך פון לאַנד און האָט אָפּגעקלונגען מיט אַ שטאַרקן עכאָ אין די רייען פון די פּוילישע באַוואָפנטע קרעפטן אויף די געביטן פון פּ. ס. ס. ר. (328), ווי אויך צווישן די אַרבעטער־מאַסן פון פּאַריז (329).

דער אַפּריל־אויפשטאַנד, די ערשטע יידישע מרידה זינט דעם אויפ־שטאַנד פון בר־כוכבא, וועט אַריין לדורות אין דער יידישער געשיכטע ווי אַ מקור פאַר שטאָלץ, קרבנות־גרייטקייט און אַנטשלאָסנקייט.

און „אַמאָל — רעדנדיק מיט די ווערטער פון אַ פּאָעט — אין דער וועלט, וואָס וועט זיין באַשטראַלט דורך אידעאַלן פון סאָציאַלער אייני־הייט און ברידערלעכקייט, ווען קיין שום מענטש וועט דעם צווייטן נישט פרעגן וועגן „ראַסע", נאָר זיין ערנטלעכקייט און אָנטייל אין קאָלעקטיוון, געזעלשאַפטלעכן אַרבעט־אָנשטרענג, וועלן מיר דערמאָנען די פּאַרטיידיקער פון געטאָ, ווי „שטיינער געוואָרפענע אויף דעם שוץ־גרוב, ווי פאַרצווייפלטע העלדן, וואָס זענען אומגעקומען אין שוץ פון מענטשן־ווירדע, פאַר אַ הייליקער זאַך" (בראָניעווסקי), (330).

הערות

1) פארגלייך לוטשעק: „צום צווייטן יאָרטאָג פון אויפשטאַנד פון וואַר־שעווער יידן". „וואָלנאַ פּאָלסקאַ" 1945, נום. 14; ב. דוזינסקי: „דאָס געטאָ קעמפט", „ראָבאָטניק" 1946. נום. 19.
2) „דער אויפשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ" דאָקומענטן־זאַמלונג, וואַרשע 1945, זייט 21.
3) דאָרט זייט 5.
4) מאַרעק עדעלמאַן: „דאָס געטאָ קעמפט" וואַרשע 1945, זייט 65.
5) רעדע פון דעפּוטאַט אין נאַציאָנאַלן לאַנד־ראַט ד"ר א. בערמאַן: „דער אויפשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ", זייט 44.
6) מאַרעק ביטער: „העלדישקייט", „דאָס נייע לעבן" 1946, נר. 12.
7) פאַרגלייך סט. ר. דאָבראָוואָלסקי: „די טערמאָפּאָלישע פעלזן פון וואַר־שע". „פּאָלסקאַ זבראָינאַ" 1945, נר. 72.
8) יצחק צוקערמאַן („אַנטעק"): „די צוגרייטונגען צום אויפשטאַנד און דער פאַרלויף פון די קאַמפן", „דאָס נייע לעבן" 1945, נר. 2.
9) „נאָווי דזיען" פון 23טן אַפּריל 1943.
10) „נאָווי דזיען" פון 21טן אַפּריל 1943 האָט געמאָלדן, אַז די דייטשן האָבן פאַרלוירן 6 טאַנקן און אריבער 600 דערהרגעטע און פאַר־וואונדעטע. פאַרגלייך מגר. וואַסער: „עפּאָפּייע פון העלדישקייט" (אין מאַנוסקריפּט) — עדעלמאַן באַרעכנט די דייטשע פאַרלוסטן אויף 1000 מאַן. ל. ק.: „ווי אַזוי מיר האָבן געקעמפט אין וואַרשעווער געטאָ" (דערציילונג פון איינעם פון די אויפשטאַנד־אָנפירער) „ראָ־באָטניק" 1945, נר. 25, אויך דער רעגירונגס־דעלעגאַט באַרעכנט די

דייטשע פארלוסטן אויף 1.000 - 1.200 מאן און די יידישע פאר־
לוסטן אויף 3 - 5 טויזנט. שלמה מענדעלסאן: „דער ווידערשטאנד
אין ווארשעווער געטא" ייווא בלעטער באנד 23, נר. 1.

11) אלגעמיינער ראפארט פון סטראָפּן פון 16טן מאי 1943.
12) „ראבאטניק" 1946 נר. 19.
13) זע ראפארט פון סטראָפּן.
14) צביה לובעטקין: „מיידלעך אין קאמף", „נאָווע סלאָווע" 1946.
15) סטראָפּס ראפארט.
16) „אויף די אויגן פון דער וועלט".
17) רעדע פון דעפּוטאט ד"ר א. בערמאן אויף דער אקאדעמיע פון 22טן אפריל 1945 („דער אויפשטאנד אין ווארשעווער געטא").
18) פארגלייכן די דאקומענטן און מאטעריאלן צו דער געשיכטע פון די יידן אין דער אקופּאציע־צייט, באנד 2: „אקציעס און אויסזידלונגען".
19) פארגלייכן דעם ארטיקל פאר „איינקייט", וואס איז אנגעשריבן געווארן דורך דעם מגר. וואסער אין צוזאמענהאנג מיטן דריטן יארטאג פון אויסברוך פון אויפשטאנד אין ווארשעווער געטא. (מאשין־דרוק).
20) פארגלייכן ב. מארק „אין דריטן יארטאג פון געטא אויפשטאנד", „גלאס לודו" 1946, נר. 107.
21) ד"ר א. בערמאן: „דער קאמף פון יידישן אונטערערד". „גאזעטא לובעלסקא" 1945, נר. 13 פארגלייכן ר. אויערבאך: „ד"ר ע. רינגעלבלום", „דאס נייע לעבן" 1946, נר. 11.
22) זע רעדע פון ד"ר א. בערמאן.
23) די שעפער פון אנטיפאשיסטישן בלאק: יוסף פינקעלשטיין־לעוואר־טאווסקי, אנדריי שמידט, ד"ר א. בערמאן. יצחק צוקערמאן, מרדכי אניעלעוויטש, פישעלזאן, צביה לובעטקין, יוסף קאפּלאן, פאלא עלסטער, שמואל ברעסלאוו.
24) באריכט פון זש. א. ב.־שטאב וועגן אויפשטאנד אין ווארשעווער געטא, מ. ניישטאדט: „דער אומקום און אויפשטאנד פון ווארשעווער יידן" א בוך פון גבית־עדות און דערינערונגען", תל-אביב

1946. פארגלייכן „נאשע סלאווא" 1946, איינמאליקע אויסגאבע ווי אויך צוקערמאן.

25) עדעלמאן, דארט, זייט 31.

26) שוין אויף דער בעראטונג וואס איז פארגעקומען לויט דער איני־ציאטיוו פון „החלוץ" אין העלפט מערץ 1942 י. מיט די פאר־שטייער פון פאליטישע ארגאניזאציעס איז פארגעלייגט געווארן דורך די איניציאטארן פון דער בעראטונג („החלוץ") שאפן א יידישע קאמפס-ארגאניזאציע אויף דער „ארישער זייט", ווע־מענס אויפגאבע וועט זיין דאס איינשאפן געווער און שאפן אין געטא א געווער-פאבריק. די בעראטונג האט קיין פאזיטיווע רע-זולטאטן נישט געגעבן.

27) זע באריכט.

28) „ווי אזוי די פוילישע קאנספיראציע האט אלארמירט די וועלט". די טעטיקייט פון „זשעגאטא" אין ליכט פון (זאקשעווסקים) רא־פארט, „גלאס לודו" 1946. נר. 107.

29) זע רעדע ד"ר א. בערמאן.

30) ל. ק.: „ווי אזוי מיר האבן געקעמפט אין ווארשעווער געטא", „רא־באטניק" 1945, נר. 25.

31) זע דעם באריכט פון זש. א. ב.-שטאב

32) פארגלייכן ב. מארק: „אין יארטאג פון ווארשעווער געטא־אויפ-שטאנד", „טריבונא ווּאלנאשטשי" 1946, נר. 92.

33) זע מאג. וואסער.

34) גענ. סטראאפ גיט אן אין אלגעמיינעם ראפארט, אז במשך פון דער אקציע פון 22טן יולי — 3טן אקטאבער זיינען ארויסגעשיקט גע-ווארן 310.322 יידן. לויט אנדערע דאטן, וואס שטיצן זיך אויך אויף דייטשע מקורים זענען אין משך פון דער אקציע ארויסגע־שיקט געווארן 254.374 יידן, אין די ארבעטס-לאגערן זענען ארויס־געשיקט געווארן 11.580 פערזאן; דערהרגעט זענען געווארן אין יולי — 698 מאן, אין אויגוסט — 2.305, אין סעפטעמבער — 3.158 (באריכט פון אונטערערדישער ארגאניזאציע וועגן אויפ-שטאנד אין ווארשעווער געטא, יוני 1943).

35) רעדע פון ד"ר א. בערמאן.

36) אין פרעזידיום פון יידישן נאציאנאלן קאמיטעט זענען אריינגע־גאנגען: יצחק צוקערמאן, מנחם קירשנבוים און יוחנן מארגענשטערן. באריכט פון זש. א. ב.־שטאב.

37) אין דער פארוואלטונג פון „קאמיטעט" זענען אריין: צוקערמאן, קירשנבוים און אבראשא בלום. דער יידישער קאארדיניר־קאמיטעט האט אויסגעוויילט א פראפאגאנדע־קאמיטעט (בלום, צוקערמאן, פיינקינד) א קאמיטעט פאר פינאנץ־פראגן, אן אפראוויזאציע־קא־מיטעט, בירגער קאמיטעט (ל. בלאך, באלאדענקא, גיטערמאן, גו־זשיק, מ. קאן, לאנדאו און סאק) האט גענומען אויף זיך די זארג פון שאפן געלט־מיטלען אויף באוואפנונג און בויונג פון באהעל־טענישן און בונקערס. אין ארישן ראיאן האט געארבעט ד"ר בער־מאן אלס פארשטייער פון יידישן נאציאנאלן קאמיטעט, און אלס פארשטייער פון זש. א. ב. — אריה ווילנער (יורעק). זע באריכט און עדעלמאן זייט 44.

38) מאג. וואסער.

39) רעדע פון ד"ר א. בערמאן, זייט 45.

40) אניעלעוויטש איז געווען איינער פון די בעסטע שילער פון דער גימנאזיע „לאור". אין דער קאנספיראציע־צייט איז ער געווען מיט־גליד פון דער „החלוץ"־צענטראלע; — נאך דעם ווי ס'איז דער־מארדעט געווארן יוסף קאפלאן — איז ער געווען פארוואלטער פון פארלאג פון דעם „השומר הצעיר"־בלאט „נגד הזרם". ער העלפט ארגאניזירן זעלבסטשוץ־קעמערלעך אין שלעזיע, נאכן אומקערן זיך קיין ווארשע אין די טעג פון דער גרויסער אקציע שטעלט ער זיך בראש פון דער „השומר הצעיר"־באוועגונג, ווערנדיק אוועק־געשטעלט אויפן פאסטן פון זש. א. ב.־קאמענדאנט גיט זיך אניע־לעוויטש פולשטענדיק אפ דער אידעע פון אנטשיידענעם קאמף מיט די דייטשע וואנדאלן און שטרייכט ביי יעדער געלעגנהייט אונטער די וויכטיקייט פון באקומען געווער. „מ. אניעלעוויטש, דער קאמענדאנט פון דעם אויפשטאנד אין ווארשעווער געטא". „נאשע סלאווא" 1946 י.).

41) באריכט פון זש. א. ב.־שטאב.

42) זע ל. ק.: „ווי אזוי מיר האבן געקעמפט אין ווארשעווער געטא".

43) „דער אויפשטאנד אין ווארשעווער געטא", זייט 5.

44) מ. עדעלמאן, זייט 44.

45) באריכט פון זש. א. ב.-שטאב.

46) ה. וואסער: „זעלנער אן געווער".

47) עדעלמאן, זייט 44.

48) ה. וואסער.

49) עדעלמאן, זע זייט 45-46.

50) „דער אויפרוף פון קאמענדאנט פון אויפשטאנד אין ביאליסטאקער געטא מ. טאמאראף. (מ. טענענבוים „צו דער אנפירונג פון ציוויל-קאמף פון ביאליסטאקער קרייז"), „נאשע סלאווא" 1946.

51) „ווי אזוי די פוילישע קאנספיראציע האט אלארמירט די וועלט".

52) עדעלמאן, זייט 45 - 46.

53) באריכט פון זש. א. ב.-שטאב.

54) ל. ק.: „ווי אזוי מיר האבן געקעמפט אין ווארשעווער געטא".

55) באריכט פון זש. א. ב.-שטאב.

56) זע שלענגעל: „וואס איך האב געלייענט די טויטע...", „דאקומענטן און מאטעריאלן צו דער געשיכטע פון די יידן אונטער דער דייטשער אקופאציע" באנד 2.

57) טוביה (באזשיקאווסקי) „די ערשטע" (קעמפער). „אונדזער ווארט" 1946. נר. 1. זע „נאשא וואלקא" איינמאליקע אויסגאבע, ארגאן פון פארבאנד פון יידישע דעמאביליזירטע זעלנער און פארטיזאנער אין פוילן פון 1טן מערץ 1946 זייט 3-4 ווי אויך שלענגעל.

58) טוביה.

59) שלענגעל.

60) עדעלמאן, זייט 47.

61) טוביה: „די ערשטע" (קעמפער).

62) עדעלמאן, זייט 47.

63) באריכט פון זש. א. ב.-שטאב.

64) אלגעמיינער ראפארט פון סטראפ דעם 16טן מאי 1943 י.

65) באריכט פון זש. א. ב.-שטאב.

66) שטשעסני דאבראוואלסקי: „די פארטיידיקונג פון ווארשעווער געטא", „טריבונא וואלנאשטשי" 1945. נר. 4.

67) עדעלמאַן. זייט 48.
68) שלענגעל.
69) וול. מילטשארעק: „בלעטלעך פון העלדנמוט". „זשעטשפּאָספּאָלי־טא" 1946, נר. 6.
70) דאָס ציטיר איך פון דער סטודיע פון ש. מענדעלסאָן, זייט 24.
71) מענדעלסאָן. זייט 23.
72) אלס קאָמאַנדירן זענען באַשטימט געוואָרן פון „דרור": בנימין וואַלד, זכריה ארטשטיין, הענעך גוטמאַן, יצחק בלױשטײן, בערל ברוידאָ; פון „השומר הצעיר": מרדכי גרובאס (מערדעק), דוד נאָוואָדוואָרסקי, שלמה ווינאָגראַד, יוסף פאַרבער; פון פּ. פּ. ר.: הענריק קאווע, הענריק זילבערבערג, יורעק גרינשפּאַן, פּאַוועל; פון בונד: וועלוול ראָזאָווסקי, לוי גרוזאַלץ, יורעק בלוינעס, דוד האָכבערג; פון „גורדוניה": יעקב פייגנבלאַט; פון „עקיבא": לוטעק ראָטבלאַט; פון הנוער הציוני: ל. פראַשקער; פון פּועלי־ציון (לינקע) — הערמאַן בערלינסקי; און פון פּועלי ציון (פּאַראייניקט מיט צ. ס.) מגר. מאיר מאיעראָוויטש. באַריכט פון זש. אָ. ב.־שטאַב.
73) זע ה. וואַסער, פאַרגלייכן י. ליימאַן „דערינערונגען וועגן די צוגרייטונגען פון די „ווילדע" גרופּן צום קאַמף". „דאָס נייע לעבן" 1946, נר. 12.
74) לעהמאַן.
75) די רייען פון זש. אָ. ב. האָבן געציילט אין אַפּריל חודש ביי 3.000 אָרגאַניזירטע און באַוואָפנטע קעמפער („אויף די אויגן פון דער וועלט"). וו. באַרטאָשעווסקי („לודוויק"), (באַרט.: „די גרויסע וואָך אין פלאַמען פון שריפות", „גאַזעטאַ לודאָוואַ" 1946, נר. 109), באַרעכנט די כוחות פון קאַמפּס־אָרגאַניזאַציע אין מאָמענט פון אויסברוך פון אויפשטאַנד אויף 2.000 מאַן.
76) עדעלמאַן, זייט 73.
77) באַריכט פון זש. אָ. ב.־שטאַב.
78) ה. וואַסער: „זעלנער אָן געווער".
79) באַריכט פון זש. אָ. ב.־שטאַב.
80) יאַנוש סטענפּאָווסקי: „נישט אָנגערופענע טעג". „דאָבאָטניק" 1945, נר. 95.
81) באַריכט פון זש. אָ. ב.־שטאַב. פאַרגלייכן עדעלמאַן, זייט 49.

82) באריכט פון זש. אָ. ב.-שטאַב.
83) פאַרגלייכן ביי עדעלמאַנען.
84) עדעלמאַן זייט 50.
85) י. ליימאַן: „דער שוואַרצער שבת" (13טן מערץ 1943), „דאָס נייע לעבן" 1946 נר. 10.
86) באריכט פון זש. אָ. ב.-שטאַב, פאַרגלייכן עדעלמאַן, זייט 49.
87) באריכט פון זש. אָ. ב.:שטאַב פאַרגלייכן „בעלזשעץ" קראָקע 1946 (אריינפיר פון ד"ר נ. ראָסטאָוואַ) זייט 14-15.
88) באריכט.
89) עדעלמאַן. זייט 50.
90) ה. וואַסער.
91) באריכט, פאַרגלייכן צוקערמאַן.
92) עדעלמאַן, זייט 51. פאַרגלייכן „אונדזערע העלדן", „זאַ נאַשאָן אי וואַשאָן וואָלנאָשטש" 1946, איינמאָליקע אויסגאַבע.
93) באריכט פון זש. אָ. ב.-שטאַב. פאַרגלייכן עדעלמאַן זייט 51.
94) באריכט.
95) ה. וואַסער.
96) ה. וואַסער: „זעלנער אָן געווער".
97) עדעלמאַן זייט 51-52.
98) עדעלמאַן, זייט 52.
99) „אויף די אויגן פון דער וועלט".
100) אַלגעמיינער ראַפּאָרט פון סטראָאָפּן.
101) „טריבונאַ וואָלנאָשטשי" 1943, נר. 31.
102) הענריק נאָוואָגראָדזקי: „דריי טעג אויפן אומשלאַג-פּלאַץ" דאָקו-מענטן און מאַטעריאַלן צו דער געשיכטע פון די יידן אונטער דער דייטשער אָקופּאַציע. באַנד 2.
103) לעאָן נייבערג („מאַריאַן"): אַ פראַגמענט פון טאָג-בוך א. נ. „חורבהניקעס". „דאָקומענטן און מאַטעריאַלן".
104) „זיי האָבן געקעמפט" (גבית-עדות פון עדעלמאַנען) 1946 נר. 109.
105) ה. וואַסער.
106) באריכט פון זש. אָ. ב.-שטאַב.
107) נייבערג.

108) ב. בארג: „עפיזאד פון ווארשעווער געטא-אויפשטאנד". „דאס נייע לעבן" 1945, נר. 4.
109) באריכט פון זש. א. ב.-שטאב.
110) נאוואגראדזקי.
111) „אויף די אויגן פון דער וועלט".
112) סטראָפּס ראפּארט פון 3טן מאי 1943.
113) אלגעמיינער ראפּארט פון סטראָפּן, פארגלייכן „זיי האבן געקעמפט".
114) אלגעמיינער ראפּארט פון סטראָפּן.
115) נייבערג.
116) עדעלמאן, זייט 53.
117) סטראָפּס ראפּארט פון 19טן אפּריל 1943.
118) באריכט פון זש. א. ב.-שטאב.
119) אלגעמיינער ראפּארט פון סטראָפּן.
120) (דארט).
121) סטראָפּס ראפּארט פון 19טן אפּריל.
122) באריכט פון זש. א. ב.-שטאב.
123) סטראָפּס ראפּארט פון 19טן אפּריל, פארגלייכן מיטן אלגעמיינעם ראפּארט.
124) אדאלף רודניצקי: „וויעלקאנאץ", „גלאס ראבאטניטשי" 1946, נר. 109.
125) באריכט פון זש. א. ב.-שטאב — שמחה ראטהייזער („קאזשיק"), ("קאמפּס-ראפּארט". „דאס נייע לעבן" 1945, נר. 2), רעדט וועגן דער טעטיקייט פון דער ארטילעריע פון מוראנאווער פּלאץ. סטענפּאווסקי גיט אן, אז אויפן דאג נאוויניארסקע האבן די דייטשן געשאסן פון א באטעריע ארטילעריע.
126) „געדענק דאס ווארשעווער געטא". באריכט פון דער אונטערערדישער ארגאניזאציע 1943. פארגלייכן מיטן ראפּארט פון רעגירונגס-דעלעגאט (מענדעלסאן, זייט 28).
127) באריכט פון זש. א. ב.-שטאב.
128) סטראָפּס ראפּארט פון 19טן אפּריל. פארגלייכן מיטן אלגעמיינעם ראפּארט.

129) עדעלמאַן. זייט 54־55, פאַרגלייכן נייבערג.
130) עדעלמאַן. זייט 55.
131) נייבערג (דאָרט) פאַרגלייכן נאָוואָגראָדזקי.
132) אַלגעמיינער ראַפּאָרט פון סטראָאָפּ.
133) עדעלמאַן. פאַרגלייכן סטראָאָפּס ראַפּאָרט פון 19טן אַפּריל, וואָס מעלדעט, אַז 17 אַזייגער מיט 30 מינוט האָט ער אָנגעטראָפן אויף אַ זייער שטאַרקן ווידערשטאַנד פון אַ הייזער־בלאָק; דער ספּעציעלער דייטשער גרופּע איז נישט געלונגען צו כאַפּן די אויפ־שטענדלער, וועלכע האָבן זיך איבערגעטראָגן פון באַזע צו באַזע.
134) באָרג.
135) עדעלמאַן.
136) באַריכט פון זש. אָ. ב.־שטאַב.
137) סטראָאָפּס באַריכט פון 19טן אַפּריל.
138) נאָוואָגראָדזקי.
139) דאָרט.
140) סטראָאָפּס ראַפּאָרט פון 20טן אַפּריל.
141) באַריכט פון זש. אָ. ב.־שטאַב. פאַרגלייכן עדעלמאַן זייט 55.
142) ראַטהייזער.
143) באַריכט פון זש. אָ. ב.־שטאַב. פאַרגלייכן עדעלמאַן.
144) סטראָאָפּס באַריכט פון 20טן אַפּריל.
145) ראַטהייזער.
146) נייבערג.
147) סטראָאָפּס ראַפּאָרט פון 20טן אַפּריל. פאַרגלייכן באַריכט פון זש. אָ. ב.־שטאַב, עדעלמאַן, זייט 56.
148) „אויף די אויגן פון דער וועלט".
149) עדעלמאַן, (דאָרט) זייט 56־57. פאַרגלייכן צוקערמאַן.
150) סטראָאָפּס ראַפּאָרט פון 20טן אַפּריל.
151) „אונדזערע העלדן".
152) באַריכט פון זש. אָ. ב.־שטאַב. דער רעגירונגס־דעלעגאַט שטרייכט אונטער אין זיין ראַפּאָרט, אַז צוליב די מפּלות וואָס די דייטשן האָבן געליטן אין די ערשטע צוויי טעג פון די קאַמפן, האָבן זיי דעם 21טן אַפּריל אָנגעהויבן באַקעמפן מיט פייער די באַזונדערע

ווידערשטאַנדס־פּונקטן (באַנוצנדיק זיך מיט צינד־באָמבעס, אַעראָפּלאַנען, פייער־וואַרפער) מענדעלסאָן, זייט 28.

153) סטראָאָפּס באַריכט פון 20טן אַפּריל.

154) גייבערג.

155) סטראָאָפּס ראַפּאָרט.

156) סטראָאָפּס ראַפּאָרט פון 21טן אַפּריל 1943.

157) אַלגעמיינער ראַפּאָרט פון סטראָאָפּן.

158) ערדעלמאַן זייט 57־58. פאַרגלייכן „זיי האָבן געקעמפט".

159) סטראָאָפּס ראַפּאָרט פון 21טן אַפּריל.

160) סטראָאָפּס ראַפּאָרט פון 22טן אַפּריל 1943.

161) „אויף די אויגן פון דער וועלט".

162) סטראָאָפּס ראַפּאָרט.

163) ערדעלמאַן, זייט 60.

164) סטראָאָפּס ראַפּאָרט.

165) רחל אויערבאַך: „פּסח 1943", „דאָס נייע לעבן" 1946, נר. 12.

166) אויערבאַך.

167) פּרעסע אויסצוגן אויפן סמך פון די דערינערונגען פון רודניצקין א. ק. „די מאַרטיראָלאָגיע געשיכטע און דאָס אומברענגען פון וואַרשעווער געטאָ". פאַרגלייכן מענדעלסאָן, זייט 35־37.

168) וו. ר. ג. נר. 9 (115).

169) דאָבראָוואָלסקי, פאַרגלייכן י. ליס־בלאָנסקאַ „אַזוי איז עס געווען" („בילאַ טאַ טאַק") נאָווא עפּאָקאַ" 1946, נר. 13־14.

170) רודניצקי.

171) סטענפּאָווסקי.

172) רודניצקי, יעזשי אַנדזשעיעווסקי: „נאָץ" (נאַכט) וואַרשע 1945.

173) ערדעלמאַן, זייט 59.

174) סטענפּאָווסקי.

175) ס. פּאָליאַק: „רויכן איבער דער שטאָט" („דימי נאַד מיאַסטעם") „גלאָס לודו" 1945, נר. 97.

176) סטענפּאָווסקי.

177) „אויף די אויגן פון דער וועלט".

178) רודניצקי.

179) „אויף די אויגן פון דער וועלט".
180) אויערבאך: „אויף די אויגן פון דער וועלט".
181) אויערבאך.
182) מיעטשיסלאוו יאסטרון: „די מאכט פון פינצטערקייט", „אדראדזעניע" 1945, נר. 29.
183) יאסטרון.
184) יאסטרון.
185) די רעדע פון ד"ר א. בערמאן.
186) דאבראוואלסקי.
187) מאיאר סט. גיענאלטאווסקי: „צו הילף דעם קעמפנדיקן געטא", „פאלסקא זבראינא" 1946, נר. 94. פארגלייכן „די פאלקס־גווארדיע האט אקטיוו געהאלפן די העלדישע קעמפער פון ווארשעווער געטא", „גלאס לודו" 1946, נר. 108 און „דער ביישטייער פון דער פאלקס-גווארדיע און פאלקס־ארמיי", „גלאס לודו" 1946, נר. 107.
188) ב. מארק: „אין דריטן יארטאג פון אויפשטאנד אין געטא". „גלאס לודו" 1946, נר. 108.
189) עדעלמאן, זייט 62.
190) באריכט פון זש. א. ב.-שטאב.
191) „אויף די אויגן פון דער וועלט".
192) „דער אויפשטאנד אין ווארשעווער געטא", זייט 8.
193) פארגלייכן „ווי אזוי די פוילישע קאנספיראציע האט אלארמירט די וועלט".
194) „אויף די אויגן פון דער וועלט".
195) בארטאשעווסקי.
196) אן אינפארמאציע וואס איך האב באקומען ביי רחל אויערבאך.
197) מענדעלסאן, זייט 28.
198) „ווי אזוי די פוילישע קאנספיראציע האט אלארמירט די וועלט".
199) „דער אויפשטאנד אין ווארשעווער געטא", זייט 8.
200) סטראאפס ראפארט פון 23טן אפריל.
201) סטראאפס ראפארט. פון אנדערע מקורים איז אונדז באוווסט, אז

אין דעם טאָג זענען אונטערגעצונדן געוואָרן די הייזער אויף ניזקע („אויף די אויגן פון דער וועלט").

202) סטראָאָפּס ראַפּאָרט, פאַרגלייכן „אויף די אויגן פון דער וועלט".

203) סטראָאָפּס ראַפּאָרט.

204) „אויף די אויגן פון דער וועלט".

205) דאָרט.

206) עדעלמאַן, זייט 61.

207) סטראָאָפּס ראַפּאָרט פון 23טן אַפּריל.

208) „אויף די אויגן פון דער וועלט".

209) סטראָאָפּס ראַפּאָרט פון 24טן אַפּריל.

210) באַריכט פון זש. אָ. ב.־שטאַב. פאַרגלייכן צוקערמאַן.

211) טוביה באָזשיקאָווסקי: „אין פייער און אין בלוט". (דערינערונגען פון אַן אָנטייל נעמער אין די קאַמפן פון וואַרשעווער געטאָ), „נאָווע סלאָוואָ", 1946.

212) סטראָאָפּס ראַפּאָרט. פאַרגלייכן עדעלמאַן, זייט 59.

213) עדעלמאַן, דאָרט.

214) באַריכט, פאַרגלייכן צוקערמאַן.

215) עדעלמאַן, זייט 60.

216) סטראָאָפּס אַלגעמיינער ראַפּאָרט.

217) באַריכט, פאַרגלייכן רודניצקי.

218) סטראָאָפּס ראַפּאָרט. די דייטשן האָבן אין דעם טאָג אויך פאַרנומען אַ געוויסע סומע געלט, איבערהויפּט דאָלאַרן, וועלכע זענען אין מאָמענט פון שרייבן דעם ראַפּאָרט נאָך נישט איבערגעציילט געוואָרן.

219) זע באָזשיקאָווסקי.

220) סטראָאָפּס ראַפּאָרט פון 25טן אַפּריל. דער דייטשער גענעראַל האָט נישט פאַרזאַמט מיטצוטיילן וועגן דעראָבערן פון אַ באַדייטנדיקער סומע געלט, ווי אויך גאָלד־מטבעות און קאָסטבאַרע חפצים.

221) די אַלגעמיינע פאַרלוסטן פון די דייטשן האָבן לויט סטראָאָפּן באַטראָפן ביז דעם 25טן אַפּריל איינשליסלעך 5 געהרגעטע, אין דעם צוויי ס. ס.־לייט, צוויי פון וועהרמאַכט, איינער פון באַטאַליאָן „טראַווניק" און 50 פאַרוואונדעטע (אין דעם 27 ס. ס.־לייט, 9

פּאָליציאַנטן, 4 פון זיכערהייטס־פּאָליציי, איינער פון ווערמאַכט, 9 פון באַטאַליאָן טראַווניק).

222) סטראָאָפּס ראַפּאָרט.

223) סטראָאָפּס ראַפּאָרט פון 26טן אַפּריל.

224) באַריכט פון זש. אָ. ב.־שטאַב. פאַרגלייכן צוקערמאַן.

225) סטראָאָפּס ראַפּאָרט.

226) באַריכט, פאַרגלייכן צוקערמאַן.

227) סטראָאָפּס ראַפּאָרט.

228) אין ראַפּאָרט פון דעם טאָג (27טער אַפּריל) זענען אָנגעגעבן גע־נוי די דייטשע קרעפטן, וואָס האָבן אָנטייל גענומען ביים היטן די געטאָ־גרענעצן און אין די אָפּעראַציעס. די גרענעץ־וואַך פון 7 ביז 7 אין אָוונט: 228 דייטשע פּאָליציאַנטן, 200 פון באַטאַליאָן טראַווניק, 140 פון דער „גראַנאַטער״־פּאָליציי, און פון 7 אָוונט ביז 7 אינדערפרי — 288 דייטשע פּאָליציי, 250 ס. ס.־לייט, 140 „גראַנאַטע״ פּאָליציי. אין די אָפּעראַציעס האָבן אָנטייל גע־נומען: 118 דייטשע פּאָליציאַנטן (אין דעם דריי אָפיצירן), 404 ס. ס.־לייט (4 אָפיצירן), זיבן סאַפּערן (1 אָפיציר), 32 פון זי־כערהייטס־פּאָליציי (2 אָפיצירן), 23 פון אינזשעניערן־אָפּטייל (אין דעם צוויי אָפיצירן).

229) „דאָס געפינען זיך אין די קאַנאַלן — שרייבט בוכשטעבלעך סטראָאָפּ — האָט אויך אויפגעהערט זיין אנגענעם נאָך דער ער־שטער וואָך. די ס. ס. פּאָליציי און סאַפּערן פלעגן מוטיק אריינ־גיין אין די קאַנאַלן בכדי ארויסצושלעפּן פון דאָרט די יידן, גאַנץ אָפט שוין טויטע אָדער דערשאָסענע״. אַלגעמיינער ראַפּאָרט.

230) באָזשיקאָווסקי.

231) סטראָאָפּס ראַפּאָרט פון 27טן אַפּריל.

232) סטראָאָפּס ראַפּאָרט פון 28טן אַפּריל. די אַלגעמיינע צאָל יידן, וואָס זענען געכאַפּט געוואָרן בעת דער ליקווידאַציע־אַקציע האָט באַדאַרפט לויט די דייטשישע באַריכטן באַטרעפן ביז דעם 28טן אַפּריל איינשליסלעך 33.401 פּערזאָן.

233) סטראָאָפּס ראַפּאָרט.

234) ראַפּאָרט פון 29טן אַפּריל. די אַלגעמיינע פאַרלוסטן פון די יידן

האבן לויט סטראָאָפּס אויסרעכענונגען באַטראָפן ביז דעם 29טן אַפּריל איינשליסלעך 35.760.

235) סטראָאָפּס ראַפּאָרט.

236) סטראָאָפּס ראַפּאָרט פון 30טן אַפּריל. אין דעם טאָג זענען באַנוצט געוואָרן אין דער אָפּעראַציע: 138 דייטשע פּאָליציאַנטן (אין דעם 5 אָפיצירן), 39 זיכערהייטס-פּאָליציאַנטן (3 אָפיצירן), ס. ס.-לייט 438 (6 אָפיצירן), סאַפּערן 44 (2 אָפיצירן), און דער שטאַב 10 מאַן (3 אָפיצירן). די גרענעץ-וואַך איז באַשטאַנען פון: 321 ס. ס.-לייט (אין דעם 3 אָפיצירן), דייטשע פּאָליציי 91 (2 אָפיצירן), באַטאַליאָן „טראַווניקי" 200 און „גראַנאַטע" פּאָליציי.

237) די אַלגעמיינע פאַרלוסטן פון די יידן בעת דער אַקציע האָט לויט סטראָאָפּס באַריכטן באַטראָפן ביזן 30טן אַפּריל — 37.359.

238) סטראָאָפּס ראַפּאָרט פון 1טן מאַי 1943.

239) צוקערמאַן און עדעלמאַן.

240) בערנאַרד באַרג: „דער ערשטער מאַי אין קעמפנדיקן געטאָ". „דאָס נייע לעבן" 1946, נר. 12.

241) באָזשיקאָווסקי.

242) סטראָאָפּס ראַפּאָרט. די דייטשע קרעפטן וואָס זענען דעם טאָג באַנוצט געוואָרן בעת די אָפּעראַציעס: 106 פּאָליציאַנטן (אין דעם 4 אָפיצירן) 357 ס. ס.-לייט (7 אָפיצירן), 47 סאַפּערן (3 אָפיצירן), זיכערהייטס-פּאָליציי 3 (2 אָפיצירן). גרענעץ וואַך: 300 ס. ס.-לייט, דייטשע פּאָליציי 72 (1 אָפיציר), באַטאַליאָן „טראַווניקי" 250.

243) סטראָאָפּס ראַפּאָרט. די אַלגעמיינע צאָל יידישע פאַרלוסטן האָט ביז דעם טאָג באַטראָפן 38.385, נישט אַריינרעכענענדיק די אַלע, וואָס זענען אומגעקומען אין די פלאַמען אָדער אונטער די חורבות פון די בונקערס. — דער פאַרוואונדעטער, דעם פריקן טאָג, דייטשער פּאָליציאַנט איז געשטאָרבן.

244) נייבערג.

245) סטראָאָפּס ראַפּאָרט.

246) עדעלמאַן, זייט 61-62.

247) באַרג.
248) עדעלמאַן.
249) ט. באַזשיקאָווסקי: „די אַטאַקע פון ערשטן מאַי אין וואַרשעווער געטאָ" — „אונדזער וואָרט" 1946, נומ. 2.
250) סטראָאָפּס ראַפּאָרט פון 2טן מאַי.
251) די דייטשע קרעפטן וואָס זענען באַנוצט געוואָרן בעת דער אָפּעראַציע: דייטשע פּאָליציי 101 מאַן (אין דעם דריי אָפיצירן), סאַפּערן 46 מאַן (דריי אָפיצירן), זיכערהייטס-פּאָליציי 15 מאַן (3 אָפיצירן), ס. ס. גרענאַדירן 420 מאַן (11 אָפיצירן), ס. ס. קאַוואַלעריע 10 מאַן 3(אָפיצירן). גרענעץ-וואַך: דייטשע פּאָליציי 11מאַן (2 אָפיצירן), ס. ס. גרענאַדירן 301 מאַן (1 אָפיציר), „טראַווניקי" 200 מאַן.
252) סטראָאָפּס ראַפּאָרט.
253) נייבערג.
254) די צאָל יידישע פאַרלוסטן האָט באַדאַרפט ביז דעם טאָג איינשליסלעך באַטרעפן 40.237 מאַן.
255) סטראָאָפּס ראַפּאָרט פון 3טן מאַי 1943. די אַלגעמיינע צאָל יידישע פאַרלוסטן ביזן דריטן מאַי איינשליסלעך האָט געזאָלט באַטרעפן 41.806 מאַן.
256) חבר „מאַרעק": „פאַר אונדזער און אייער פרייהייט" 1946.
257) סטראָאָפּס ראַפּאָרט פון 4טן מאַי 1943.
258) די דייטשע קרעפטן, וואָס האָבן אָנטיילגענומען אין די אָפּעראַציעס פון 4טן מאַי: דייטשע פּאָליציי 105 מאַן (אין דעם דריי אָפיצירן), אינזש.-סאַפּערן 52 מאַן (3 אָפיצירן), זיכערהייטס-פּאָליציי 16 מאַן (2אָפיצירן), ס. ס.-לייט 418 מאַן (11 אָפיצירן). גרענעץ-וואַך אין משך פון טאָג: דייטשע פּאָליציי 89 מאַן (אין דעם 2 אָפיצירן), ס. ס.-לייט 25 מאַן, באַטאַליאָן „טראַווניקי" 200 מאַן, „גראַנאַט" פּאָליציי 181 מאַן (1 אָפיציר); ביינאַכט: דייטשע פּאָליציי 12 מאַן (אין דעם 1 אָפיציר), ס. ס.-לייט 301 מאַן (1 אָפיציר), „גראַנאַט" פּאָליציי 181 מאַן (1 אָפיציר).
259) סטראָאָפּס ראַפּאָרט.

260) „געדענק דאָס וואַרשעווער געטאָ״. באַריכט פון דער אונטערערדי־
שער אָרגאַניזאַציע, יוני 1943.

261) די אַלגעמיינע צאָל יידישע פאַרלוסטן האָט געזאָלט באַטרעפן ביז דעם 4טן מאַי איינשליסלעך 44.089 פּערזאָן. די דייטשן האָבן אויך דעראָבערט איין ביקס, דריי רעוואָלווערן און אַמוניציע.

262) סטראָאָפּס ראַפּאָרט פון 5טן מאַי 1943. די אַלגעמיינע צאָל יידי־שע פאַרלוסטן האָט סטראָאָפּ באַרעכנט ביז דעם טאָג אויף 45.159 פּערזאָן.

263) אין אַלגעמיין האָבן די דייטשע פאַרלוסטן לויט זייער אייגענער באַרעכענונג געזאָלט באַטרעפן ביזן 5טן מאַי איינשליסלעך: 8 טויטע און 55 פאַרוואונדעטע.

264) די דייטשע קרעפטן, וואָס האָבן אָנטייל גענומען אין די אָפּע־ראַציעס פון דעם טאָג: דייטשע פּאָליציי 105 מאַן (אין דעם 4 אָפּיצירן), אינזש.־סאַפּערן 82 מאַן (4 אָפּיצירן), זיכערהייטס־פּאָליציי 16 מאַן (2 אָפּיצירן), ס. ס.־לייט 510 מאַן (10 אָפּי־צירן). גרענעץ-וואַך בייטאָג: 98 מאַן (2 אָפּיצירן), ס. ס.־לייט 25 מאַן, באַטאַליאָן „טראַווניקי״ 200 מאַן, „גראַנאַטע״ פּאָלי־ציי 181 מאַן (1 אָפּיציר); ביינאַכט: דייטשע פּאָליציי 12 מאַן (1 אָפּיציר), ס. ס.־לייט 301 מאַן (1 אָפּיציר), „גראַנאַטע״ פּאָ־ליצייט 181 מאַן (1 אָפּיציר).

265) די אַלגעמיינע צאָל געפאַנגענע ביז דאַן יידן האָט געזאָלט באַ־טרעפן 17.068 פּערזאָן.

266) סטראָאָפּס ראַפּאָרט פון 6טן מאַי 1943. פאַרגלייכן אַלגעמיינער ראַפּאָרט.

267) די אַלגעמיינע צאָל יידישע פאַרלוסטן ביז דעם 6טן מאַי האָט לויט די דייטשע אויסרעכענונגען געזאָלט באַטרעפן 47.068 פּער־זאָן. די דייטשן האָבן אין דעם טאָג דעראָבערט 4 רעוואָלווערן פון פאַרשידענע קאַליברען און קעסטלעך מיט אַמוניציע.

268) סטראָאָפּס ראַפּאָרט פון 7טן מאַי 1943.

269) באָזשיקאָווסקי: „אין פייער און בלוט״.

270) סטראָאָפּס ראַפּאָרט פון 8־טן מאַי 1943. די קרעפטן, וואָס האָבן אָנטייל גענומען אין דער אָפּעראַציע האָבן באַטראָפן: דייטשע

פּאָליציי 105 מאַן (אין דעם 4 אָפיצירן), איינזאַ.-סאַפּערן 79 מאַן (4 אָפיצירן), זיכערהייטס-פּאָליציי 16 מאַן (2 אָפיצירן), ס. ס.-לייט 540 מאַן (13 אָפיצירן). גרענעץ-וואַך בייטאָג: דייטשע פּאָליציי 88 מאַן (1 אָפיציר), באַטאַליאָן „טראַווניקי" 160 מאַן, „גראַנאַטע" פּאָליציי 161 מאַן (1 אָפיציר), ביינאַכט: דייטשע פּאָליציי 37 מאַן (1 אָפיציר), ס. ס. לייט 301 מאַן (1 אָפיציר), „גראַנאַטע" פּאָליציי 161 מאַן (1 אָפיציר).

(271 עדעלמאַן, זייט 62.

(272 סטראָאָפּס ראַפּאָרט פון 8טן מאַי.

(273 עדעלמאַן, זייט 63.

(274 סטראָאָפּ.

(275 עדעלמאַן.

(276 די אַלגעמיינע צאָל פון יידישע פאַרלוסטן ביזן 8טן מאַי איינשליסלעך האָט געצאָלט לויט די דייטשע אויסרעכענונגען באַטרעפן 49.712 פערזאָן. די דייטשן האָבן אויך אין דעם טאָג דערמאָנט 20-15 רעוואָלווערן פון פאַרשידענע קאַליבערן, א באַדייטנדיקן כּכוּם אַמוניציע צו ביקסן און רעוואָלווערן, א געוויסע צאָל גראַנאַטן.

(277 סטראָאָפּ.

(278 אין די אָפּעראַציעס פון דעם טאָג האָבן אָנטייל גענומען: דייטשע פּאָליציי 107 מאַן (אין דעם 4 אָפיצירן), זיכערהייטס-פּאָליצייט 14 מאַן (2 אָפיצירן), סאַפּערן 70 מאַן (3 אָפיצירן), ס. ס.-לייט 560 מאַן. גרענעץ-וואַך בייטאָג: דייטשע פּאָליציי 88 מאַן (1 אָפיציר), באַטאַליאָן „טראַווניקי" 160 מאַן, „גראַנאַטע" פּאָליציי 161 מאַן (1 אָפיציר); נאַכט-וואַך: דייטשע פּאָליציי 37 מאַן (1 אָפיציר), ס. ס.-לייט 301 מאַן (1 אָפיציר), „גראַנאַטע" פּאָליציי 161 מאַן (1 אָפיציר).

(279 די אַלגעמיינע צאָל פון יידישע פאַרלוסטן ביזן 9טן מאַי איינשליסלעך האָט געצאָלט באַטרעפן 51.313 מאַן. אויסער די געטאָגרענעצן האָבן געצאָלט אין דעם טאָג אומקומען 254 יידן און יידישע אויפשטענדלער.

(280 סטראָאָפּס ראַפּאָרט פון 9טן מאַי 1943.

281) סטראָפּס ראַפּאָרט פון 10טן מאַי 1943.
282) סטראָפּס ראַפּאָרט.
283) באַריכט פון זש. אָ. ב.־שטאַב. פאַרגלייכן עדעלמאַן, זייט 63.
284) פאַרגלייכן „די פאָלקס-גוואַרדיע" (גוואַרדיע לודאָווא) האָט אַקטיוו געהאָלפן די העלדישע קעמפער אין וואַרשעווער געטאָ", „גלאָס לודו" 1946, נומ. 108. — די אָרגאַניזאַטאָרן פון דער רעטונגס-עקספּעדיציע האָבן געמוזט אָנבינדן אַ קאָנטאַקט מיט דעם קעניג פון די שאַנטאַזשיסטן („שמאַלצאָווניקעס") און זיינע געהילפן פון קאַזשימיעזש דעם גרויסנס פּלאַץ ווי אויך מיט די שמוגלאַרעס פון קאַזשלע גאַס (זע ראַטהייזער). פיל מיטגעהאָלפן דער זש. אָ. ב.-גרופּע אין דער רעטונגס-אַקציע האָבן פּאָלנדיקע פּאָליאַקן: סטעפאַן ס., קאָסטעק אַננאַ און סטעפאַן פּ. אומאָפּשאַצלעכע הילף האָט געגעבן די פּ. פּ. ר.־ישע קעמפערין בירגערין סטעפאַניאַ (אירענאַ סאַוויצקאַ). די רעדע פון ד"ר אַ. בערמאַן („דער אויפשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ"), זייט 46.
285) עדעלמאַן, זייט 63.
286) ראַטהייזער.
287) סטראָפּס ראַפּאָרט פון צענטן מאַי 1943.
288) מאַיאָר ניענאַלטאָווסקי.
289) ראַטהייזער.
290) סטראָפּס ראַפּאָרט פון 10טן מאַי. פאַרגלייכן מיטן אַלגעמיינעם ראַפּאָרט פון 16טן מאַי.
291) מאַיאָר ניענאַלטאָווסקי. סטראָפּ באַרעכנט די צאָל אויפשטענדלער, וועלכע עס איז געלונגען צו אַנטלויפן אויף 30־35 פּערזאָן, (אַלגעמיינער ראַפּאָרט).
292) „ווי אַזוי מיר האָבן געקעמפט..."
293) רעדע פון ד"ר אַ. בערמאַן.
294) מאַיאָר ניענאַלטאָווסקי.
295) ראַטהייזער.
296) סטראָפּס ראַפּאָרט פון 10טן מאַי.
297) באַריכט פון זש. אָ. ב.-שטאַב.
298) פאַרגלייכן סטראָפּס ראַפּאָרט פון 22טן אַפּריל.

299) אין די אָפּעראַציעס פון דעם טאָג האָבן אנטייל גענומען פּאָלגנ־דיקע קרעפטן: דייטשע פּאָליציי 132 מאַן (אין דעם 6 אָפיצירן), אינזשעניער־סאַפּערן 87 מאַן (5 אָפיצירן), זיכערהייטס־פּאָליציי 16 מאַן (2 אָפיצירן), ס. ס.־לייט 320 מאַן (12 אָפיצירן). גרע־נעץ־וואך בייטאָג: דייטשע פּאָליציי 113 מאַן (1 אָפיציר), באַ־טאַליאָן „טראַווניקי" 160 מאַן, פּוילישע פּאָליציי 161 מאַן (1 אָפיציר); ביינאַכט: דייטשע פּאָליציי 87 מאַן (1 אָפיציר), ס. ס.־לייט 191 מאַן (1 אָפיציר), „גראַנאַטע" פּאָליציי 161 מאַן (1 אָפיציר). סטראָאָפּס ראַפּאָרט פון 11טן מאַי 1943.

300) די צאָל יידישע פאַרלוסטן ביזן 11־טן מאַי איינשליסלעך האָט סטראָאָפּ באַרעכנט אויף 53.667 פּערזאָן. די אייגענע פאַרלוסטן האָט ער אָפּגעשאַצט אויף 12 טויטע און 71 פאַרוואונדעטע (1 ס. ס. מאַן פאַרוואונדעט דעם 11טן מאַי).

301) ס'האָבן זיך באַטייליקט אין די אָפּעראַציעס פון דעם טאָג: דייטשע פּאָליציי 131 מאַן (אין דעם 5 אָפיצירן), אינזשעניערן און סאַפּערן 85 מאַן (5 אָפיצירן), זיכערהייטס־פּאָליציי 16 מאַן (2 אָפיצירן), ס. ס.־לייט 520 מאַן (12 אָפיצירן) בייטאָגיקע גרע־נעץ־וואך: דייטשע פּאָליציי 113 (1 אָפיציר), באַטאַליאָן „טראַווניקי" 160 מאַן, פּוילישע פּאָליציי 161 מאַן (1 אָפיציר); ביי־נאַכטיקע: דייטשע פּאָליציי 87 מאַן (1 אָפיציר), ס. ס.־לייט 301 מאַן (1 אָפיציר) פּוילישע פּאָליציי 161 מאַן (1 אָפיציר).

302) די יידישע פאַרלוסטן ביזן 12טן מאַי איינשליסלעך האָבן לויט סטראָאָפּס באַרעכנונגען געזאָלט באַטרעפן 54.463 פּערזאָן. סטראָאָפּס ראַפּאָרט פון 12טן מאַי 1943.

303) סטראָאָפּס ראַפּאָרט.

304) עס האָבן זיך אין דעם טאָג באַטייליקט אין דער אָפּעראַציע: דייטשע פּאָליציי 168 מאַן (אין דעם 4 אָפיצירן), אינזשעניערן און סאַפּערן 85 מאַן (5 אָפיצירן), זיכערהייטס־פּאָליציי 16 מאַן (2 אָפיצירן), ס. ס.־לייט 529 מאַן (12 אָפיצירן). בייטאָגיקע גרע־נעץ־וואך: דייטשע פּאָליציי 139 מאַן (2 אָפיצירן), באַטאַליאָן „טראַווניק" 270 מאַן, פּוילישע פּאָליציי 161 מאַן (1 אָפיציר); ביינאַכטיקע גרענעץ־וואך: דייטשע פּאָליציי 88 מאַן (1 אָפיציר),

ס. ס.־לייט 301 מאַן (1 אָפּיציר), פּוילישע פּאָליציי 161 מאַן (1 אָפּיציר). סטראָאָפּס ראַפּאָרט פון 13טן מאַי 1943.

305) די אַלגעמיינע צאָל פון יידישע פאַרלוסטן איז אויסגעוואַקסן לויט די דייטשע באַריכטן ביזן 13טן מאַי אייגשליסלעך ביז 55.179 פערזאָן.

306) סטראָאָפּס ראַפּאָרט.

307) יוזעפא ליס-בלאָנסקאַ: „אַן אמתע געשיכטע" („היסטאָריאַ פּראַוודזיוואַ"), „נאָווא עפּאָקאַ" 1946, נומ. 9-10.

308) סטראָאָפּס ראַפּאָרטן פון 13טן און 16טן מאַי 1943.

309) עס זענען אין דעם טאָג באַנוצט געוואָרן בעת די אָפּעראַציעס פאָל-גנדיקע דייטשע קרעפטן: דייטשע פּאָליציי 185 מאַן (אין דעם 4 אָפּיצירן), אינזשעניערן און סאַפּערן 84 מאַן (5 אָפּיצירן), זיכער-הייטס־פּאָליציי 18 מאַן (2 אָפּיצירן), פּ. פּ.־לייט 522 מאַן (12 אָפּיצירן). בייטאָגיקע גרענעץ-וואַך: דייטשע פּאָליציי 140 מאַן (2 אָפּיצירן), באַטאַליאָן „טראַווניק" 270 מאַן, פּוילישע פּאָ-ליציי 161 מאַן (1 אָפּיציר); ביינאַכטיקע גרענעץ־וואַך: דייטשע פּאָליציי 88 מאַן (1 אָפּיציר), ס. ס.־לייט 301 מאַן (1 אָפּיציר), פּוילישע פּאָליציי 161 מאַן (1 אָפּיציר). סטראָאָפּס ראַפּאָרט פון 14טן מאַי 1943.

310) סטראָאָפּס ראַפּאָרט.

311) אַלגעמיינער ראַפּאָרט פון 16טן מאַי 1943.

312) סטראָאָפּס ראַפּאָרט פון 14טן מאַי. די יידישע פאַרלוסטן האָבן געצאָלט לויט סטראָאָפּס אויסרעכענונגען באַטרעפן ביזן 14טן מאַי אייגשליסלעך — 55.731 פערזאָן.

313) עס זענען באַנוצט געוואָרן אין דער אָפּעראַציע: דייטשע פּאָליציי 188 מאַן (אין דעם 4 אָפּיצירן), אינזשעניערן און סאַפּערן 85 מאַן (5 אָפּיצירן), זיכערהייטס־פּאָליציי 18 מאַן (2 אָפּיצירן), ס. ס.־לייט 522 מאַן (12 אָפּיצירן). בייטאָגיקע גרענעץ-וואַך: דייטשע פּאָליציי 135 מאַן (2 אָפּיצירן), באַטאַליאָן „טראַווניקי" 270 מאַן, פּוילישע פּאָליציי 161 מאַן (1 אָפּיציר); ביינאַכטיקע גרע-נעץ־וואַך: דייטשע פּאָליציי 88 מאַן (1 אָפּיציר), ס. ס.־לייט 301

מאַן (1 אָפיציר), פּוילישע פּאָליציי 161 מאַן (1 אָפיציר). סטראָאָפּס ראַפּאָרט פון 15טן מאַי 1943.

314) די אַלגעמיינע צאָל פון יידישע פאַרלוסטן האָט געזאָלט באַטרעפן ביז דעם 15טן מאַי אייגשליסלעך 55.885 פּערזאָן. די דייטשן האָבן אין דעם טאָג דעראָבערט 4 רעוואָלווערן פון גרויסן קאַליבער, 10 קלג. אויפרייס־מאַטעריאַלן און אַ באַדייטנדיקן סכום אַמוניציע.

315) סטראָאָפּס ראַפּאָרט פון 15טן מאַי.

316) סטראָאָפּס ראַפּאָרטן פון 16טן און 24טן מאַי 1943. פאַרגלייכן עדעלמאַן, זייט 67.

317) „טריבונאַ וואָלנאָשטשי" 1944, נומ. 55. לויט די אויסרעכענונגען פון רעגירונגס־דעלעגאַט זענען בעת דער ליקווידאַציע פון געטאָ פאַרניכטעט געוואָרן 100.000 וווינונגען. (מענדעלסאָן, זייט 29, 37).

318) פאַרגלייכן: „אויף די אויגן פון דער וועלט".

319) סטראָאָפּס ראַפּאָרטן.

320) סטראָאָפּס ראַפּאָרט פון 16טן מאַי.

321) סטראָאָפּס ראַפּאָרט פון 24טן מאַי. אין אַלגעמיינעם ראַפּאָרט דערמאָנט דער ס. ס.־גענעראַל וועגן 5־6 מיליאָן זלאָטעס, וואָס זענען נאָך נישט איבערגעציילט געוואָרן.

322) אַלגעמיינער ראַפּאָרט פון סטראָאָפּן.

323) ב. דודזינסקי: „דאָס געטאָ קעמפט" („געטאָ וואַלטשי"), „ראַבאָטניק" 1946, נומ. 16.

324) אַלגעמיינער ראַפּאָרט פון סטראָאָפּן.

325) ה. וואַסער: „זעלנער אָן געווער". פאַרגלייכן: „נאָווע דראָגי" פון יוני 1943, וואָס האָבן געשריבן פאָלגנדיקס: „די פאַרטיזאַנישע ארויסטרעטונגען פון די יידן, וואָס באַהאַלטן זיך נאָך אויס אין

געטאָ, האָבן גישט אויפגעהערט" (מענדעלסאָן, זייט 32).
326) „אויף די אויגן פון דער וועלט".
327) וו. באַרטאָשעווסקי: „די פוילישע קאָנספּיראַציע האָט אַלאַרמירט די וועלט", „גאַזעטאַ לודאָווא" 1946, נום. 99.
328) ב. מאַרק: „דער אויפשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ" (פויליש) מאָסקווע 1944.
329) ב. אַראָנסאָן: „ווען פּאַריז האָט זיך דערוווסט"... „נייע פּרעסע" 1946, נום. 32.
330) וול. בראָניעווסקי: „קאַמיעניע נאַ שאַניעץ". „קוזשניצאַ" 1946, נום. 16.

רשימה פון פערזאָנען

דערמאָנטע אין דעם בוך*)

אַלטמאַן ט. 23.

אַגיעלעוויטש מ. 26, 31, 45, 57, 79, 105, 122, 124, 126.

אַנדזשעיעווסקי י. 132.

אַרטשטיין ז. 31, 32, 110, 128.

אַש ש. 121.

אויערבאַך ר. 19, 124, 132, 133.

איוואַן וו. 19.

אויפּען 33.

אָסובקאַ־מאָראַווסקי 10.

אַראָנסאָן ב. 144.

באַרטעטשקאָ 48.

באַרטאָשעווסקי וו. 128, 133, 144.

בעאַטום פּר. 43,

בערעק 79.

בערלינסקי ה. 26, 60, 128.

בערמאַן א. 17, 18, 23, 123 און ווייטערדיקע.

ביטער מ. 123.

בלאָנעם י. 60, 128.

בלוישטיין י. 128.

בלעשער 40.

בלאָך ל. 126.

בלום א. 126.

בלאָטניצקאַ פּ. 23.

באָרג ב. 14, 17, 18, 130, 136, 137.

באָזשיקאָווסקי ט. 14, 17, 18, 97, 104, 127, 134, 136, 137, 138.

בראַנד 33, 48, 53.

בראַוער 27.

ברוידאָ ב. 128.

בראָניעווסקי וו. 9, 122, 144.

ברעסלאַוו ש. 23, 24, 124.

געלער א. 30, 35.

גיטערמאַן י. 126.

גרובאַם מ. (מערדעק) 128.

גרוזאַליץ ל. 128.

*) אויסער דעם נאַמען פון גענעראַל סטראָאָפּ.

גרינבוים 60.
גרינשפאן י. 128.
גוטמאן ה. 31, 32, 60, 128.
גוזשיק ד. 126.
דזשעקסאן 13, 118.
דעמקע 51. ,
דיאמענט 57.
דיעל, 88.
דאבראוואלסקי סט. 10, 19, 123, 127, 132.
דודזינסקי ב. 15, 123.
דונסקי ס. 58.
דבורה 57.
האלמאן 27, 28.
האנדטקע 48, 54.
היטלער 69, 117, 121.
הימלער 37.
האכבערג ד. 79, 128.
האפמאן מ. 12, 19.
הארף גענ. 115.
העפלע 48.
וואלד ב. 31, 128.
וועלש 14.
וואסער ה. 19, 123 און ווייטערדיקע.
וואסער ב. 19.
ווילנער א. 23, 29, 30, 126.
ווינאגראד ש. 128.
וויעליקאווסקי ג. אדוו. 80.
וויעסקאוו 72.
זאגאן ש. 24.
זאקשעווסקי 76, 125.
זיעלינסקי י. 50.
זיגעלבוים ש. (ארטור) 121.
זילבערבערג ה. 128.
טאדעק (טוביה) 43.
טאפלאוויטש ל. 19.
טענענבוים מ. (טאמאראוו מ.) 22, 23, 28, 127.
טעבענס 27, 38, 40, 42, 56, 63, 81, 100.
„יאצעק" 73.
יאסטרון מ. 19, 71, 133.
יורעק 82, 110.
יהודה 94.
יונגהייזער 58.
כאלאדענקא 126.
לאנד ה. 22.
לאנדוי 126.
לאום 55, 57.
לייקין י. 28.
ליימאן 17, 128.
ליכטענבוים מ. אינזש. 42, 80.
ליפשיץ 41.
לעווארטאווסקי י. 24, 124.
לים-בלאנסקא י. 132, 142.
לובעטקין צ. 23, 124.
לוטשעק ז. 123.
מאיעראוויטש מ. 128.
מאלעצקי פולק. 72, 108,
מארק ב. 19, 73, 124, 125, 133.
מענדע 48.
מענדעלסאן ש. 19, 124, 128, 130, 132, 144.
מיכעלסאן 48.
מילטשארעק וול. 128.
מירעטשקא 48.

מאָרגענשטערן י. 26, 126.
נייבערג ל. 14, 17, 18, 129, 131, 136.
ניישטאט מ. 17, 124.
נאָססיג א. 44.
נאָוואָדוואָרסקי ד. 128, 131.
נאָוואָגראָדזקי ה. 19, 129.
ניעגאָלטאָווסקי סט. 19, 133, 140.
סאַק י. 126.
סענק (פּולק. מאָלעצקי) 72.
סיקאָרסקי 70.
סטעפּאַניאַ (י. סאַוויצקאַ) 72, 140.
סטעגפּאָווסקי י. 19, 128, 130, 132.
עדעלמאַן מ. 14, 17, 26, 35, 49, 55, 63, 99, 123, 125 און די ווייטערדיקע.
עלסטער פּ. 124.
פּאָוועל 80, 128.
פּעלץ ב. 33.
פּעלטעל פּ. (וולאַדקאַ) 43.
פּערלשטיין ל. 23.
פּאָללאַק ס. 132.
פּראַשקער י. 128.
פּריוועס ל. 56.
פּיינגבלאַט י. 128.
פּיינער מ. 29, 33.
פּיינקינד 126.
פּאַרבער י. 110, 128.
פּינקעלשטיין י. 32, 124.
פּישער 120.
פּירסט 28.
פּישלזאָן 22, 124.
פּרידמאַן פּ. ד"ר 19.
פּרידריך ז. 43, 108.
פּרישדאָרף ג. 28.
צעלעמענסקי 43.
צוקערמאַן י. (אנטעק) 14, 17, 23, 26, 30, 49, 57, 63, 81, 108, 123 און די ווייטערדיקע.
קאַצענעלסאָן י. 32.
קאַנאַל י. 24, 33, 35.
קאַפּלאַן י. 22, 23, 24, 124, 126.
קאַווע ה. 94, 128.
קירשנבוים מ. 126.
קאַן מ. 126.
קאָנראַד 47.
קאַוואַלטשיק נ. 72.
קאָוואַלסקי אל. 72.
קלעפּפּיש מ. 43, 58, 74.
קלישקאָ ז. 72.
קלאָסטערמייער 40.
קריגער א. 13, 51, 82, 83, 98, 117.
קשאַטשעק 109.
ראָטהייזער ש. 14, 17, 18, 55, 57, 108, 130, 140.
ראָמאַנאָוויטש 60.
ראָטבלאַט ל. 80, 105, 128.
ראָזנפעלד מ. 26.
ראָזאָווסקי וו. 28, 63, 128.
רודניצקי א. 19, 130, 132.
רות 104.
רישעק 110.
רינגעלבלום ע. 20, 124.
רישאַרד 73.
ראָהריך 27.
שילינג 27.

שולץ 27, 40, 63, 81, 100.
שטעהמאן 38.
שטאַלצמאַן א. 80.
שטאַרנאַגעל גענ. 54.
שערעשעווסקי סט. אינזש. 80.
שערינסקי י. 24.
שלענגעל וו. 19, 127.
שמערלינג 24.
שמידט א. 22, 24, 124.
שמיידמיל א. (בערעק) 99.
שוסטער ש. 57, 58, 63.
שיפער י. ד"ר 42.

דאָס פּוילישע יידנטום

ביכער-סעריע פון דעם צענטראַל-פאַרבאַנד פון פּוילישע ייִדן
אין ארגענטינע

רעדאַקטאָר: מאַרק טורקאָוו

ביז איצט דערשינען:

1) מארק טורקאָוו: מלכה אָוושיאַני דערציילט... (אויספארקויפט)
2) ה. ד. נאָמבערג: י. ל. פּרץ (אויספארקויפט)
3) וו. גראָסמאַן - י. וויערניק: טרעבלינקע (אויספאַרקויפט)
4) פּרץ גראַנאַטשטיין: מיין חרוב שטעטל סאָקאָלאָוו (אויספארקויפט)
5) ישראל טאַבאַקסבלאַט: חורבן לאָדזש (אויספאַרקויפט)
6) זרובבל: בארג חורבן (קאַפּיטלען פּוילן) (אויספארקויפט)
7) אלחנן צייטלין: אין א ליטערארישער שטוב (אויספארקויפט)
8) ד״ר ח. שאָשקעס: פּוילן — 1946 (אויספאַרקויפט)
9) ז. סעגאלאָוויטש: טלאָמאַצקע 13 (אויספאַרקויפט)
10) מ. נודעלמאַן: געלעכטער דורך טרערן
11) ד״ר מאיר באַלאַבאַן: די יידן־שטאָט לובלין
12) ישראל אפרת: היימלאָזע יידן
13) ד״ר יעקב שאַצקי: אין שאָטן פון עבר
14) דוד פלינקער: א הויז אויף גזשיבאָוו
15) ד״ר הלל זיידמאַן: טאָגבוך פון ווארשעווער געטאָ
16) קינדער־מארטיראָלאָגיע (זאמלונג פון דאָקומענטן)
17) חיים גראַדע: פּליטים
18) ש. קאטשערגינסקי: פּארטיזאנער גייען!... (ווילנער געטאָ)
19) פרידע זרובבל: נע ונד (פאַרצייכנונגען פון א פּליטה)
20) מרדכי שטריגלער: מאַידאַנעק
21) יעקב לעשצינסקי: אויפן ראַנד פון אָפּגרונט
22) ז. סעגאלאָוויטש: געברענטע טריט
23) אברהם טייטלבוים: ווארשעווער הייף
24) טאַניאַ פוקס: א וואנדערונג איבער אָקופּירטע געביטן
25) ש. ל. שניידערמאַן: צווישן שרעק און האָפענונג
26) לעאָ פינקלשטיין: מגילת פּוילן
27) יאָנאַס טורקאָוו: אזוי איז עס געווען... (חורבן ווארשע)
28) ש. איזבאַן: „אומלעגאַלע" יידן שפּאַלטן ימען
29) יעקב פאַט: העגעך
30) ד״ר י. קערמיש: דער אויפשטאַנד אין ווארשעווער געטאָ

עס דרוקט זיך און דערשיינט בקרוב:

שמחה פּאַלאַקעוויטש: כ'בין געווען אין טרעבלינקע
מרדכי שטריגלער: אין די פאַבריקן פון טויט

א. נחתומי: אין שאָטן פון דורות
יוסף וואָלף: לייענענדיק פּרצן
שלמה וואַגאַ: חורבן טשענסטאָכאָוו
יחיאל לערער: מיין היים
הערשעלע: שבת אויפן טראַקט
יהושע פּערלע: יידן פון א גאַנץ יאָר
עוזר וואַרשאַווסקי: שמוגלאַרס
ר. שושנה־קאַהאַן: אין פייער און פלאַמען (טאָג־בוך)

מנשה אונגער: רביישע הייף
א. אלמי: מאָמענטן פון א לעבן

עס גרייט זיך צום דרוק:

יוסף אפּאַטאָשו: פּוילן
יוסף אקרוטני: אין קלעם
רחל אויערבאַך: מאַטעריאַלן פונעם רינגעלבלום־ארכיוו
מיכאל באָרוויטש: אַרישע פּאַפּירן (דאָקומענטן)
הרב אברהם ביק: צען דורות פּוילישע גאונים
מיכאל בורשטין: ביי די טייכן פון מאַזאָוויע
פ. בימקאָ: אַמאָל אין פּוילן
נח גריס: קינדער אינעם קאַמף (דאָקומענטן)
י. הירשהויט: פינצטערע נעכט אין פּאַוויאַק
יאַנינאַ העשעלעס: מיט די אויגן פון א 12־יעריק קינד
ד"ר יוסף טענענבוים: דער לעמבערגער פּאָגראָם
ה. לייוויק: דער נס פון געטאָ
נחמן מייזיל: דיכטער־מאַרטירער
צפורה קאַצענעלסאָן־נאַכומאָוו: יצחק קאַצענעלסאָן
מ. נודעלמאַן: אָפּגעשפּילט...
מ. קאָסטרינסקי: פּינסק
ד"ר עמנואל רינגעלבלום: צו דער געשיכטע פון יידן אין פּוילן
בער י. ראָזען: טלאָמאַצקע 13
מיכאל און צבי ראַיאַק: חורבן גלובאָק
ד"ר יצחק שיפּער: קאַפּיטלען געשיכטע
ד"ר ה. שאָשקעס: א לעבן, וואָס איז פאַרביי...
ל. שפּיזמאַן: די חלוצישע באַוועגונג אין פּוילן

פּרעסע-שטימען וועגן דער ביכער-סעריע:

דאָס פּוילישע יידנטום

●

לילי בערגער שרייבט וועגן דער זאַמלונג דאָקומענטן „קינדער־מאַרטיראָלאָגיע“, צונויפֿגעשטעלט דורך נח גרים („נייע פּרעסע“, פּאַריז, דעם 17טן אָקטאָבער 1947):

„אַ נקמה אַזאַ פֿאַר דעם בלוט
פֿון אַ קינד פֿון אַ שלאָפֿן
האָט נאָך נישט דער טייוול
באַשאַפֿן“.

די ווערטער פֿון ביאַליקס „אויף דער שחיטה“ קומען אויפֿן זינען, ווען מען לייענט דאָס נישט־לאַנג דערשינענע בוך „קינדער מאַרטיראָלאָגיע“ פֿון נח גרים. אַ שטורעם פֿון צער און צאָרן און נקמה־באַגער ברעכט אויס און צערייסט אונדזער האַרץ. ניין, רופֿט אַן אינערלעכע שטימע, נישטאָ אַזאַ שטראָף, ס'איז נאָך נישט צוגעטראַכט געוואָרן אַזאַ נקמה, וואָס זאָל אַנטשפּרעכן דעם גרויזאַמען פֿאַרברעכן.

מיר האָבן געוווסט, אַז דער האַקנקרייצערישער שאַרף האָט זיך צום ערשטן און צום שטאַרקסטן אַראָפּגעלאָזן אויפֿן טייערסטן און הייליקסטן וואָס אַ פֿאָלק פֿאַרמאָגט: אויף די קינדער. אַמווייניקסטן האָט מען אָבער אַרויסגעבראַכט ביז היינט אָט-דאָס בלוטיקסטע קאַפּיטל פֿון אונדזער בלוטיקער געשיכטע:

דאָס בוך, וואָס ליגט דאָ פֿאַר אונדז איז די ערשטע מצבה אויפֿן מיליאָניקן קבר פֿון די גרעסטע מאַרטירער אין דער מענטשלעכער געשיכטע: די לעבעדיקערהייט־פֿאַרברענטע, לעבעדיקערהייט־באַגראָבענע, צעריסענע דורך דרעסירטע הינט און היטלעריסטישע הענט, די פֿאַרטיליקטע דורך אַלע מיתות משונות יידישע קינדערלעך. און ס'איז נישט קיין צופֿאַל דער אופֿן פֿון צוזאַמענשטעלן דאָס בוך. דער מחבר אַליין איז זייער שפּאָרזאַם אין רייד. אויף קנאַפּע 300 זייטן אין ערשטן טייל איז פֿון מחברס פֿעדער נאָר אַ 60 זייטן, וואָס איז שוין די איינלייטונג אויך צום צווייטן טייל, וועלכער דאַרף אינגיכן דערשיינען און אַנטהאַלט דאָקומענטן וועגן קינדער אין די וועלדער, ביי די פּאַרטיזאַנער, און — די דאָקומענטן זענען געזאַמלט געוואָרן דורך דער היסטאָרישער קאָמיסיע אין פּוילן און אויף דער אַרישער זייט.

דאָ דערציילן די קינדער

גופא, וואָס זענען על-פי-נס אפגעראַ־טעוועט געוואָרן. עס דערציילן דאָ געראַטעוועטע יידן און אויך נישט־יידן, וואָס זענען עדות געווען פון די שרעקלעכע שחיטות אויף די קינדער. דאָס גאַנצע בוך איז געשטיצט אויף גבית עדות פון דערוואַקסענע און דער עיקר פון קינדער. דאָס איז אַ זאַמלונג פון דאָקומענטן, וואָס יעדע־רער פון זיי, ווען ער באַשטייט אפילו פון אַ פּאָר צענדליקער שורות, איז ער אַ גאַנצע עפּאָפּייע פון שוידער־לעכקייטן. אין דעם באַשטייט טאַקע די גרויסע באַדייטונג פון ווערק. דאָס גיט אים אָן אַ היסטאָרישע באַ־דייטונג און אויך אַ פּסיכאָלאָגישע.

דער מחבר, ווי מען זעט דאָס באַ־שיינפּערלעך האָט אויסגעמיטן אין דעם אַריינפיר און אויך אין די קור־צע דערקלערונגען צו די דאָקומענטן אַן איבעריק וואָרט, אָן עפּיטעטן, אָדער וועלכע עס איז שאַרפע באַצייי־כענונג. עס זעט אויס ווי ער וואָלט געטראַכט: זאָלן די דאָקומענטן, די שילדערונגען אַליין רעדן: און זיי רעדן טאַקע אַזוי, אַז דאָס בלוט אין די אָדערן ווערט פאַרגליווערט.

נאָך פאַר די גרויסע קינדער שחי־טות האָבן די נאַציס געשאַפן אַזעל־כע באַדינגונגען אין די געטאָס, כדי די קינדער זאָלן אויסשטאַרבן. זעען מיר זיי דאָ די קינדערשע „סקעלעטן אין שמאַטעס” זיך ראַנגלען ווי דער־וואַקסענע מיט גרויסער דערפאַרונג, כדי זיך אָנצוהאַלטן ביים לעבן. פאַקטן און ציפערן ווייזן דאָ, ווי אַזוי די יידישע געזעלשאַפטלעכקייט אין די געטאָס האָט געקעמפט, כדי צו לינדערן די שרעקלעכע קינדער־נויט. אָבער וואָס פאַראַ איראָניע פון גורל! די סאָציאַלע שוץ, וואָס האָט געזאָרגט פאַר די קינדער, צונויפ־זאַמלענדיק זיי אין פאַרשידענע אַנ־שטאַלטן האָט פאַרלייכטערט דעם שונא דאָס אַרויספירן די קינדער צו פאַרניכטן.

און מען ווערט דערשטוינט, לייע־נענדיק וועגן דער פּסיכאָלאָגישער אויסווירקונג אויף די קינדער, וועגן זייער הויכער מאָראַל. אין די שווי־דערלעכע באַדינגונגען איז דער דראַנג צו לערנען געווען גאָר אַ גרויסער. אונטער מערדערלעכע פייניקונגען און אין אָנבליק פון טויט האָבן 10-14-יעריקע געכאַפּטע קינדער ניט אַרויסגעגעבן די באַהעלטענישן פון זייערע נאָענטע. די קלענסטע קינדער האָבן זיך אָפּגעגעבן אַ רעכענונג פון די גרויסע געפאַרן, וואָס האָבן גע־לויערט אויף זיי. און דער ווילן צו לעבן, אויסצוהאַלטן און איבערצו־לעבן איז געווען אַזוי שטאַרק, אַז די

קינדער פלעגן אַנווענדן פאַרשידענע מיטלען אויסצוזען גרעסער און עלטער אָדער זיי פלעגן אין די אַרבעטס-ערטער אויספילן די גרעסטע נאָרמעס, וואָס זענען צו שווער געווען פאַר דערוואַקסענע, כדי נישט צו געבן קיין פּרעטעקסט, אַז זיי זענען נישט אַרבעטספעאיק, וואָס האָט באַדייט אַרויספירן צום אומקום.

דאָס אַלץ, וואָס דער מחבר פירט דאָ קורץ אויס אין ערשטן טייל און זיינע פסיכאָלאָגישע באַמערקונגען ווערט פילפאַכיק באַשטעטיקט דורך די דאָקומענטן גופא. די אָפּגעראַטעוועטע קינדער דערציילן דאָ, ווי אַזוי זיי האָבן געשפּרונגען פון לויפנדיקע צוגן, אַנטלאָפן פון טויט-לאַגערס, אויסבאַהאַלטן זיך אין לעבער און היילן, געראַנגלט זיך מיט הונגער און קעלט, געוואַנדערט איינזאַם דורך פעלדער און וועלדער. עס דערציילן קינדער, ווי זיי האָבן זיך געראַטעוועט פון איין טויט-געפאַר, אַנטקעגנגייענדיק אַ צווייטע געפאַר נאָר מיט דער אויסרעכענונג, אויסצומיידן אַ טויט אין שרעקלעכע יסורים און צו געפינען אַ לייכטערן טויט. לייענענדיק די דאָקומענטן, פרעגט מען זיך מיט אַ ציטער, ווי אַזוי עס איז מעגלעך געווען, אַז קינדער זאָלן קאָנען אַזעלכעס דורכמאַכן. אפילו מיטן נאַטירלעכן לעבנס-אינסטינקט קאָן מען דאָס נישט דערקלערן. **נישט אַנדערש, נאָר אַ גאָר שטאַרקער לעבנס-כוח און אַ באַוווסטזיניקער לעבנס-ווילן וואָרצלט אינעם יידישן** קינד.

„איך וויל נישט שטאַרבן" — האָט געפּליסטערט אַ 5-יעריק ייִנגעלע, וואָס גיטלער-באַרסקי, דער הייניקער געג. דירעקטאָר פון דעם „דזשאָינט" אין פּוילן, האָט געפונען אין באַוווסטלאָזן צושטאַנד אויסבאַהאַלטן אין אַ קאָלדרע אין אַ קינדער-היים אין וואַרשע אין 1943, נאָך דעם ווי די נאַציס האָבן אַרויסגעפירט די קינדער און פאַגראָמירט דאָס הויז. „איך וויל נישט שטאַרבן" — שרייט אויס פון אַלע קינדער-דאָקומענטן און פונעם גאַנצן בוך.

עס וואָלט זייער נייטיק געווען דאָס בוך איבערצוזעצן אין אַנדערע שפּראַכן, ווייל דאָס איז דער שטאַרקסטער באַשולדיקונגס-אַקט קעגן פאַשיזם. און ס'וואָלט כדאי געווען צוצושיקן אָט-דעם דאָקומענט צו די, וואָס האָבן היינט אַזוי פיל רחמנות אויף די „אָרעמע דייטשן", צו די גרויסע מערב-„דעמאָקראַטן", צו די אַלע, וואָס העלפן באַנייען דעם פאַשיזם. אפשר וועלן זיי דורכן בוך דערהערן די קינדערשע יללות, וואָס האָבן זיך געטראָגן פון די גריבער און קרעמאַטאָריעס.

י. **באַטניצקי** שרייבט וועגן ד"ר הלל זיידמאַנס „טאָג-בוך פון וואַרשעווער געטאָ" („אַפריקאַנער יידישע צייטונג", יאָהאַנעסבורג, 5טער נאָוועמבער 1947):

פון די פיל ביכער וואָס זענען דערשינען וועגן חורבן פון וואַרשעווער געטאָ וועט דאָס טאָג-בוך פון דר. הלל זיידמאַן, וואָס דער צענטראַלער פאַרבאַנד פון די פּוילישע יידן אין אַרגענטינע האָט אַרויסגעגעבן אין

זיין פארלאג „דאס פוילישע יידנטום", פארנעמען דעם אויבנאן. דר. זיידמאנס בוך איז אן אויטענטישער דאקומענט פון א מענטשן וועלכער האט דורכגעמאכט די געטא זייט איר אנטשטייאונג ביז איר ליקווידאציע און איז ע"פ נס געראטעוועט געווארן. דר. זיידמאן האט נישט געשריבן די זכרונות פון דער ווארשעווער געטא נאך דעם ווי ער איז געראטעוועט געווארן, נאר האט געפירט א טאג בוך פון די טעגלעכע פאסירונגען און זייענדיק אליין אן אנגעשטעלטער פון דער קהלה, אלס לייטער פון דער ארכיוו אפטיילונג, האט ער גוט געוואוסט און געווען גוט אינפארמירט פון אלץ וואס עס האט זיך אפגעטאן אין דער קהלה.

ד"ר ה. זיידמאן איז געווען א באוווסטער ארטאדאקסישער טוער אין ווארשע (ער איז א מחבר פון א רייע קלאסישע ווערק אויף רעליגיעז־וויסנשאפטלעכע טעמעס). אין זיין טאג־בוך הערט זיך א גאנץ נייער טאן און עס ווערט געבראכט צום ליכט אינטערעסאנטע מאמענטן פון לעבן און ליידן פון די פרומע יידישע מאסן אין דער געטא.

ווי א קולטורעלער מענטש באציט זיך ד"ר זיידמאן מיט טאלעראנץ און פארשטענדעניש צו אלע יידישע ריכטונגען. ער איז אבער געשטאנען נאענט צו די ארטאדאקסישע קרייזן. ווי ער דערציילט זענען די פרומע יידן אין ווארשע געווען בעסער גייסטיק פארפאנצערט קעגן די דעמאראליזירנדיקע אומשטענדן פון דער געטא ווי אנדערע טיילן פון דער יידישער באפעלקערונג. שרייבנדיק וועגן דער יידישער פאליציי אין געטא שטעלט ד"ר זיידמאן פעסט, אז „אין דער גאנצער פאליציי איז נישט געווען קיין איינציקער ארטאדאקסישער ייד, קיין איינציקער נים! נים פון דער אגודה, נים פון מזרחי און נים קיין סתם רעליגיעזער ייד". ער גיט איבער פאקטן, וואס באווייזן בולט די גרויסע גייסטיקע גבורה פון די פרומע יידן אין ווארשעווער געטא אין אנגעזיכט פון גרויסע סכנות און יסורים.

ד"ר זיידמאן דערציילט דעם שוידערלעכן עפיזאד ווי ער איז געגאנגען אויף דער זאמענהאפער גאס און דערהערט א געשריי. ער איז צוגעגאנגען און געזען ווי א יידישער פאליציאנט אמפערט זיך מיט אן עלטערן חסידישן ייד. דער פאליציאנט שלעפט אים און יענער רייסט זיך ארויס. דער פאליציאנט וויל אים נעמען צום „אומשלאג" פון וואנען מען

שיקט אָפּ צו די גאַז-קאַמערן. דער ייִד דערציילט אַז דער פּאָליציאַנט האָט אים געפֿונען אין אַ באַהעלטעניש און וויל אים נעמען צום „אומשלאַג". ער האָט נישט קיין „נומערל" (אַז ער אַרבעט), מילא, איז ער גרייט צו גיין: אַ ברירה האָט ער? „נאָר וואָס ער וויל מיטנעמען איז טלית און תּפֿילין און דער פּאָליציאַנט איז נישט מסכּים דערויף".

דאָס דערמאָנט די מעשה פֿון י. ל. פּרץ'ס „דריי מתּנות" און איז אַ טיפּישע ייִדישע הייליקע העלדישקייט. ד"ר זיידמאַן גיט איבער דעם זעלטזאַמען פֿאַקט וואָס נישט קוקנדיק אויף די אומבאַשרייבלעכע לייַדן פֿון די ייִדן אין געטאָ זענען פֿאַר דער גאַנצער צייַט נישט פֿאָרגעקומען קיינע זעלבסטמאָרדן. זעלבסטמאָרדן זענען אין געטאָ געווען פֿיל זעלטענער ווי פֿאַר דער מלחמה. ד"ר זיידמאַן דערקלערט דאָס מיט דעם וואָס ס'האָט זיך „איינגעבירגערט די איבערצייַגונג, אַז זעלבסטמאָרד איז דעפֿעטיזם, איז יאוש, איז דעזערציע און קיינער האָט נישט געהאַלטן נישט ביים יאוש און קיינער האָט נישט געוואָלט דעזערטירן". דער גלויבן אין ענדלעכן נצחון פֿון דער גערעכטיקייט און אַז די ממשלת הרשע וועט באַזיגט ווערן איז געווען פֿעסט איינגעבאַקן ביי יעדן, און אַלע האָבן געהאַט איין געדאַנק און ווילן: „אויסדויערן, איבערהאַלטן און איבערלעבן"!

ד"ר זיידמאַן שילדערט דעם טויט פֿון פּרעזידענט פֿון דער וואַרשעווער קהלה אינזשיניער אַדאַם טשערניאַקאָוו וועלכער איז באַגאַנגען זעלבסטמאָרד ווען ער איז פֿון די דייטשן אויפֿגעפֿאָדערט געוואָרן זיי צוצושטעלן 7000 ייִדן פֿאַר דעפּאָרטאַציע וואָס מיינט פֿאַרניכטונג. ד"ר זיידמאַן גיט איבער דעם געשפּרעך וואָס טשערניאַקאָוו האָט געהאַט מיטן דייטשן קאָמיסאַר פֿאַרן געטאָ אויערסוואַלד, וועלכער האָט זיך אויסגעדריקט אַז „ייִדן זענען פּאַראַזיטן". דערויף האָט אים טשערניאַקאָוו געענטפֿערט:

„ווען מיר זענען געקומען קיין פּוילן, פֿאַרבעטן דורך דעם קעניג קאַזשימיערזש דעם גרויסן, זענען דאָ געווען בלויז וועלדער און וויסטענישן, האָבן מיר ייִדן מיט אונדזער פֿלייס און אַרבעט, מיט אונדזער רירעוודיקייט און איניציאַטיוו, אויפֿגעבויט דאָ שטעט און שטעטלעך, פֿאַבריקן און הייזער. גיט אַ קוק אויף די גאַסן, געשעפֿטן, האַנדל און אינדוסטריע, האַנטווערקטום און באַנקוועזן, דאָס האָבן ייִדן אין שווערער שעפֿערישער, פּראָדוקטיווער אַרבעט אויפֿגעבויט. אומעטום טרעפֿט מען אָן די נעמען פֿון ייִדן פּיאָנערן אויף אַלע געביטן. נאָר מיר זענען געווען נאַראָנים; מיר האָבן אַריינגעלייגט אונדזער אַרבעט אין אומפֿריינטלעכער ערד. מיר האָבן געבויט אויף אַ ווולקאַן, אַנשטאָט אין אונדזער אייגענער היים, אין ארץ-ישראל".

מיט אַ צוויי וואָכן פֿאַר זיין טויט האָט טשערניאַקאָוו אין אַ געשפּרעך מיט ד"ר ה. זיידמאַן געזאָגט:

„אַ גאַנץ לעבן האָב איך שווער און ערלעך געאַרבעט, געווען פּראָדוקטיוו, כּדי איצט צו הערן אַז איך בין אַ פּאַראַזיט, כּדי צו ליידן די דאָזיקע בעסטיאַלישקייט, צו דערלעבן אַזעל-

כע דערנידערונגען, רדיפות, גרויזאַמקייטן. פאַרוואָס? פאַרוואָס? יאָ, איך ווייס שוין פאַרוואָס דאָס קומט מיר. ווייל איך האָב נישט געאַרבעט אויף אייגענעם באָדן, אין דער אייגענער היים, ווייל כ'האָב ניט געהערט דעם רוף פון טעאָדאָר הערצל. ער איז געווען דער איינציקער מענטש וואָס האָט אַלץ פאָראויסגעזען און אָנגעוויזן דעם ריכטיקן וועג. ער איז געווען דער איינציקער יידישער מלוכה־מאַן אין אונדזער דור. מיר האָבן געזינדיקט וואָס מיר האָבן אים נישט געפאָלגט. דאָס איז אונדזער שולד. וואָלט איך היינט געקענט — האָט טשערניאַקאָוו געענדיקט מיט טרערן אין די אויגן — וואָלט איך היינט צופוס געגאַנגען קיין ארץ-ישראל און דאָרטן שטיינער געהאַקט אלס געוויינלעכער חלוץ. נאָך דער מלחמה וועל איך עס טאָן. קיין שום קראַפט אין דער וועלט וועט מיך שוין נישט צוריקהאַלטן. מיר זאָלן נאָר דערלעבן".

ד"ר זיידמאַן האָט צו דערציילן זייער אינטערעסאַנטע פאַקטן וועגן דער באַציאונג פון פוילישן אונטערגרונט צו דעם יידישן ווידערשטאַנד אין געטאָ. די פאָליאַקן (אפילו די סאָציאַליסטן) האָבן זיך אָפּגעזאָגט צו העלפן די יידן און ניט נאָר האָבן זיי נישט געהאָלפן צו שאַפן געווער פאַר די יידן אין געטאָ, נאָר זיי האָבן אפילו נישט אָפּגעגעבן די יידן פיל געלט וואָס זיי האָבן דערהאַלטן פון אויסלאַנד ספּעציעל פאַר די יידן.

ווען ד"ר זיידמאַן האָט אין אַ געשפּרעך מיט פאָרשטייער פון פוילישן אונטערגרונט זיי אויפמערקזאַם געמאַכט, אַז אין די געהיימע פוילישע אויסגאַבן און צייטונגען טרעפט מען פראַגן פון בולטן אַנטיסעמיטיזם, האָט אים אַ פוילישער סאָציאַליסט געענטפערט: „דאָס זענען ענדעקעס, אַן אַלטע געוווינהייט... מיר קענען אָבער איצט נישט אָנהייבן אַ פּאָלעמיק מכח דער יידן־פראַגע. מיר קענען צוליב יידן נישט אַרויסרופן אַ שפּאַלטונג אין דער איינהייטלעכער פוילישער אונטערערדישער באַוועגונג".

ד"ר זיידמאַנס טאָג-בוך איז פול מיט טראַגישע עפּיזאָדן און פּאַסירונגען פון די יאָרן פון לעבן אין געטאָ און פון די צוגרייטונגען צו דעם אויפשטאַנד, און לייענענדיק דעם בוך ווערט אויפגעטרייסלט יעדע סטרונע אין אונדזער נשמה. ש. ניגער באַמערקט זייער ריכטיק אין זיין אָפּהאַנדלונג וועגן דער העברעאישער אויסגאַבע פון בוך:

„אַ ייד טאָר נישט טרייבן פון זיך דעם יידישן צער, דעם יידישן טרויער, נאָר פאַרקערט, אים איינזאַפּן אין זיך, ווייל דאָס איז, וואָס איידלט אונדז, פאַרטיפט אונדז און מאַכט אונדז פאַר גאָטס פאָלק".

י. פּאַלאַטיצקי שרייבט וועגן ד״ר יעקב שאַצקיס בוך „אין שאָטן פון עבר״ אין זיין אַרטיקל „ווען עס ווערט באַלייכט דער עבר״ (אונזער צייט״, בוענאָס־איירעס, דעם 20סטן יוני 1947):

דער צענטראַל־פאַרבאַנד פון פּוילישע יידן מיט זיין פאַרלאַג־אָפּטיילונג אונטער דער רעדאַקציע פון מאַרק טורקאָוו און פאַרלאַג־אָנפירער אַבּרהם מיטלבערג האָבן ווידער צוגעטראָגן אַ וויכטיק בוך, דאָס מאָל פון ד״ר יעקב שאַצקי. שוין דער נאָמען באַווייזט, אַז דער בוך באַהאַנדלט פאַקטן און עפּיזאָדן פון געשיכטלעכן כאַראַקטער. די אַרבעטן, וואָס גייען אַריין אין דעם בוך זענען צונויפגעזאַמלט פון פאַרשיידענע זשורנאַלן און צייטשריפטן (פון „די צוקונפט״ ביז „ייוואָ־בלעטער״), וואָס ד״ר שאַצקי האָט אָנגעשריבן און וואָס נעמען אַרום אַ פּעריאָד פון 1923 ביז 1943. אין הסכם מיטן כאַראַקטער פון דעם פאַרלאַג ביים צ״פ פון די פּוילישע יידן אין אַרגענטינע, גייען אַריין אין דעם בוך אַ טייל פון ד״ר שאַצקיס היסטאָרישע אַרבעטן, וואָס באַציען זיך נאָר צו פּוילן. דער אויפטו איז דאָ, וואָס דאָס בוך שטעלט מיט זיך פאָר אַ קאָמפּילאַציע פון אַ ריי צעוואָרפענע אַרבעטן פון דעם פּראָמינענטן געלערנטן, וואָס געפינט זיך איצט אין אַרגענטינע. דאָס גיט אַ מעגלעכקייט יידישע אינטעליגענטע לייענער און אפילו דעם סתם יידישן לייענער צו באַקענען זיך מיט עפּיזאָדן און מענטשן פון דער געשיכטע פון דעם נעכטן און דעם היינט, דרינגט אָבער ווען מען לייענט שאַצקיס אַרבעטן איינס נאָכן אַנדערן, אפילו ווען מען האָט שוין אַ טייל פון זיי פריער געלייענט, באַקומט מען איצט דעם פולן איינדרוק און מען דערפילט דעם טעם פון יידישער געשיכטע־הסברה, אָנגעשריבן אָן שום אָנשטעל און הגם מיט דעם פּרינציפּ פון מאַקס וועבערס „וויסנשאַפטלעכער דערקענטעניש״ סובּיעקטיוו יידיש אין זיין פולסטן און טיפסטן זין פון וואָרט. צו דעם קומט נאָך צו דער פאָלקסטימלעכער און באַזונדער שאַצקישער סטיל (ער מאַכט, אגב, לעבעדיק און באַזונדער אילוסטראַטיוו ד״ר שאַצקיס לעקציעס און רעפעראַטן), וואָס מאַכט צוגענגלעך פאַר יעדן לייענער צו באַקענען זיך און ליב קריגן יידישע געשיכטע־לעקטור. דאָס איז אַ פּליוס, וואָס דאַרף באַזונדער אָפּגעשאַצט ווערן. אַ גרופּע שפּאַניש־רעדנדיקע יידישע יוגנטלעכע, וואָס לייענט יידיש באַטראַכט פאַר איר חוב די מייסטע אַרבעטן, וואָס גייען אַריין אין דעם בוך איבערצוזעצן אויף שפּאַניש, כדי — ווי איינער האָט זיך אויסגעדריקט — צו ווייזן אונדזער יוגנט, אַז מיט 100 יאָר צוריק איז אין פּוילן געווען, ווי עס קען זיין אין אַרגענטינע מיט 50 יאָר שפּעטער...

אַזעלכע אַרבעטן ווי „אַדאַם מיצקעוויטש און די יידן״, „די פראַנקיסטישע שמד־באַוועגונג און די פּוילישע געזעלשאַפט״, „די דעקאַבריסטן און די יידן״ זענען באמת פאַקטן און געשעענישן פון דעם נאָענטן יידישן עבר, וואָס אין זיין שאָטן שפּיגלט זיך אָפּ אונדזער היינט. הגם

דער היסטאָריקער מאַכט נישט קיין אַנאַלאָגיע פון דעם נעכטן און דעם היינט, דרינגט אָבער בולט אַרויס פון די אויבנדערמאָנטע אַרבעטן דער סך־הכל פון אַסימילאַציע־באַוועגונגען ביי יידן, וואָס האָט שטענדיק געפירט ביז צו זיין עקסטרעם — צו זעלבסט־פאַרלייקענונג און שמד פון איין זייט. פון דער צווייטער זייט דער ליבעראַליזם פון די גויים און פון די חסידי אומות העולם לגבי יידן און די תרופות, רעצעפּטן און ישועות, מיט וועלכע זיי קומען אַרויס וואָס פירן דורך אַנדערע וועגן צו אַסימילאַציע און אויפלייזונג ווי אַ פאָלק. דער חילוק איז נאָר, וואָס צווישן די ניט־יידן, וואָס געוויסע פון זיי, ווי אַדאַם מיצקעוויטש, פעסטעל א״א האָבן, לויט זייער באַנעם באמת געזוכט אַ לייזונג פאַרן יידישן פאָלק, איז ביי קיין שום אַסימילאַטאָרישע באַוועגונגען און אַסימילאַציע־פרעדיקער ביי יידן נישט פאַראַן קיין שמץ פון וועלכן ס׳איז סימפּאַטישן שטריך, אַ חוץ עגאָאיזם, הויכשטאַפּלעריי, כבוד־גייציקייט און דראַנג נאָך פערזענלעכער באַקוועמלעכקייט.

אַזעלכע ווערטער, ווי „דאָס גייסטרייכע יידישע פאָלק קען זיך דורכדרינגען מיט דעם איידלסטן וואָס די מענטשהייט פאַרמאָגט, נאָר לעת עתה איז עס איינגעהאַלטן געוואָרן אויף דעם וועג צום פּראָגרעס און נישט זעענדיק אין ערגעץ קיין סוף צו די צרות, האָט דאָס יידישע פאָלק פאַרלוירן זיינע גייסטיקע כוחות אויף די ערדישע וועגן און איז באַנאַל געוואָרן. נאָר פונדעסטוועגן האָט עס קיינמאָל נישט אויפגעהערט צו וואַרטן אויף משיחן״; די דאָזיקע ווערטער, אַרויסגעזאָגטע פון דעם ליכטיקן גייסט פון דער פוילישער ליטעראַטור, אַדאַם מיצקעוויטש, אין דער העלפּט פון פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט, פאַרדינען באמת דעם עפּיטעט פון ד״ר שאַצקי צום שלום פון דער אַרבעט איבער מיצקעוויטשן און די יידן, אַז „מיצקעוויטש איז דער העבּרעאישער נביא אין דער פוילישער ליטעראַטור״.

אַ חוץ דעם אַנטיסעמיטישן אונטערשלאַק איז דער דאָקומענט פון פוילישן באַאַמטן קאַראָל האָפמאַן (1856-1800) וועגן אַרויפגעאַרבעטע יידישע גבירים, וואָס ד״ר שאַצקי ברענגט אין דעם בוך, א״נ „אַ זעלטענע כאַראַקטעריסטיק פון דער יידישער שמד־בורזשואַזיע אין פוילן מיט 100 יאָר צוריק״, טאַקע באמת אַ זעלטענער דאָקומענט. אַ סך אַרויפגעאַרבעטע יידן פון די אַמעריקעס,

וואָס ווילן שפּילן די ראָלע פון „ריסטאָקראַטן" וואָלטן זיך דערזען אין קרימען שפּיגל. אַ שאָד, וואָס עס האָט געשריבן אַ גוי... פאַרן היסטאָריקער האָט עס אַ באַזונדער ווערט, ווייל — ווי עס ווייזט אויף ד"ר שאַצקי — זענען קיין צופיל אַרכיוואַלע מאַטעריאַלן וועגן דעם לעבן פון דער יידיש־פּוילישער בורזשואַזיע נישט פאַראַן.

פון באַזונדערן ווערט זענען די אַרבעטן „דריי הונדערט יאָר צאינה וראינה" און „דער קאַמף אַרום געפּלאַנטע צייטשריפטן פאַר יידן אין קאָנגרעס־פּוילן (1860-1840)". ביידע אַרבעטן ברענגען אַרויס פאַר אונדז און וואַרפן אַ ליכט אויף דער סביבה און ראַנגלענישן פון יחידים אַריינצוברענגען אין דעם פינצטערן יידישן לעבן דאָס ליכט און דעם גייסט פון דער יידישער עטיק. עס פעלן נישט קיין פּשוטע סוחרים אָדער פּערזאָנען מיט אַנדערע אויסרעכענונגען, וואָס קענען אָבער בשום אופן נישט פאַרטונקלען די פּרעכטיקע פּערזענלעכקייט פון יעקב בן יצחק, דער מחבר פון דעם פּאָפּולערסטן ליטעראַרישן ווערק ביי יידן, די „צאינה וראינה", וואָס האָט אויסגעהאַלטן במשך פון העכער 300 יאָר 126 אויפלאַגעס. אין דער אַרבעט וועגן די צייטשריפטן שפּיגלט זיך אָפּ דער קאַמף מיט דער צאַרישער רעגירונג און אירע צענזאָרן ביז עס איז אויפגעקומען די פּויליש־יידישע צייטשריפט „יוטשענקא" (1861) און די העברעאישע „הצפירה", וואָס זיין ערשטער נומער, אונטער דער רעדאַקציע פון חיים זעליק סלאָנימסקי האָט דערזען די ליכטיקע שיין אין חודש פעברואַר 1862.

וויכטיקע ביישטייערן צו דער געשיכטע פון יידישער קאָלאָניזאַציע, יידישער עקאָנאָמיק און ווירטשאַפט און יידישן טעאַטער אין פּוילן זענען די אַרבעטן „צו דער געשיכטע פון דער יידישער קאָלאָניזאַציע אין קעניגרייך פּוילן", „אַ פּראָיעקט צו גרינדן אַ שול פאַר יידישע בעלי־מלאכות אין וואַרשע אין יאָר 1836" און „די עלטסטע געשיכטע פון יידישן טעאַטער אין וואַרשע". אַלע דריי אַרבעטן זענען דאָקומענטירט מאַטעריאַל, וואָס זענען אַ ביישטייער צו דעם פאַראַנענעם שוין אויסגעפאָרשטן מאַטעריאַל אויף די הערמאָנטע געביטן.

„די אַמעריקאַנער יידן און דער פּוילישער אויפשטאַנד פון 1863" איז אַן אַרבעט, וואָס איז באַזירט אויף אַ דאָקומענטאַציע, וואָס באַציט זיך צו די ערשטע פּויליש-יידישע אימיגראַנטן אין אַמעריקע און זייער הילף פאַר די קעמפער פון פּוילישן אויפשטאַנד אין 1863. דערביי ברענגט דער מחבר אַרויס די אָריענטאַציע פון די יידן און זייער פּאָליטישער באַנעם אין יענער צייט, ווי אויך וועגן דעם דירעקטן אָנטייל פון די יידן אין דער פּוילישער „פּאָוסטאַניע". אַן אינטערעסאַנטער דאָקומענט איז דער אויפרוף פון פּוילישן צענטראַל־קאָמיטעט אין די פאַראייניקטע שטאַטן „צו די פּאָליאַקן פון משהס גלויבן אין די פאַראייניקטע שטאַטן פון אַמעריקע". די „רעזאָלוציע" וואָס איז אָנגענומען געוואָרן נאָך אַ פאַרזאַמלונג פון פּוי-

לישע יידן, באַוויזט אַז די יידן פון פוילן אין דער ווייטער אַמעריקע זענען געווען לאָיאַל צו פוילן און האָבן איר געהאָלפן אין איר באַפרייאונגס-קאַמף.

אַ טראַגיש קאַפּיטל פון אַסימילאַציע און שמד אין פוילן אין פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט איז די געשיכטע פון דעם געשמדטן פוילישן היסטאָריאָגראַף אַלעקסאַנדער קרויזהאַר. דאָס דאָזיקע קאַפּיטל רופט אָן ד"ר שאַצקי „אין דראַנג צו טאָטאַלער אַסימילאַציע". די דאָזיקע אַרבעט איז אַ מאָנאָגראַפיע וועגן דעם לעבן און דראַנג צו אַסימילאַציע ביז שמד פון גרעסטן טייל פון דער פויליש־יידישער אינטעליגענץ אין 19טן יאָרהונדערט, וואָס איר אויטענטישער פאָרשטייער איז געווען אַלעקסאַנדער קרויזהאַר. עס איז אַ יוערטי־פולע אַרבעט פאַרזען מיט אויסצוגן, דאַטעס און דאָקומענטן, וואָס גיט באמת אַ בילד, ווי דער מחבר האָט געוואָלט: שטעלן זיך „פאַר אַ ציל אָפּצומאָלן אַ פאַל פון אַסימילאַציע וואָס איז כאַראַקטעריסטיש פאַר דער געשיכטע פון דער יידישער אינטעליגענץ אין פוילן און גיט אַ בילד פון דעם ווי עס איז געגאַנגען די פּאָלאָניזאַציע אין דער צווייטער העלפט פון 19טן יאָרהונדערט". עס איז כאַראַקטעריסטיש פאַר ד"ר שאַצקין ווי ער קען נאָך אַ וויסנשאַפטלעכן היסטאָרישן אַנאַליז איבער קרויזהאַרן, וואָס פאַרנעמט כמעט 50 זייטן, צום סוף אים אין עטלעכע שורות אַזוי בילדעריש כאַראַקטעריזירן:

„אין קרויזהאַרס לעבן און אין זיין ליטעראַרישער טעטיקייט — וואָס הייבט זיך אָן מיט לירישע יידישע לידער און ענדיקט זיך מיט זכרונות וועגן די קאַטוילישע ביסקופּן, מיט וועלכע ער איז געווען אינטים באַפריינט — זעען מיר אַ שטיק טאָטאַלע אַסימילאַציע, אַ געשיכטע פון איינעם וואָס האָט אָנגעהויבן ווי אַ פאָרשער פון יידישן עבר און פאַרענדיקט ווי אַ פאַרלייקענער פון יידישן היינט".

אין סך־הכל: „אין שאָטן פון עבר" דעקט אויף און באַלייכט פאַר אונז אַ שטיק יידיש לעבן פון דער גאָר פאַרגאַנגענהייט, מיט זיינע נעגאַטיווע און פּאָזיטיווע זייטן, וואָס זייער היסטאָרישער אָנדענק ווירקט זיך אויס — נאָכן אומקום פון דעם פילמיליאָניק, פויליש־יידישן קיבוץ — אויף אַ באַזונדער טראַגישן אופן, אומעטום וווּ עס לעבן יידן.

Este libro se terminó de imprimir el día 8 de abril del año 1948, en los Talleres Gráficos Julio Kaufman, calle Corrientes 1976, Buenos Aires, República Argentina.